

2013

HEFTET RINGERIKE

RINGE

Agnes Vibey 30

Heftet Ringerike 2013

Redaksjonelle adresser:

Sigurd Huseby

Forretningsfører

E-post: sigurd.huseby@statkart.no

Tlf/faks: 977 08 020 / 32 13 52 46

Kristoffer J. Kristiansen

Redaksjonssekretær

E-post: kristoffer.kristiansen@statkart.no

Tlf: 915 82 052 / 32 11 81 01

Ragnvald Lien

E-post: ragnvald.lien@bfk.no

Tlf: 905 68 694 / 32 10 99 22 / 32 11 08 24

Torbjørn Paule

Redaktør

E-post: topaule@online.no

Tlf: 928 56 150 / 32 11 03 52

Frøydis Marie Ruud

E-post: f.m.ruud@ub.uio.no

Tlf: 915 80 677 / 22 85 57 98

Frank Tverran

E-post: frank@tverran.no

Tlf: 975 95 520 / 32 13 18 01

Redaksjonens postadresse:

Heftet Ringerike

v/T. Paule

Valhallveien 5 A

3518 Hønefoss

Heftets hjemmeside:

www.heftet-ringerike.com

Heftet Ringerike 2013

hefte nr. 85

Utgitt av
Foreningen Heftet Ringerike

Redaktør: Torbjørn Paule

ISBN 978-82-93113-04-1

Grafisk utforming og produksjon: Idéverkstedet AS
Opplag: 4 400 eksemplarer

Det faglige innholdet i innsendte artikler og bilder er forfatterens ansvar. Redaksjonen forbeholder seg retten til å forkorte artikler i samarbeid med forfatterne og til å forkaste innlegg. Kopiering eller publisering kan kun skje etter avtale med heftets redaksjon. Publiseringvilkårene innebærer at Heftet Ringerike har rett til å arkivere og utgi stoff i elektronisk form.

Illustrasjon av Torbjørn Paule

Årets hefte

Heftet Ringerike 2013 er den 85te årgangen. Heftet Ringerike ble første gang utgitt i 1922, da som et rent julehefte. Etter hvert tok redaksjonen inn stoff som gjaldt generell lokalhistorie for Ringeriksregionen. Heftet er blitt suksessivt utviklet både med hensyn til omfang, tema og layout fram til det vi ser i dag.

Heftet Ringerike har utkommet hvert eneste år unntatt årene 1935 og 1937, krigsårene 1941–1944 og året 1952. Det er altså sju år heftet ikke er blitt utgitt.

Heftet Ringerike 2013 inneholder 19 artikler med stor spennvidde både når det gjelder tematisk vinkling og tidskoloritt. Siden det i år er 200 år siden Jørgen Moe ble født, har det vært naturlig å legge vekt på hans liv og forfatterskap. Vi har derfor, uten forkleinselse for de øvrige bidragsytere, tatt inn fire artikler om eventyrsamleren, dikteren og teologen Jørgen Moe.

På vegne av redaksjonen retter jeg en takk til våre bidragsytere, både våre mange trofaste og nye av året. Jeg vil samtidig rette en takk til mine kolleger i redaksjonen for det gode samarbeidet og bestrebelsene på i fellesskap å skape et hefte med interessant og variert stoff.

Jeg håper at samtlige lesere av Heftet Ringerike finner stoff de synes er verdt å lese.

God fornøyelse!

Redaktøren

Innhold

Preben Johannessen	Jørgen Moe – eventyrsamler, dikter og prest	3
Normann Solberg	Oppvekst på Rabba – dikt og erindringer	10
Frank Tverran	Otto Christian Christophersen (1867–1928)	14
Ingar Svensrud	To blad Midthaug erindringer	16
Sverre Anton Bjerkeli	Tømmerdrift med hest som motor	18
Ole-Jørgen Moe	Fanitullen – fandens trall	21
Bjørn Geirr Harsson	Harald Hardråde og Stein gård	24
Torbjørn Paule	En pariserinnes reise over Sundvollen i 1838.....	30
Ragnvald Lien	Bjørnestillingene ved Eidvasskollen.....	32
Grete Borgersrud	Fra økseskaft til prekestol	36
Nanna Haug Hilton	Hønefossdialekta. Språkforandringer på Ringerike i nålevende generasjoner	40
Sten Høyendahl	Sivile mot militære ved Hønefossen i 1701	45
Røyne Kyllingstad	Heksa Rosalia på Trygstad.....	48
Anne Sofie Hval	Eidsvollsmannen fra Vågård.....	50
Viggo Ree og Viggo Moe Haugen	ViggoUllmann – utgangspunkt for to navnebrødre i Hole	55
Per Stubbraaten og Karsten Lien	En livsfrisk forening. Ringerikes Turistforening runder 120 år.....	58
Per Kveseth	Asle Raen. Mennesket, kunstneren og radikaleren	64
Margit Harsson	Jeg lagde Øret op til Folkets Hjerte	68
Kristian Dyrdal	Om bynavnet Hønefoss	71

Maleri: August Eiebakke. Buskerud fylkesfotoarkiv.

Interiør i Mo gård, 1895.

Jørgen Moe – eventyrsamler, dikter og prest

Jørgen Moe ble født i 1813 og døde i 1882. Vi kan derfor markere at det i år er 200 år siden hans fødsel. Det er ingen tvil om at han har vært en av våre mest betydningsfulle sambygdinger i nyere tid, og at han på flere av livets områder har satt dype spor etter seg.

Preben Johannessen

Jørgen Engebretsen Moe ble født 22. april 1813 på Mo gård i Hole. Han ble odelsgutten, men før han kom til verden var det tre søstre som der så dagens lys; Else Jørgine, Maren og Beate. Og siden kom Mads Eline, Marie Olava, Ole (som i voksen alder ble han som skulle drive gården videre) og til slutt Inger Lovise. Alle nådde voksen alder, for det var betydelig velstand de ble født inn i.

Familien Moe hadde vært på gården i omkring 200 år da Marte Jørgensdatter Moe giftet seg med Engebret Olsen Wager i 1805. Han kom fra Vestre Vaker i Norderhov, en annen stor gård i området. Ifølge tradisjonen skal Jørgen ha blitt født i en bygning som ble kalt "fasterstua" eller "hagestua". Den lå litt nord for dagens tun på gården. I 1821 ble denne stua flyttet til Øderå. Der ligger stua fremdeles, mørkebrun i

fargen og bare noen få meter fra E 16.

Det bodde svært mange mennesker på Mo gård på begynnelsen av 1800-tallet, hvilket ikke var helt uvanlig på store norske gårder på den tiden. I tillegg til selve familien bodde det tjenestefolk, husmenn, gårdsgutter og tjenestejenter, omstreifende bygdeoriginaler, noen på legd og kanskje noen ugifte familie-medlemmer. Til sammen flere ti-talls

Portrett av Jørgen Moe.

mennesker. Og i mangel av annen underholdning er det all grunn til å tro at fortellerkunsten levde i beste velgående blant de voksne. I lange og mørke høst- og vinterkvelder satt sikkert vesle Jørgen ved grua og hørte på de voksnes fortellinger og historier om tradisjon og overtro.

Jørgen Moes far, Engebret, blir beskrevet som en storvokst, rolig og meget kunnskapsrik mann. Han ble da også valgt til Stortinget i 1815 og i flere perioder fram til 1840-tallet. Der satt han blant annet i militærkomiteen, justiskomiteen og matrikkellovskomiteen.

Barndomsskildringene som Jørgen Moe senere i livet skulle skrive, gir inntrykk av en idyllisk barndom med lyse minner, solfylte dager, blomsterenger, sledefart og skøyteis. Det er omtrent ikke grenser for hvor fantastisk barndommen var. Men det er gjerne slanger i et hvert paradisi. Han led også i perioder av et tungsinn – ”melancholie” – som flere ganger senere i livet skulle prege ham. Samtidens romantiske oppfatning om barndommens tapte paradisi skulle for Moe bli en svært konkret og selvopplevd realitet.

På skolebenken

Jørgen ble tidlig ansett som skoleflink. Det sies at han lærte å lese i ung alder av en svenske som bodde på Mo. Som voksen skrev Jørgen Moe at ”Min første Undervisning modtog jeg hos Kirkesanger, seminarist fra Blaagaards Seminarium, Larsen”. Overklokker

Jens Larsen på Norderhov, som opprinnelig kom fra Danmark, var ansett som en meget dyktig lærer. Og Jørgen var også begeistret for ham.

Som konfirmant utmerket Jørgen seg også, sammen med flere av sine søsken. På et tidspunkt i hans ungdom er det grunn til å tro at hans far, Engebret, heller ville at Jørgen skulle studere ved Universitetet framfor å ta over gården, odelsgutt som han var. ”Da min Fader havde bestemt mig til at gaa den studerende Vej”, skrev Moe senere. Og dette var i en tid og i et miljø hvor man gjorde som far hadde bestemt. Jørgen Moe måtte derfor ta det som tidligere het examen artium, i dag eksamen fra videregående skole, som det første skritt på veien mot en embetseksamen av høyere grad.

Examen artium var på den tiden noe som bare de færreste tok – og kun gutter, naturligvis – og det var også utelukkende et forstudium til Universitetet. Fram til den tiden var det bare noen få skoler i de større byene her i landet som kunne tilby artiumsundervisning. Men fra begynnelsen av 1800-tallet ble det gitt tilbud om et artiumsforberedende kurs også enkelte steder ute på bygda. Og et slikt artiumskurs var nettopp opprettet på prestegården på Norderhov.

Høsten 1826, bare 13 år gammel, møtte vesle Jørgen opp på det artiumsforberedende kurset hos Christopher Støren. Christopher var nettopp blitt personell-kapellan hos sin far, soknepresten i Norderhov, Abraham Wilhelm Støren. Det var flere andre gutter som også gikk på dette kurset, og en av dem presenterte seg som Peter Christen Asbjørnsen! Det var dermed der de traff hverandre for aller første gang, og det var der de utviklet et livslangt vennskap hvor interessen for eventyr og folkeminne ble grunnlagt.

Imidlertid var det også en tredje gutt som i noen grad ble med i ”gjengen” til Asbjørnsen og Moe på artiumskurset på Norderhov, og det var en prestesønn fra Hallingdal, Andreas Wulfsberg Grøtting.

Ungdommene knyttet evig vennskapsbånd på norrønt vis ved å bli blodsbrødre. Imidlertid sluttet Asbjørnsen

midt i andre skoleår for igjen å prøve seg på Katedralskolen i Christiania. Men nettopp derfor begynner de å skrive til hverandre, og dette ble dermed begynnelsen på en betydelig og langvaring korrespondanse de to imellom.

I begynnelsen skrev de veslevoksne dikt til hverandre – om det meste som rører seg i hodene på intelligente ungdommer med ambisjoner, både i kjærlighetslivet og ellers i livet. Men først skulle Moe ta sin artium og han flyttet til Christiania våren 1830 for å fullføre. Examen artium ble gjerne kalt førsteeksamen og måtte avlegges på Universitetet. Det var ingen tvil om at han savnet sitt kjære Ringerike ganske voldsomt, noe han også kom til å gjøre resten av livet. Han leste dag og natt fram mot eksamen i mai, og fullstendig utmattet besto han. Men da gikk han også på en smell, noe som dessverre skulle skje flere ganger senere i livet. Han reiste direkte hjem til Mo gård og brukte flere måneder på å komme til hektene.

Student i Christiania

I januar 1831 begynte Moe på Examen philosophicum, som dermed ble kalt anneneksamen. Dette var en forberedende prøve til selve embetsstudiet.

Datidens studenter var en ganske liten klikk i Christiania. De både syntes og hørtes svært godt i bybildet. Den brautende, selvsikre og ganske utagerende festing hos sine medstudenter – de var fullstendig klar over at de tilhørte eliten og det nye Norges framtidige embetsmenn – var noe bondesønnen Moe mislikte sterkt. Det er grunn til å tro at han ikke hadde særlig mye til overs for storbyen, men tiden gikk ubønnhørlig, og han fikk en stadig sterkere fornemmelse av at barndommen uskyldslukke ble et tapt paradisi. Og det gjorde han ikke lettere til sinns.

Parallelt med teologistudiene jobbet han delvis som huslærer og engasjerte seg i studentmiljøet – som blant annet også inkluderte Welhaven, Wergeland, Schweigaard og P. A. Munch. Han skrev dikt og var i det hele tatt en aktiv og flittig maur.

Senhøstes 1832 skrev Moe at ”Jeg er altsaa som sagt forlibt og saa dødelig

forlibt...”. Han var rett og slett dødelig forelsket. Nå er jo ikke det en særlig uvanlig hendelse, og hans utkåredes navn var Fredrikke Nilsson. Hun var bare 17 år gammel, og i løpet av meget kort tid ble de forlovet. Det tok imidlertid ikke lang tid før Moe begynte å få bange anelser, og han angret. Som en hund. Men å heve en forlovelse i de tider var omtrent utenkelig. Dessuten var hun sykkelig, og Moe fryktet hun kunne ta sin død av en brutt forlovelse. Truls Gjefsen skriver i sin biografi at Jørgen Moe mente at han derfor måtte ta følgene av sin handling som en mann, og heller gå til grunne med sitt offer.

Og verre ble det da han forelsket seg i en annen pike, Catharina Dorothea Daae. Dette ble for mye for Moe og sommeren 1834 reiste han syk og nedbrutt tilbake til sitt kjære Ringerike. Litt bedre ble det da Fredrikkes far selv tok initiativ til å heve den tankeløse forlovelsen de to unge hadde inngått. Men det skulle likevel gå et par år før han følte seg frisk nok til å fortsette sin akademiske løpebane.

Theologistudiet i Christiania tok han først fatt på igjen høsten 1836 og med sin sedvanlige hardt arbeidende innstilling til livet – og med flere baller i luften samtidig – tok han sin endelige teologiske embetseksamen våren 1839.

Men det skulle gå hele 14 år før han begynte som prest i den norske kirken.

Eventyrssamler og huslærer

Allerede i det to år lange sykdomsoppholdet kan det se ut til at de aller første, men nok ganske ubeviste, skritt mot en interesse for eventyr ble foretatt av Asbjørnsen og Moe. Sikkert er det i hvert fall at Jørgen Moe leste brødrene Grimms ”Kinder- und Hausmärchen” høsten 1836. Og Moe ble ikke bare begeistret. Han ble særdeles begeistret. I forordet til boka framheves eventyrenes barnlige og uskyldige renhet. Brødrene Grimm beskriver eventyrene som en overlevering fra menneskehetens uskyldige barndom – en barndom som er selve gullalderen. Dette var midt i blinken for Moe! Og Gjefsen skriver at Moe selv var på jakt etter det nasjonale, selve folkeånden og folkepoesien. Og våren 1837 avtaler Asbjørnsen og Moe at her må det samles inn eventyr – i troskap mot den folkelige fortellertradisjon.

Mo gård 1964.

Mo-minnet i Ringerikes Museum slik det står i dag.

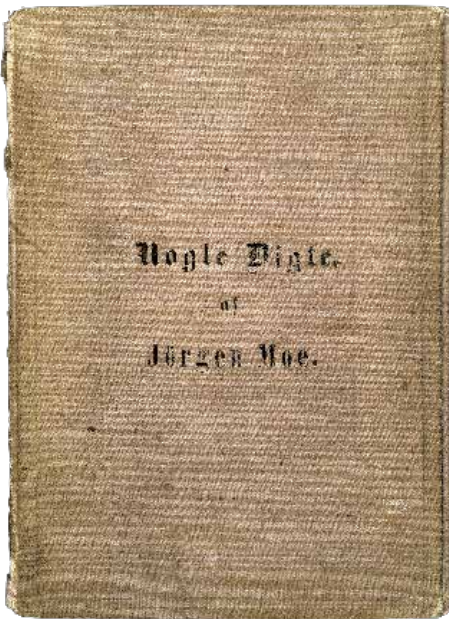
Diskusjonene mellom Asbjørnsen og Moe ga inntrykk av at det var Moe som tok den ideologiske føringen, da han stilte større krav til det vitenskapelige i både redigering og gjengivelse.

Året 1838 ble et merkeår for Moes eventyrinnsamling. ”Jeg har nu paa alle Kanter her Spurlag efter Kjærringer og Kæller som kan brave Fantehistorier” skrev Moe til Asbjørnsen. De fleste av de 22 ringerikseventyrene som ble trykket i førsteutgaven, fikk han dette året. Ved påsketider 1838 kom han i kontakt med Lars Hansen Svendsrud, en ungkar på 49 år. Han vokste opp i Hole som farløs og med en mor som ”Lægdslern”. Lars ble dimittert fra militæret da han ble beskrevet som ”Krøbling”. Som voksen bodde han på plassen Svendsrud, som lå under Nedre Moe. Dette var en mann etter Jørgen Moes hjerte; en godt voksen person fra underklassen, der Moe mente at eventyrene historisk hørte hjemme.

Lars fortalte omkring 12 eventyr, blant annet klassikerne ”Jomfru Maria som gudmor”, ”Høna tripper i berget”, ”De tre mostrene”, ”Herreper”, ”Gjertruds-fuglen”, ”Enkesønnen” og ”Askeladden som kappåt med trollet”. Engebret Christiansen Askjem kom fra en husmannsplass på østsiden av Ringåsen, og han fortalte ”De tre prinsesser i Hvidtenland” og ”Gudbrand i lia”. Moes kusine på Klækken, Else Marie Larsdatter Færden, fortalte en variant av ”Gale-Mattis”.

Nå måtte eventyrene utgis. Men det var slett ikke så lett. Den teologiske embetseksamen red ham som en mare.

Han måtte diskutere språkbearbeidelsen i eventyrene med Asbjørnsen, som på sin side slet med sin privatøkonomi og en aldeles håpløs kjærlighetsaffære, så det var ikke mye hjelp i den mannen for tiden. Og nye depresjoner skrapte på Moes vinduer.

Men det ble resultater til slutt. 29. desember 1841 utkom det aller første, lille heftet på 96 sider av Norske Folkeeventyr. Og nye kom senhøstes 1842, 1843 og 1844. I begynnelsen var reaksjonene litt avventende, men Wergeland var begeistret. Og dikteren Andreas Munch likte den folkelige fortellermåten, selv om han mente at språket kunne "synes noget voveligt", selv om det "dog aldrig udarter til Plumphet eller Smagløshed". De mer konservative var redd for at Asbjørnsen og Moe ville heve det norske allmuespråk opp til skriftspråk. Det skulle tatt seg ut. Men enhver nordmann sa "fjøs" og "gutt", men måtte skrive "kostald" og "dreng". Det var i det hele tatt ikke enkelt.

Imidlertid var det begrenset med inntekter Jørgen Moe fikk av disse utgivelsene. Dessuten hadde han en universitetsutdannelse han kunne tenke seg å bruke. For å bøte på dette begynte han i jobben som huslærer for sønnen til den velstående jernverkseieren Nicolai Aall på Nes jernverk, ved Tvedestrand i september 1842. Dette var et hjem som åpenbart var kulturelt og dannet, noe Jørgen Moe på den ene siden satte pris på, samtidig som det noen ganger kunne bli i meste laget.

Noe Moe imidlertid satte betydelig pris på, var Nicolai Aalls store bibliotek, samt at Aall hjalp Moe med å lære norrønt. Dette skulle senere bli svært nyttig for Moe i hans arbeider

med eventyr og annet folkeminne. En kuriositet fra hans tid på Nes er hans beskrivelse av hans aller første møte med et juletre som sto i finstua. Det var "en Amerikansk gran, der hæver sig fra en med Draperier forziret Platfon, i en straalende Belysning af Lamper fra Grenene, der i forskjellig farvet Lys sprede et Skjær af broget Pragt om det Hele". Og julegaver fulgte også med.

I tiden på Nes lengtet han nok hjem til Ringerike, eller kanskje Christiania. Han viste ikke helt. Men høsten 1844 er han igjen tilbake i Christiania som lærer i forskjellige deltidstillinger, og fra januar 1845 som lærer ved Krigsskolen i Tollbugata. Krigsskolen var en meget solid skole, som også faktisk hadde tillatelse til å utdanne embetsmenn. Her ble Moe lærer i norsk og religion.

Dette ble en ansettelse som skulle få vidtrekkende konsekvenser for Moe. Skolens øverste leder var generalmajor Frederik M. Sørensen, hvis datter Sophie noen år senere skulle bli Jørgen Moes kone.

Som lærer hadde han brukbart med fri i sommermånedene, og i årene på andre halvdel av 1840-tallet reiste han gjerne på innsamlingsferder forskjellige steder omkring i Sør-Norge for å samle folkeminne, viser og ikke minst eventyr. Disse var i hovedsak finansiert med statsstipend, hvilket innebar en offentlig anerkjennelse av hans

arbeider. I 1845 reiste han til Ådalen og Hedalen, i 1846 til Hardanger og i 1847 til Telemark og Setesdal.

I tillegg var han aktiv på andre fronter også. Mens han var på Nes tok han initiativet til å få reist et minnesmerke over Pål Putten, en aktiv helt fra slaget på Norderhov i 1716. Ved hjelp av hans slektning, Thor Færden, ble minnesmerket reist 17. mai 1845, og det står der den dag i dag – omkring en kilometer syd for Klækken Hotell.

Og hans første diktsamling "Digte" utkom høsten 1849, og inneholdt klassikere som "Blomster-Ole", "Slædefart" og "Det lysned i Skoven". Og senere kom "Sæterjentens Søndag" og "Fanitullen". Det er ingen tvil om at selv om diktene hans som helhet var av noe varierende kvalitet, skrev han klassikere som står seg meget godt den dag i dag.

Senhøstes 1850 utga også Moe det som var Norges første barnebok "I Brønden og i Kjærnet", som i stor grad er barnomsminner fra Mo gård. Det var i det hele tatt noen år med et meget stort aktivitetsnivå på Jørgen Moe.

I november 1848 sendte han en søknad til Universitetet om et stipend til å "samle alt for vor Folkeand karakteristisk" for deretter å sammenlikne med andre lands "Folkeindividualiteters Eiendommeligheder". Først ble det avslag, men etter at Moe klagde på avgjørelsen, ble han innvilget hele 240 spesidaler, hvilket var intet mindre enn en god norsk årslønn på den tiden. Slik ble faktisk Jørgen Moe verdens første statsstipendiat i folkeminne fra januar 1849.

Med sin sedvanlige iver, men også med sin noe langsomme arbeidstakt, satte han i gang. Han innsamlet, skrev og holdt på. Imidlertid viste det seg at han slett ikke ble ferdig i tide med sitt prosjekt. Da stipendperioden utløp i juli 1850, hadde han fortsatt mye arbeid som han ikke var ferdig med. Han brøt sammen, og sin vane tro, reiste han til Mo gård hvor han brukte omkring et halvt år komme seg på.

Sent på høsten 1850 og våren 1851 legger Asbjørnsen og Moe siste hånd på den store og forbedrede andreutgaven

av folkeeventyrene. Her skrev Moe en hele 58 siders lang akademisk innledning samt 117 sider med fotnoter – i tillegg til selve eventyrene. Utgaven ble tilegnet brødrene Grimm ”den germanske Eventyrliteraturs Skabere”. Og boka utkom i desember 1851.

Jørgen Moe var også skandinavist og argumenterte for samhold og fellesskap for disse landene. Studenter i Danmark, Sverige og Norge hadde derfor regelmessige sammenkomster på 1840-tallet og 1850-tallet. Disse studentmøtene kunne bli ganske heftige med en voldsom nasjonalromantisk retorikk, meget høy stemning og betydelig mengde øl. I juni 1851 var det Norges tur, og flere hundre studenter kom fra våre to naboland. Moe var i festkomiteen, og kraftpatriotiske fester ble avholdt i Christiania. En to dagers utflykt ble foreslått – helt sikkert av Jørgen Moe – til Ringerike. De ble fraktet til Lommedalen, over Krok-skogen, ned Krokkleiva til Sundvollen. Så ble de skipet over Steinsfjorden og videre til Tandbergmoen hvor de overnattet ganske så hulter til bulter. Det ble folkedans og flere kraftpatriotiske taler. Hvis vi skal tro studentenes referat, ble det satt til livs over 20 000 smørbrød og enda mer øl i løpet av ganske kort tid.

I kirkens tjeneste

Det ble etter hvert klart for Moe at hans kristne engasjement økte noe utover på 1840-tallet. Et annet forhold var at han trolig ikke så for seg et langt liv som lærer, samt at han jo hadde en teologisk embetseksamen han kunne bruke. Han måtte selvsagt kunne forsørge sin kvinne hvis han noen gang skulle gifte seg. Og det skulle han jo. Samtidig var han svært skuffet over at hans stipend i folkeminne ble avsluttet sommeren 1850.

Mens han underviste på Krigsskolen hadde han nok i smug kikket litt ekstra på rektor Sørensens døtre, og det ble Johanne Fredrikke Sophie Sørensen som ble Moes utkårede. De forlovet seg i 1851.

For å kunne jobbe som prest i den norske kirken måtte man, i tillegg til teologisk embetseksamen, ha praktisk-teologiske prøver, hvilket han gjennomførte med glans i juni 1852.

Vestre Aker prestegård 1876.

Jørgen Moes store kontaktnett gjorde at han hadde gode utsikter til en solid stilling innen den norske kirke. Og det var nok drømmen om den grønne fjelldal som lokket – ”Op i en grøn Fjelddal, med Birkeløvduft og friske naturlige Døler”. Det var fortsatt intet i veien med hans romantiske syn på deler av distrikts-Norge. Tidligere hadde han vært begeistret for de ”enkle” mennesker av folket som var gode eventyr- og sagnfortellere. Nå ønsket han å bringe Guds ord ut til de samme. Han lyktes og ble i 1854 utnevnt til residerende kapellan i Sigdal prestegjeld, men med bolig i Krødsherad – på Bjertnes. Men det er mulig han ble noe skuffet i møtet med allmuen, for Moe ga tidlig uttrykk for at han mente at det bare sto sånn måtelig til med bygdefolkets lengsel etter Guds ord og at det sto ”endnu maadeligere til med Eders christelige Oplysning og Forstand paa Guds Ord”. Det var jo rene ord for pengene. Han ble oppfattet som rettferdig, men samtidig ganske streng.

7. februar 1854 kunne Moe endelig gifte seg med sin Johanne Fredrikke Sophie Sørensen. Bruden tilhørte en av landets mer fornemme familier, men hun gikk bemerkelsesverdig godt inn i sin gjerning som prestefrue på de forskjellige prestegårdene hun skulle virke i.

Naturen gikk sin gang og i 1855 ble Vedastine født, i 1856 Marie, sønnen Moltke kom i 1859 og i 1861 ble Ole Falk født og i 1863 Alexandra.

Peter Christen Asbjørnsen ønsket å fortsette det gode samarbeidet de i så mange år hadde hatt, og han ønsket Moes deltakelse i en ny utgave av Norske folkeeventyr. Men Moe hadde nå mer enn nok å gjøre som en pliktoppfylgende prest og småbarnsfar. Samtidig la ikke Moe skjul på at han nok ønsket en langt mer aktiv kristen livsførsel av Asbjørnsen. I 1855 takket derfor Moe nei til et videre samarbeid med sin tidligere gode venn, og sakte men sikkert skulle de gli stadig lengre fra hverandre.

Jørgen Moe var ingen avholdsmann, men måteholdsmann. Det betød at han drakk øl og vin men ikke brennevin. Og i sine prekener angrep han med jevne mellomrom drukkenskapen og alt det den førte med seg av lidelse og ulykke. Raumyrsdansen var en tradisjonell sammenkomst ved Norefjell av mange mennesker fra flere bygdelag, med et stort innslag av brennevin, slåsskamper og kappridning i fylla. I juli 1858 ble denne festen overrasket av et forferdelig uvær, mange kom bort fra hverandre der de ravet omkring i alle retninger. Resultatet var at tre personer omkom den natten. Moes påfølgende preken i Olberg kirke var et voldsomt oppgjør med fyll og fest.

I sin tid i Krødsherad fikk han også litt tid til diktning, og i 1855 kom den religiøse diktsamlingen ”At henge paa Juletreet”. Den kom i nye utgaver i 1859 og i 1863, og hver gang med nye dikt i tillegg.

Krokkleiva.

Moe var nok streng, samtidig som bygdefolket så opp til og respekterte hans klippefaste tro. Han var tydelig og forutsigbar i sin rolle som Herrens tjener. Syke og fattige viste han stor omsorg for, og ikke sjelden kunne han ta med seg flere slike etter en gudstjeneste for deretter å la dem bo i presteboligen i flere dager.

Det var derfor svært mange godord Jørgen Moe fikk med på veien fra menigheten i Krødsherad da han sluttet der, fordi han fikk stillingen som sokneprest i Bragernes i Drammen våren 1863.

Drammen var en raskt voksende by på 1860-tallet, og Moe så straks at det var noe helt annet å være prest i en by, hvor muligheten til å følge opp de enkelte sognebarna var vesentlig mindre enn i et mer gjennomiktig bygdesamfunn.

Bragernes kirke var på denne tiden begynt å bli noe gammel og skjev, selv om den var restaurert på 1840-tallet. Tårnet var oppført i mur mens resten av kirken var en tømmerbygning. Kirken lå omtrent der Drammens Teater ligger i dag. Og presteboligen var betydelig

større enn den i Krødsherad, der den lå rett bak kirken.

I tiltredelsesprekenen ga Moe tydelig uttrykk for sin tiltro til den ortodokse lutheranske kristendom. Samtidig ble han nok en noe mildere kirkens mann enn han hadde vært i Krødsherad. Moe var også klar på at han ikke kunne akseptere pietistene og alle retningene av kristendommen som stod på siden av den tradisjonelle statskirken. Men pietistene fikk inn noen stikk da de klaget på at Moe både gikk på skøyter og red til hest – og at han i tillegg hadde en fortid som folkeminnesamler og eventyrsamler. Hvordan i all verden kunne en sokneprest stille seg positiv til slik djevelmakt og overtro? Og om ikke det var nok, var Moe positiv til den nye leseboka for allmueskolen som nå skulle inneholde både eventyr, generelle tekster og sakprosa. Det måtte bli bråk. Tidligere inneholdt skolens lesebøker bare religiøse tekster som i praksis kun var konfirmasjonsforberedende.

Nærheten til Christiania var noe Moe satte stor pris på i sin tid i Drammen. Han benyttet alle muligheter til å holde kontakten med det akademiske og

intellektuelle miljøet i hovedstaden og takket ja til å sitte i kommisjonen som skulle vurdere den nye kirkesalmeboken av B. M. Landstad.

12. juli 1866 skjedde det man frykter aller mest i en by full av trehus – brann. Det blåste fra nord den ettermiddagen, og snart hadde brannen spredt seg til store deler av bydelen. Kirken brant, prestegården og 388 eiendommer brant ned, og dermed ble omkring 5 000 mennesker husløse. Under brannen løp Moe til kirkens alter i bønn, men han måtte nærmest hales ut av kirken med makt for å hindre at han også omkom.

I 1870 ble han utnevnt til prost i Drammen og noe av det første han skulle komme til å gjøre, var å legge ned grunnsteinen til en ny kirke. Men han skulle ikke se kirken reise seg, for allerede før han rakk å bli varm i prostetrøya skulle han få kallet som sokneprest i Vestre Aker kirke, ved Christiania. Stillingen tiltrådte han i juni 1871.

Vestre Aker var på mange måter midt i blinken for Jørgen Moe. Landlig, åpent og lyst med store, veldrevne gårder. Kanskje det minnet ham om Ringerike? Samtidig var nærheten til Christiania og de ledende geistlige som holdt til der, noe som Moe visste å sette pris på. Det tok heller ikke lang tid før Asbjørnsen tok turen opp til sin gamle venn, men i følge Truls Gjefsen er det intet som tyder på at Jørgen Moe gjengjeldte besøket. Avstanden var blitt større, samtidig som den religiøse Moe mislikte sterkt at Asbjørnsen kunne få seg til å leve sammen med en kvinne, jomfru Anderson, uten å være gift. Der gikk dog grensa.

Tiden i Vestre Aker skulle bli kort – fra 1871 til 1875. I løpet av disse årene fikk han imidlertid ry på seg til å være en fremragende sokneprest med solid forkynnelse fra prekestolen. I denne tiden ble han blant annet medlem av Videnskabselskabet og han ble Ridder av St. Olav.

Men det var krefter i sving for å få Jørgen Moe helt til topps – til bispestolen. Da embetet i Kristiansand ble lyst ledig, lot han seg overtale til å søke. Det var visst Guds vilje. Men

Gud skulle også vite at han trivdes svært godt i Vestre Aker, og det var med begrenset glede han flyttet til Kristiansand i januar 1876. Dessuten følte han i stadig større grad både alderen og helsen som en utfordring.

Å bli biskop innebar mer administrasjon, hvilket aldri hadde vært Moes styrke eller interesse. Det var også et stort geografisk område som strakk seg fra Telemark, gjennom agderfylkene opp til den nordlige delen av Rogaland. 102 prestegjeld var hans nedslagsfelt, og han gruet seg til å reise på bispevisitas til alle disse stedene på humpete veier og i ukomfortable kjerrer. Klimaet på Sørlandet likte han heller ikke. "Jeg er saa træt, saa træt og seiler endnu" skrev han. Men det var vel Guds vilje at han skulle ha det embetet han fikk. Så det var bare å brette opp ermene og gyve løs på arbeidet. Men som så mange ganger før ble han i perioder dårlig, så den første sommeren måtte tilbringes på Sandefjord Svovl- og Søbad, hvor spesialiteten var å utsette pasienten for brennmanet- og brenneslekurer samt å drikke svovelvann fra kuranstaltens egen kilde.

Moe klarte ikke helt å legge fra seg sine skriftlige produksjoner fra tidligere år. Han ble overtalt, men var likevel begeistret da hans "Samlede skrifter" utkom i desember 1877 og "I brønnen og i Tjærnet" utkom i nytt opplag i 1880. Året etter ble Jørgen Moe utnevnt til Kommandør av St. Olavs orden "for litterær og geistlig Fortjeneste".

Hans mange visitasreiser i tiden som biskop var på flere måter paradokser, hvor han på den ene siden opplevde reisene som rene triumfferder hvor han ble hyllet av menighetene og folk generelt, samtidig som reisene kunne være så slitsomme at han ble sengeleggende i flere uker etter at han hadde vært på farten.

En ubehagelig sak som skulle forfølge Moe i flere år som biskop, dreide seg om en prest som het Lars Oftedal. I Stavanger var det kommet til en heftig konfrontasjon mellom residerende kapellan Johan Ernst Welhaven og en forkynner som altså var presten Lars Oftedal. Striden dreide seg om at Welhaven følte en ren konkurranse fra Oftedal, som drev sin egen forkynnelse i bedehuset Betanien, som lå midt i Welhavens eget prestegjeld. Han mente den sekteriske Oftedal ledet hans menighet bort fra den rette statskirke-læren. Men Oftedal var ikke den som ga seg så lett og anklaget Welhaven for å forkynne vranglære og det som verre var. Jørgen Moe måtte megle, og striden endte i et slags kompromiss. Moes store ønske var å bevare statskirkens enhet og unngå splittelse, hvilket han i noen grad klarte.

Jørgen Moe var gammel og sliten nå. Og det gjorde ikke saken bedre da en stor bybrann i Kristiansand i oktober 1880 la hele domkirken i aske. Han slet også med bronkitt og sukkersyke samt at det fuktige klimaet ved kysten tæret på. Han søkte avskjed og fikk pensjon fra 1. januar 1882. Men det gikk ubønnhørlig mot slutten, og 27. mars samme år kl. 10.00 på formiddagen døde han.

Til slutt

Etter Jørgen Moes død flyttet hans enke Sophie samt de tre ugifte barna Moltke, Marie og Alexandra, sammen i en leilighet i Christiania. Der bodde de stille og tilbaketrukket. Vedastine og Ole Falk giftet seg, men fikk ingen barn. Jørgen Moe har derfor ingen etterkommere i dag. 21. april 1913, dagen før hundreårsmarkeringen av Jørgen Moes fødsel, døde Sophie plutselig av hjerteslag. Litt ut på høsten døde Ole Falk i det som i dag heter Tanzania, der han arbeidet. Moltke ble hardt rammet av slag midt på sommeren, men døde først i midten

Foto: Buskerud Fylkesarkiv

Biskop Jørgen Moe.

av desember. I løpet av åtte måneder var dermed nesten hele familien borte. Marie derimot ble en gammel kvinne og døde først i 1940. Det er takket være hennes testamente at Ringerikes Museum i dag har betydelige museale samlinger etter hennes far – det som i dag utgjør Moe-minnet.

Etter eget ønske ble Jørgen Moe begravd på Vestre Aker kirkegård ved Christiania. Statsminister Selmer, en rekke statsråder, stortingsrepresentanter, geistlige og professorer samt flere tusen andre møtte opp den 3. april 1882 for å vise ham den siste ære. Litt i utkanten av menneskemengden sto en eldre herre og betraktet det hele med vemod, det var Peter Christen Asbjørnsen.

Flere år senere skulle Jørgen Moes hustru Sophie samt fire av deres fem barn bli gravlagt samme sted.

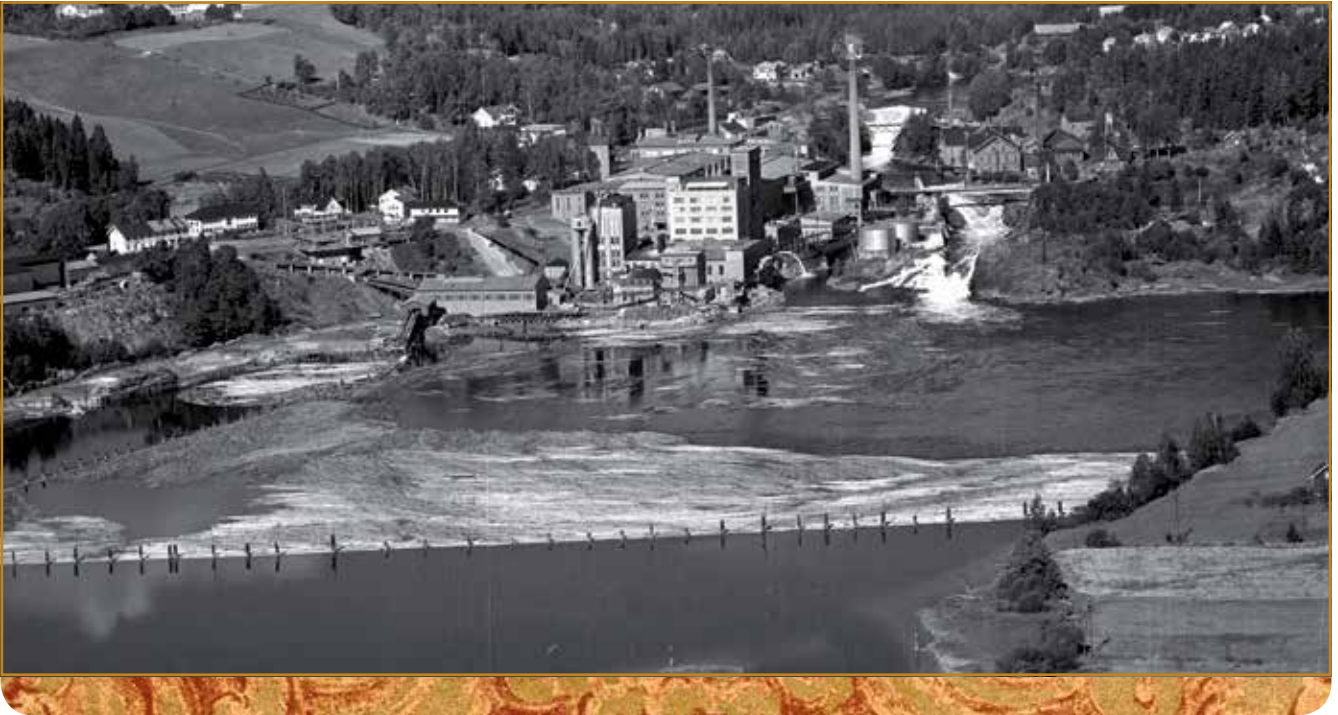
(Jeg har i denne artikkelen hatt særlig glede av å lese Truls Gjefsens biografi om Jørgen Moe.)

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Gjefsen, T. 2011: Jørgen Moe. En biografi. Dreyers Forlag, Oslo.
- Hagemann, S. 1963: Jørgen Moe. Barnas dikter. Aschehoug, Oslo.
- Hodne, Ø. 1978: Jørgen Moe og folkeeventyrene. Informanter og utvelgelsesprinsipper. Oslo.
- Hodne, Ø. 1982: Jørgen Moe. Folkeminnesamler, dikter, prest. Oslo.

FORFATTEROMTALE

Preben L. Johannessen (f. 1957) er utdannet etnolog. Han arbeider som konservator på Ringerikes Museum og har skrevet flere artikler om kulturhistoriske emner. Tidligere har Johannessen arbeidet på Bogstad gård, Norsk Folkemuseum og hos Byantikvaren i Oslo.

Molvald med tømmerlense og Follum fabrikker i bakgrunnen.

Oppvekst på Rabba – dikt og erindringer

Denne artikkelen er sendt til Hefтет Ringerikes redaksjon av Marit og Kjell Nygård. Kjell var kamerat av Normann Solberg. En sang om Mississippi som Normann Solberg hørte på radio en søndag morgen, fikk ham til å skrive ned en del barndoms-erindringer. Sangen inspirerte også til et dikt om Molvald og Ådalselva, hans barndoms Mississippi.

Normann Solberg

Det er søndagsmårna, stillhet og ro i huset. Da sitter jeg ofte mer enn gjerne og lytter på Lodin Auklands "Lirekassen" og den etterfølgende sangtime med Nils Abrahamsen. Særlig artig er det med gjestene i platearkivet, kommentarene deres og minner de trekker fram fra barneår og framover i tida. Det er ofte minner fra skoledager, om medelever, lærere og skolegård. Minner fra krigsårene 1940-45 går ofte igjen, minner fra barndomshjem og miljø, deres omgivelser og barnelek.

Det hender jeg glemmer meg bort da, eller retttere sagt husker meg tilbake, særlig til krigstida da skolen måtte flyttes fra Ullerål til Follum. Læreren vår, Lars Borlaug, satt på Grini sammen

med skolestyrelsen S. Skram. Det var bare S. Mjør tilbake, og han måtte betjene fire klasser, to hver dag. En på formiddagen og en på eftan. Vi gikk nemlig bare annenhver dag. Vi som var henvist til eftan, hadde kun regning og norsk. Men heller ikke her fikk vi bli. Våren 1945 ble vi flyttet til Evangeliehuset. Da kom også Borlaug tilbake, noe vi var veldig glade for.

Duren fra Røsholmsfossen og fabrikkbråket fra Follum og Hofsfoss var som en evigvarende symfoni med intensitet fra pianissimo til brølende crescendo, avhengig av vannføring og tømmertrafikk, hvinet fra saga som kappet tømmeret og dunkene fra kubbene som falt i renna og seilte vidare til sliperiet nede ved vannkanten. Det bråket fra

skiftetoget. Og fabrikkfløyta delte dagen vår i fabrikkøktene. Røyk og damp ble trolske skyer. Dem fulgte vi med øynene fra pipe og damphatt til de forsvant eller løste seg opp mot en klar, blå himmel.

I grunnen var det ikke denne tida som fikk meg til å bruke skrivemaskinen idag. Det var helst siste strofa i sangtimen til Abrahamsen og Torbjørn Lindhjem, som var forsanger i "Mississippi". Den brakte meg tilbake til min egen barndoms Mississippi, Ådalselva og spesielt Molvald som lå mellom Follum / Hofsfoss fabrikk og Rabba hvor vi bodde. Molvald var en av leikeplassene våre. Her tumlet vi på isen om vinteren, badet og fisket fra mai til september, og seilte på flåter og tømmerstokker.

Molvald

Der hvor elven ut seg vider under Røsholmsfossens brus ligger Molvald som et øye i naturen. Fra dens bredd på begge sider dyrket mark og skog i ller ligger hager små og hus hvor ifra man tydelig hører fosseduren.

Tusener av tømmerstokker gjerdet inn av lange lenser fløt på vannet tett i tett i gamle dager.

Stokk ved stokk i vas og dopper rambukker og fløterkropper inntil land og tømre grenser ble tatt opp og lagt i lager.

Her vi sprang som guttepjokker, badet nakne, fisket kime mens det boblet i fra grumset nedpå bunnen.

Seilte rundt på tømmerstokker, plyndret reir i lensedopper så små fiskeyngel stime. Lekeklassen vår du var i grunnen.

Fossevirvel fanget øyet over tømmerstokk i stupet. Gjennom hvite vannkaskader ned den dukket.

Der hvor vannets brus seg løyet stokken atter opp seg pløyet gjennom vannet ifra dypet opp til hvile den seg la, og sukket.

Vinter kom med snø og kulde. La et skall av is på vannet, fristende som tumleplass for meier. Ned til deg vi sprang, vi skulle gå på skøyter, skli og rulle. Først forsiktig nære landet, så mer vågalt over flatene vi feier.

Ifra toppen ned langs ller bratt på Rabbasiden var, ned på Molvald der hvor Bananøya lå. Her vi stod på våre skier over hopp i løypestier gjennom vierkjerr og snar. Bedre medder kunne slettes ingen få.

Tumleplass i barneår! For de mange, rike minner; takk da Molvald, Shangri-la for guttepjokker. Du var lekeklassen vår sommer, vinter, høst og vår. Bedre sted en sjelden finner enn ditt vann, din fisk og dine tømmerstokker.

Vi kunne stå i lange tider og følge tømmerstokkenes ville ferd ned tømmerrenna til de stupte ut i Molvald, eller lenger nede i byen der Ådalselva og Randselva møtes. Men det var ikke lett å la øyet følge en spesiell stokk fra renna og stupet til den kom pløyende opp fra dypet og la seg mer eller mindre i ro. Kanskje tok den seg en pusterunde inne i bakevja ved Pumpedalene, eller havnet i virvlene nedenfor bybrua.

Pumpedalene, ja. Her var det ei lita sandstrand hvor vi badet. Her seilte vi på tømmerstokker. Her gjaldt det å dyppe seg som førstemann om våren. Akkurat det skulle koste meg noen dager i senga. Jeg ble sjuk og fikk besøk av søndagsskolelæreren min, han Wilhelm. På en kameratslig måte forklarte han meg nytten av å gjøre som far min sa.

Det var moro å følge brøttingskara som sorterte tømmeret i lensene, men her fikk vi holde oss unna. Tross advarsler prøvde vi å etterligne dem med å fly på laustømmeret. Det kunne kostet meg livet om ikke en av dem hadde fisket meg opp, da jeg datt ned imellom. Det måtte vi holde tett med, ikke fortelle hjemme. Da ble det strenge formaninger, kanskje ris til og med, og slutt på leken på "Mississippi".

Fisket i Molvald var helst magert. Det ble mest kimer (ørekyte) vi fikk, men moro var det lell. De største kunne vi koke i en blekkboks, og hadde vi fått en skarve liten ørretpinne var det stas. Men en gang i året var det fisk i elva. Det var når Somma gikk, ei bielv som kom innenfra skogene på Ådalens østside. Den ble sluppet fra sin demning for å fløte vinterens tømmer fram. Molvald ble stor da, og muligheten for større ørret var til stede. Det ble således fortalt om Michel Skarpsno som fikk storfisk på kroken og slapp fiskestanga, men som resolutt hoppet uti og fikk reddet både stang og ørret. Han framstod således som vår fiskehelt.

Det lå ei øy i Molvald. Den hadde fasong som en banan, og vi kalte den Bananøya. Jeg har nevnt den tidligere. Før krigen lå det store tømmerlunner på øyas nordspiss. Forøvrig var den dekt med lauvskog. Fra Rabba var det ganske bratt ut her, et åpent jorde. Ut her stod vi i løype.

Foto: Privat

Normann Solberg vokste opp på Rabba og hadde et nært forhold til Ådalselva og Molvald.

Det hendte vi fikk besøk av en dreftebonde fra Voss. Særlig husker jeg en gang under krigen. Da var det mange som kjøpte seg et dyr. Far kjøpte ei lita, grå ku. Den skulle til Konnerud og onkel Karl. Far og jeg skulle ekspedere den nedover med jernbanen. Jeg leide kua i et reip og far gikk ved siden av med sykkel. Da vi kom opp på stasjonen kom det en jernbaneformann fektende med armene: "Ikke opp på perrongen med den kua"! Han var helt vill og jagde oss ut porten. "Jammen, kua skal til Drammen," sa far. "Opp på Godsden med dere," ropte han i fistel. Vi tauet kun videre mot Follum og inn på Godsden. Kua kom til Konnerud den. Hvordan det gikk til, har jeg glemt, men det var ikke jeg som var dyrepasser på jernbaneturen. Jeg nevnte episoden en gang for tante Agnes, og hun kunne fortelle at det var ei elendig melkeku, så hu ble vel ikke så gammel før hu forsvant i gryta.

Ikke alle som kjøpte ku hadde noen jordvei, men de fikk høve til å beite kua i Hengslehavna. Langs gata var det mye gras i skråningene. Der var det trafikk både om formiddagene og om etan med ku i tjør som beita. Så ble det en melkeskvett for eierens familie, og kanskje en kjøttbit med. Matauk ble dette kalt. Kaniner var det nesten i hvert hus, kanskje en villagris til og med.

Jeg tok på meg å kutte potetgraset i Halden en høst og fikk noen kroner av Sverre Halden. De kjøpte jeg to kaninunger for av Vesle-Yngvar Solli. Jeg fikk laget meg et kaninbur som ble

Follum bruk, Hofsfoss.

plassert langt bak i lokalet. Kaninene fikk alt det graset de kunne spise + vann, og vokste fort. En dag i desember var buret tomt. Hvor var det blitt av kaninene mine? Hadde noen stjålet dem, eller var det noen som hadde latt døra til buret stå åpen? Men saken kom etter hvert for en dag. Far hadde gitt dem bort til tante Margit i Drammen. Tenk, han spurte ikke meg om lov en gang! Jeg måtte bite sinnet i meg da fatter'n snakket om å dele sine goder med andre som kunne trenge en matbit. Jeg er lite i tvil om at han ikke ville slakte dyra, i alle fall ville han ikke at jeg skulle lære noe slikt.

Det var ikke alle som torde sette utfor løypa på Juliajordet. Vesle-Yngvar stod imidlertid ut, samme hvor bratt det var. Når isen lå på Molvald, gikk løypa fra Rundtom, ned og over på Bananøya, og her laget han et hopp. Det så veldig moro ut, men vi tryna mange ganger før vi lærte oss kunsten. Å sette utfor her var nesten som ei manndomsprøve.

Lenger nede lå Hengslet. Her var det en hoppbakke, men også medder mellom nypekjerra. Hit dro vi med skiene våre. En dag kom to tyskere på ski forbi mens vi akte i bakkene. De stod nede på sletta og så på oss. En av dem hadde lyst til å prøve, men kompisen frarådet det med å si på gebrokkent norsk: "Nei, det være farlig!" Vi imidlertid oppildnet soldaten, og endelig tok han mot til seg, gikk opp på toppen

og satte utfor. Nede i dumpa svingte løypa litt rundt et stort nypekjerr. Det gikk ikke likere enn at han havnet midt opp i det. Vi måtte hjelpe med å få ham løs, mens kameraten gjentok flere ganger: "Jeg sa. Det være farlig!" Den andre sa ikke noe, men børstet snøen av ei sundriven uniform. Jeg tror ikke vi torde å le før soldatene var kommet på trygg avstand.

Det var ikke akkurat noe kildevann i Molvald. På bunnen var det hverken fin sand eller vegetasjon. Den var dekket med et grått gjørmelag hvor føttene sank nedi når vi vasset uti for å fange de små svarte kimene som hadde bendelorm i magen. De kunne vi nemlig ta med hendene. Men det var fra elva vi fikk vann på Rabba. Vannet ble pumpet opp i en brønn på Rundtom, hvorfra vannledningen gikk. Når det ble kaldt, hendte det at denne frøys. Da ble det å tine rørene. Forøvrig kan det fortelles at isen på Molvald var langt fra sikker. Den hadde blærer i seg som vi kunne stikke hull i slik at gassen i dem kom ut. Den kunne brenne, men jeg husker ikke at vi fikk det til.

En vinter under krigen satte noen opp et stort nettingbur på isen. Inni lå det ei grisevov. Vedkommende skulle fange kråker, for de kunne spises. Kråker kom det, men om de havnet i tyske soldatmager eller i en sulten Jøssing, forteller ikke historien om, men det er lov å tenke sitt. De fleste har hørt

om han som slaktet katter og solgte til Wehrmacht som kaninkjøtt. Til slutt ble han avvist: "Nein, nein, nicht mehrere Pus!"

Ja, ja! Slik kunne sangen om "Mississippi" en søndags mårra sende en pensjonist tilbake i tida – til barndommens Mississippi på Rabba.

Da Normann fikk høre at Follum skulle legges ned, skrev han denne betraktningen:

Fabrikken

Som gutt leste jeg ei bok som het "Menneskene rundt et glassverk." Jeg syntes den var spennende – hvorfor? Jo, fordi jeg kunne identifisere meg som Rabba-gutt med miljøet og menneskene den handlet om. Fortellingen ble på en måte levende for gutten.

Riktignok hadde vi ikke noe glassverk, men tre papirfabrikker like utenfor døra: Follum, Hofsfoss og Røsholm. Vi så dem, hørte dem og visste at flesteparten i nabolaget vårt jobbet der.

Da mårraskiftet tok til, var vi neppe stått opp ennå. Ved nattskiftet hadde vi lagt oss, men ved arbeidsskiftet midt på dagen gikk det en strøm av papir-arbeidere forbi. Vintersdagene var flere av dem utstyrt med puttsisser, filtremser som var surret fra støvlene og opp under kneet. Det var karer som hadde utearbeide på fabrikkene; en kald jobb vinterstid når isen fryser i rister og rundt tømmeret i elva.

Noen år under krigen gikk vi på Follumskolen. Tyskerne hadde rekvirert Ullerål hvor vi hørte hjemme. Vi måtte da krysse elva mellom Røsholm og Hofsfoss. Der stod det flere puttiskledde og skrapet is av ristene for det vannet som skulle innom fabrikkene. De var godt kledd der de stod og dro hakan opp og ned i rista. Det var mange lyder å høre. Flere av dem relatert til transporten. Tog som rangerte vogner. Tømmer som ble lagt i sagkutteren, og ikke minst sagbladet som sang på sin vei gjennom stokkene, og dunket av tømmerkubben der den datt ned i tømmerrenna og endte sin ferd i sliperiet. Og så pustet fabrikkene. Det blåste fra dampetter og røyk fra

Foto: Buskerud Fylkesfotoarkiv

Tømmerfløtere på Molvald. Kjell Nygårds far, Einar, skal visstnok være med på bildet.

pipene. Det fløytet i vaktskiftene og skramlet både her og der. Det var liv og virksomhet. Jeg kan ikke huske noen klaget på det. Nei, det gikk i blodet. Skulle virksomheten stoppe, ja, da kan det hende at noen ikke fikk sove, for bulderet fra fabrikkene var borte.

Virksomheten på Molvald kunne vi følge, der tømmerfløterne sorterte tømmer og styrte stokkene inn til kjerraten som dro dem opp til saga, eller fløtet dem videre ned på Hengslet. Før truckene kom var det også litt av et leven når papirrullene ble stablet i godsvognene som gikk i skytteltrafikk til Hønefoss stasjon og derfra videre til papirlager i Drammen eller på Lysaker. Da jeg som voksen fikk jobb som konduktør, hadde jeg jevnlig avløsning på transporten fra Hønefoss til Randsfjord. Bråket fra godsvognene hørte også med til det

pulserende livet ved fabrikkene. Her jobbet flere hundre mann tre skift døgnet rundt. Ringvirkningene av virksomheten var store. Den holdt liv i mange familier ikke bare i distriktet rundt, men gav god innsprøyting av midler til såvel stat som kommuner. Ja, den var selve hjertet i den industrielle virksomhet på Ringerike.

Jeg husker en episode etter at jeg var blitt voksen og traff mor til en som hadde gått i klassen vår. "Har du fått deg noen jobb, da, Normann?" Glad meddelte hun meg at gutten hennes hadde fått jobb på Follum. Det var liksom at alt var vel. Nå var gutten framfødd!

Ja, det er sannelig vemodig å tenke på at nå skal fabrikkene legges ned. Papirindustrien er blitt rasjonalisert og fabrikkene rundt om fusjonert i

hovedsak til et stort selskap. Direktøren der er "ekspert på området". Kjøpe opp og legge ned. Mon tro om han vil få like stor fallskjerm som sist han "ble sparket"? For mange av oss vil han vel i framtida stå som "slaktdirektøren". Markedskreftene må få fritt spill. Tidligere kunne man være fornøyd når hjula gikk rundt og gav et rimelig utkomme til de ansatte og samfunnet. Nei, nå må en stadig ha mere, aldri er det nok!

Klokkependelen svinger att og fram. En får håpe den nå er på tur bort fra ytterpunktene, selv om en kan ha mistanke om at markedskreftene vil spikre den fast til finanselitens fordel. En får håpe at ikke industrieventyret Follum, med sine haller, maskiner og øvrige anlegg vil bli en slags spøkelsesby i framtida.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

Egne erindringer.

FORFATTEROMTALE

Normann Solberg (f. 1930) var sønn av forstander Alf Solberg som ledet pinsemenigheten på Evangeliehuset under 2.verdenskrig. Normann vokste opp øverst på Rabba, og selv om han i hele sitt yrkesaktive liv jobbet ved jernbanen og fikk sitt tilhold i Drammen, har tankene ofte vandret til barndommens trakter.

Prosten reiste standsmessig.

Otto Christian Christophersen (1867-1928)

En gildere prest ser det ut til at det er vanskelig å finne. Han var kjent for å gå rett på sak uten å lure unna, han besøkte alle som var syke i menigheten og han hadde et stort hjerte for barn og ungdom. Selv døde han barnløs, men sørget for at ungdommen fikk nyte godt av det han etterlot seg.

Frank Tverran

Otto Christian Christophersen var født i Kristiania den 16. mars 1867. Han ble gift med Ragna Lie Christophersen (født 26. april 1870). Hans far var prest i Ådal og der tilbragte han mange av sine ungdomsår.

Fra Ullensvang til Norderhov

Etter å ha tatt praktikum i 1891 var han i to år personellkappelan i Ullensvang. En personellkappelan var en stilling som ble lønnet av sognepresten. I 1894 ble han ansatt av prost Færden som «bruksprest» for brukene som lå

fra Hønefoss til Hen. Han tok denne jobben på betingelse av at han kunne få holde gudstjeneste i Hønefoss annen hver søndag. Fra 1. juni 1896 ble han dessuten konstituert som residerende kapellan i Norderhov. Fra 1. januar 1900 ble det opprettet et tredjeprest-embete i Norderhov med bolig for presten i Hønefoss. Denne jobben fikk han også – han hadde lenge gått under navnet «Veslepresten», så dette var nærmest en formalitet. Dette embetet ble opprettholdt til 1. juli 1913 da Hønefoss ble eget sogn og Christophersen ble ansatt som embetets første sogneprest.

Prost Otto Christian Christophersen.

*Christophersens kontor
i Storgaten, Hønefoss.*

Prost, feltprest og timelærer

I 1926 ble han valgt til prost i Ringerike prosti. Han hadde en rekke tillitsverv utenom sin jobb som prest. Han var medlem av bystyret og formannskapet, skolestyret, styrene i fattigpleien, Hønefoss barnehjem, Norderhov/Hønefoss barnehjem (Stiftelsen Bjørklund) og Hønefoss gamlehjem. Han satt også i styrene i Ringerikes og Hallingdals prostiers presteforening og Hønefoss ungdomsforening. Han var videre feltprest ved Ingeniørvåpenet på Hvalsmoen.

Fra 1895 ble han ansatt som timelærer i religion ved Hønefoss Middelskole.

Otto Christophersen virket i vårt distrikt i 34 år. Han var kjent for sitt store pågangsmot og sitt varme sinnelag. Folk i byen satte stor pris på Christophersen, som spilte en stor rolle i det religiøse og kulturelle liv i Hønefoss og på Ringerike.

I en rekke år var han leder av Hønefoss Ungdomsforening (5 perioder mellom 1900 og 1924). Selv om møtene hadde et klart kristent budskap, fikk den kritikk på landsforbundets generalforsamling for å ha kommet ut av kurs. Til dette svarte Christophersen i et brev:

«Vi er enige i Programmets Hovedpunkt, men vi agter os ikke til med Blikket fæstet paa Kompassnaalen at holde saa ensidig den rette Kurs at vi gaar klods forbi Bryggen, naar den staar fuld av ventende Ungdom»

Foto: Privat

Foto: Frank Tverran

Døpefat fra 1905. Som bruksprest kjente Christophersen til problematikken med lus. Han fant derfor opp et unikt todelt døpefat; rent vann i den ene halvdel og skittent i den andre.

Høsten 1928 hadde Christophersen vært syk en stund. Han fikk plutselig akutte magesmerter og ble operert den 30. august. Dette sto han ikke over, og bisettelsen fant sted i Oslo krematorium. Under en minnegudstjeneste i

Hønefoss søndagen før, ble det sagt at han elsket sin menighet og at han nok kunne funnet bedre betalte stillinger. Men han forble trofast i Hønefoss. Boligen sin nederst i Storgaten testamenterte han til prestebolig.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Brænden, O. 1948: Norderhov kommune.
- Digitalarkivet, Folketellingen fra 1910.
- Hønefoss kommune 1915: Hønefoss. Byens historie.
- Lien, R. 2009: Prost Christophersens skolelegat. Heftet Ringerike.
- Ringerikes Blad 1928.
- Ropeid, A. 1968: Hønefoss, Bind III, Kirke og skole – sentrum og service 1800–1863. Ringerike kommune 1968.

FORFATTEROMTALE

Frank Tverran (f. 1950 i Oslo) vokste opp på Hønenjordet utenfor Hønefoss. Han driver eget firma, WebForm, i Hønefoss. Han er redaktør for og har publisert en rekke lokalhistoriske artikler i Ringeriksavisa på internett. Tverran har vært styreleder for Ringerikes Museum og er styremedlem i Ringerike Historielag. Han er også med i Heftet Ringerikes redaksjon.

Den største ørreten Georg Midthaug tok i Sperillen var på 11 kg.

Georg Midthaug (1912–2002) bodde på østsiden like ovenfor Kongsstrømmen, nederst i Sperillen. Han fisket mye i Sperillen og Ådalselva. I likhet med Georg brukte Arne «Tutt» Midthaug (født 1922) Ådalselva mye. Han var en ihuga fisker. I dag bor han i en av trygdeleilighetene på Hallingby.

To blad Midthaug *erindrer*

Ingar Svensrud

Georg var enkemann og bodde sammen med sønnen Birger i sitt koselige hus på oversiden av veien. Den gang lyste hele bakken rundt huset opp med et mylder av julebelysning vinterstid.

D/S Valdres

I gangen hang den flotte skipsklokka i messing fra D/S Valdres. Georg hadde passert 86 år og lå på sofaen og hvilte, men tok snart plass ved kjøkkenbordet da han skjønnte han hadde fått besøk. Både synet og hørselen var blitt svært dårlig, men fortellergleden hadde han fortsatt, og glimt i øyet. Georg var antagelig den siste som kunne skryte av å ha styrt en av dampbåtene som gikk i Ådalsvassdraget. Det var i 1926 og han var bare 14 år gammel. Far hans, Petter, var skipper på D/S Valdres og en gang fikk han lov til å styre båten. ”Skal tro jeg var stolt”, fortalte Georg ivrig.

De siste årene ble D/S Valdres bare brukt som slepebåt. I mai 1950 ble den annonsert til salgs. Interessen var lav til tross for en prisantydning på kr. 2500. Båten ble satt på land i vika nord for Killingstrømmen. Her fikk skraphandler Larsen jobben med å hogge den opp.

Georg husker godt dampbåtene

”Dampbåten var et flott syn der den stampet seg opp gjennom Kongsstrømmen”, forteller Georg. ”Husk på at D/S Bæga gjorde 13 500 turer i tidsrommet 1868–1914. Den hadde i gjennomsnitt 34 passasjerer og 10 tonn varer daglig. D/S Sperillen hadde servering fra Gladtvedt hotells personale. Jeg husker veldig godt en gang båten sakte kom opp i Sperillen med feststemte og pynta passasjerer. Jeg sto på land og visste at far jobbet nedenunder som maskinist. På dekk var det Frelses-

armeen som spilte og sang. Det var en fantastisk opplevelse.”

D/S Valdres ble brukt til sleping

”Under krigen var jeg med brøtningskara og frakta tømmer i store vaser over fjorden”, forteller Georg. ”Etter at passasjertrafikken ble nedlagt i 1929, ble D/S Valdres brukt til sleping av tømmer på Sperillen. En gang jeg sto til rors, hadde vi så hard sønnavind at vi brukte 36 timer på å dra tømmeret sydover med slepebåt fra Nes til Kongsstrømmen; så var det å kjøre lensearmene nordover igjen. De ble slept etter båten i lange armer. Ofte dro vi ei skje (sluk) etter båten. Husker vi tok en 6 kgs ørret like utenfor Engerodden. Det største lasset vi slepte var på 4 000 tylfter, husker jeg, det vil si 48 000 tømmerstokker på en gang! Dette var tømmer helt oppe fra Slidre, fra Vassfarete og fra små sidebekker.”

Kongstrømmen gikk for å være det hardeste stryket å komme opp både for røyert-trafikken og dampbåtene. Navnet Kongsstrømmen har sin bakgrunn i en historie om en av kongens fogder som gikk til bunns med hele sølvskatten han hadde krevd inn. Storfisken som ble tatt etterpå kunne ha sølvmynter i magen, forteller sagnet.

Vi fiska mye, forteller Georg

”Som smågutt fiska vi mye. Artigst syntes vi det var å fiske i uthølen med ”uttellings-stang”, som vi kalte det. Vi tok rett og slett en raiar, og bandt den fast til en stein som vi lot synke til bunns slik at enden av raiaren ble holdt nede like under overflaten. Dette gjorde at den tynne stanga, som var ca. 120 cm lang, sto på skrå opp av vannet. I den andre enden festet vi et snøre og til denne en krok som vi satte fast en liten fisk i. Fisken svømte på bunnen og var åte for storørreten. Da denne beit over småfisken, ble det fart på raiaren! Denne gikk i vill fart rundt og rundt, og da var det bare å spasere ned og ta opp storingen.

Siden ble det mest garnfiske. Det var naturlig for oss å fiske rett nedenfor huset, i elveoset. Det er fem grunneiere som har fiskerett ved Kongsstrømmen. Vi delte oss i to grupper og fisket på skift. Det ble til at vi fiska med garn på samme sted hele året. Husker en gang vi hadde 700 sik på tre netter! Skulle vi få tak i storørreten, måtte vi ty til stormaska garn.”

Arne Midthaug (90) forteller

”Da jeg var liten, var fiske noe av det grommeste vi gjorde. Jeg husker jeg kjøpte bambusstang til en krone hos Ringen Kolonial. Det var å knyte på et snøre og sette på en krok, ut i bingen med spaden og grave mark, sette på ei skikkelig tugge, kaste uti og vente på bett. Men det var kanskje mer artig

Foto: Ingar Svensrud.

Arne «Tutt» Midthaug med sjøllagd sluk.

å sette på ei levende gørrkime! Til å fange kima brukte vi enten ei champisflaske eller en blekkboks med hull i. I bunnen av flasken lagde vi et lite hull slik at kima kunne komme inn, tuten ble korka igjen og inni la vi noen mark eller brødbiter slik at kima blei lokka inn. Tilsvarende gjorde vi med blekkboksen.”

Arne likte best å fiske i elva

”Jeg har fiska mye rundt Killingstrømmen, Kongsstrømmen og i Strømmen der fisket alltid var bra”, sier Arne. ”Det var større sik i Sperillen enn i elva. Siken er liten og råttan i kjeften og går bare på små fluer. Med båt rodde vi langsøre i elva. Da hadde vi to stenger ute på skrå bak i båten. På hver stang hadde vi to fluer. Så slapp vi oss sakte nedover, manøvrerte fra den ene til den andre sida. Det var om å gjøre at fluene ikke stripa, for da beit ikke fisken. En annen fiskemetode var å ro med skje (sluk) etter båten. Disse skjeene var alltid hjemmelaga. Rett ut for anleggene ved Killingstrømmen var det brådjupt. Her kunne vi om sommeren ligge på magen og fiske med pilkestikke. For vi så fisken rett under oss.”

Det var alltid mange som fiska

Arne fortsetter: ”Før i tida var det alltid mange som fiska. Det kunne være sportsfiskere fra Hønefoss eller nærheten på besøk eller det kunne være alle som bodde langs elva og som hadde fiske både som hyggelig tidsfordriv og som bidro med et variert kosthold. Jeg husker særlig to ivrige fiskere, Alfred Alfredsen og Anders Vatningen. Han Alfred likte å fiske med reiv (line) på stilla nedenfor Killingstrømmen. Han hadde reiv på hele 300 krok og tok kolossalt mye ørret. Han Anders var den beste jeg visste til å staka seg oppover strykene. Han sto helt bakerst i båten og brukte en lang båtshaka til å staka seg oppover alle strykene, på stille partier rodde han selvfølgelig. Storevja like nedenfor Eriksplassen var hans område. Her ankra han seg på muren og kunne slenge flua både inn i bakevja og ut i stryket. Han fiska til langt på natt og fikk mye fisk, både sik og ørret. Han slo alltid i hjel fisken med å slå bakhodet inn i tofta på trebåten. Det utløste alltid et lite dunk. Husker en gang jeg kommenterte at kvelden i forveien måtte han ha fått mye fisk”. ”Å, je dunker uten å få fisk å je”, svarte han.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

Intervjuer med Georg og Arne Midthaug.

FORFATTEROMTALE

Ingar Svensrud (f. 1949) er fra Hønefoss og bosatt i Vestre Ådal. Han har vært prosjektleder for utgivelse av jubileumsbøker om lokale bedrifter i Ringeriksregionen, samt Hønefossboka 2002.

Tømmerdrift med hest som motor

Lyder fra stallen varslet en ny dag. Det var hesten som reiste seg og ristet på støle lemmer. Mannen i koia var våken, rispet av en fyrstikk og så på klokka. Snart halv seks. På tide å stå opp, legge i ovnen og komme seg til stallen. Hesten trenger god tid til å ete. Tunge tak venter.

Sverre Anton Bjerkeli

I grålysningen var mann og hest på vei til tømmerlunnene, det var kommet snø i natt. Det vil bli tungt å brøyte opp Bakåsen og den gjenføyka vegen over Ringsmyrene. Det er langt på dag før mann og hest var framme på Hovet, der nedkjøringen mot Steinsfjorden begynte. Å lage til en tømmervending for nedkjøring i brattene ned mot fjorden er en kunst som må læres. Med sju til åtte tømmerlenker etter hverandre blir det gjerne et lass som kan være 50 til 60 meter langt. Stokkene må sorteres etter lengde for å få

et lass som går godt i stau og svinger, og ikke minst holder sammen til en kommer ned til fjorden. Det sier seg selv at samarbeidet mellom mann og hest har alt å si i brattene. Ikke på langt nær alle hester passer her, og kanskje ikke alle mennesker heller. Mann og hest må stole på hverandre. En kan ikke løpe fram for å kjøre fram hesten for hver flake som skal slås på. En god skogshest kan en bare rope til, så går den fram til den får beskjed igjen. En dag det er snøfast og godt føre ned mot fjorden, trenger en ikke ristelegger

annet enn i de bratteste stupene, men det kan være dager med hålke så en må ha ristelegger under hver tømmerflake. Da er det om å gjøre å ha en hest en stoler på og som står på beina. Nede på fjorden slår en av tømmervendinga, samler sammen legger og begir seg på veg opp igjen. Det går som regel raskt, hesten vet at der venter mat og hvile.

Etter en times tid er en på ny på veg inn til tømmerlunnene etter ny vending, nå skal en bare fram til Gaupeskarret. Lasset skal brukes til

ettervendinger i morgen. Mørket begynner å sige på, mann og hest er på veg til koia. Etter stell og foring av hesten, er det å sørge for kveldsved, få tent parafinlampa, satt på potetene og stelt seg mat. Kvelden går med til ettersyn av seletøyet og kanskje litt lesing i gamle aviser i et sparsomt lys fra parafinlampa. Etter en tur til stallen er en dag i tømmerkogen endt. Lampa slukkes, og mannen legger seg. Det siste han registrerer i halvsøvne er et lite drønn fra stallen i det hesten legger seg, og kanskje et par hese skrik fra en rev oppe på Kulpåsen. Litt rasling i papir i et skap, det er en mus som er på leting etter kveldsmat.

I begynnelsen av sekstiåra kom skogsbilveiene inn på Krokskogen. Først bilveg til Stubdal, som senere ble utvidet

til Løvliå. Så kom Gaupeskarveien ned til Kampevaddammen. Deretter en bilveg til Fjellsetra med en arm opp til Migarskaret, Fjellseterveien ble koblet sammen med veien fra Guriby i Lommedalen. En skulle tro at med et slikt vegnett skulle hesten fremdeles være aktuell som trekraft i skogen. Det ble jo nærmest bare kipping inn til bilveg.

Slik ble det ikke. Maskinalderen hadde begynt sitt inntog på Krokskogen. Det begynte med landbrukstraktoren med halvbelter og tømmerdoning. Så kom den rammestyrte stammelunneren med vinsj som drog tømmeret fram til bilveg, for kapping og sortering av sagtømmer og massevirke.

Det neste var felle-, kviste-, og kappe-maskinen som senere ble utstyrt med

Foto: Ringenes Blad

Forfatteren har i mange år drevet med tømmerhogst og -kjøring.

Foto: Ola Sørhus' fotosamling v/Anna Sørhus.

En fortjent rast for både to- og firbent.

Prestegårdshytta.

dataanlegg som beregner kapping av tømmeret etter økonomiske kriterier samtidig som det registrerer antall kubikkmeter. Hele prosessen utføres mens maskinføreren sitter i en godt oppvarmet førerhytte og flytter på spaker, men misforstå meg ikke, dette krever også sin mann med årvåkenhet, innsikt og ofte lange dager.

Det hele har ført til en total endring i skogsarbeideryrket. Slitet er borte, hesten er erstattet med maskinen og skogsarbeideren har blitt skogs-entreprenør eller maskinfører. Det ryker ikke lenger i pipene på koiene om kvelden og tømmerbilen frakter tømmeret til sagbruk og fabrikk. Hankekjøring ned til Steinsfjorden og fløting til Vikersund er en saga blott.

Men den som har basket i meterdyp snø med hest eller dratt stålvaieren fra vinsjen på stammelunneren i snø til livet vet hva det var. Da unner han også nåtidens skogsarbeidere framskrittet tiden har gitt oss.

Jeg vil ikke avslutte uten å nevne noe som er blitt borte. De opplever ikke den følelsen det kan være å sitte ved stokkvarmen på kvileplassen og se nøtteskrika trofast komme for å slå seg ned på en kvist, ventende på å få kastet til seg en brødskorpe. Eller se rådyret stå i snøen ikke langt unna og vente på at du skal forsvinne, slik det kan komme til noen høystrå og noen havrekorn etter hesten. *Nostalgi vil vel noen si – jeg kaller det gode, verdifulle minner.*

Tømmerkjøringen i Marka ble foretatt i flere omganger (vendinger). Det ble i prinsippet først kjørt på todelt slede ("buk" og "geit") fram til brautet, omlastingsplassen ved Hovet. Herfra ble det hankekjørt ned til Steinsfjorden. Først lastet man på "bukken". Med fire til fem stokker ved siden av hverandre, og kanskje tre til fire kortere stokker oppå disse, fikk man et "tømmerflak" som ble bundet sammen med lekker og "bjønn". Så laget man ei ny tømmerflake "som 50-60 cm omlegg" bak på det første ("ettervending"), og slik fortsatte man med inntil åtte flaker i alt. Når det ble oppkjørt og for glatt, måtte det bremses. Da satte man ristelekke under flakene, og det hendte at man måtte sette ristelekke under meiene på "bukken" også.

"BJØNN"

Redskap som ble brukt for å stramme kjettinger som ble lagt rundt tømmerstokkene for å holde dem på plass på sleden eller i tømmerflaket.

Består av en ca. 60-80 cm lang jernstang som er "buet" i den ene enden. Øverst i buen er det festet en kort lenke (10-15 cm) med en kraftig krok i enden. Kroken festes i den ene enden av den kjettingen som skal strammes, mens "buen" stikkes inn i en lenke i den motsvarende kjettingende. Når man drar i stangen virker det på samme måte som et brekkjern når buen glir gjennom lenken under draget. Øverst i stangen er det en 30-40 cm lang, tynn kjetting med krok som brukes til å låse fast den oppstrammete "bjønn" med.

HANKEKJØRING

Sleping av tømmer i brattlia fra marka ned til fjorden.

LEKKE (LENKE)

Redskap som skal holde tømmerstokkene samlet på plass på sleden eller i tømmerflakene. Består av en ca. 1,5-1,8 m lang kjetting, gjerne utstyrt med "nål" i begge ender samt en eller flere 30-40 cm lange forgreninger også med "nål" i endene. "Nål" er en jernpigg som slås inn i og således festes i tømmerstokken.

RISTELEKKE

Redskap som ble lagt under tømmerflaket og virket som brems. Består av en ca. 1,2 m lang, tykk jernlenke med "nål" i begge ender.

TØMMERFLAKE, TØMMERLENKE

Fem til åtte tømmerstokker som legges ved siden av hverandre oppå hverandre og "bindes" sammen med lekker.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

Egne erindringer.

FORFATTEROMTALE

Sverre Anton Bjerkeli (f. 1923) bor på Lisletta i Norderhov. Han begynte å arbeide i skogen ca. 15 år gammel og ble inspektør i Arbeidstilsynet, jord- og skogbrukssektoren i 1978. Han har vært politisk aktiv i Det norske arbeiderpartiet.

Maleri: Adolph Tidemand (1853).

Fanitullen – fandens trall

Det var antakelig på en reise i Hallingdal i 1835 at Jørgen Moe ble fortalt sagnet om det blodige bryllupet i 1724 som inspirerte ham til å skrive diktet Fanitullen, et dikt nokså ulikt hans ellers lyriske fortellerstil.

Ole-Jørgen Moe

Jørgen Moe er beskrevet som en mild, men til tider streng person som stilte høye etiske krav til seg selv. På 1830-tallet var han preget av tungsinn og depresjon. Han var dypt religiøs men likevel kjent for å ha stor empati overfor ikke-troende så vel som troende. Fra prekestolen kunne han virke myndig og belærende, men aldri slik at han refset eller støtte mennesker fra seg. Han hadde et stort og inderlig ønske om å inkludere alle. Hans omsorg og innlevelse i andres skjebne

kom tydelig til uttrykk gjennom alle hans besøk i hjemmene mens han var prest. Senere, etter at han ble biskop, var han kjent for å foreta svært mange visitaser, ikke minst for å komme i kontakt med vanlige folk.

Sagnet som inspirerte Jørgen Moe

I 1835 var Jørgen Moe på reise i Hallingdal sammen med sin søster Olava. Det var muligens her han fikk høre fortellingen som senere inspirerte ham til å skrive balladen om det

blodige bryllupet i Hovet. Sagnet sier at to gutter, Ådne Sindrol og Levor Haga, kom i slagsmål og Levor ble drept. Ådne ble truet med dødsstraff og flyktet over fjellet til Numedal. Hendelsen er vel dokumentert i rettsdokumenter fra tingskriveren i Ål.

Balladen Fanitullen

Balladen Fanitullen er en mesterlig omskrivning av dette sagnet. Man vet ikke hvorfor Jørgen Moe plasserer hendelsen i Hallingdal og ikke Hovet.

Tvekamp i et bondebryllup.

Diktet kom i samlingen "Fra Dalene" i 1849. I denne samlingen finnes to typer dikt, bondeidyller og romanser (ballader) med mytisk innhold. Jørgen Moe diktet som i dette tilfellet, gjerne etter forbilder, men klarte likevel å unngå at det ble kopier.

Diktet er skrevet i såkalt Niebelungenstil. Jørgen Moe benyttet ofte denne stilen, som var en av romantikkens mest populære måter å skrive på. Her kunne han utnytte rikdommen av variasjonsmuligheter, som han var en mester i.

Jørgen Moes diktning er i stor grad preget av hans religiøsitet, milde vesen og lynne. Dette gjenspeiles både i hans prosa og lyrikk, og ikke minst i salmene han skrev. Fanitullen bryter fullstendig med denne tradisjonen. Her mangler helt de romantiske og sentimentale tonene man finner i mange av hans lyriske folkelivsfortellinger. Dette er en fortelling om de dunkle makter som kommer til uttrykk når fantasien og villskapen slippes løs. Mange mener at Fanitullen er det kunstneriske høydepunktet i Jørgen Moes balladediktning.

Fanitullen bærer slett ikke preg av noen form for moralsk oppbygging og langt fra noe kristent budskap, slik hans diktning ellers i stor grad er kjent for. Her opplever vi en gjennomgående råskap, kvinnekriminering, kristen umoral i form av dans, drikk og drap,

for ikke å snakke om omgang med selveste djevelen. Balladen er manddominert, kvinnefiendtlig og djevlesk. Men har den likevel en moral? Ja, det må være at dans, drikk og svir er djevelens verk som i verste fall kan føre til den alvorligste av alle forbrytelser; drap. Det kan jo tenkes at det var dette Jørgen Moes ønsket å advare mot da han omdiktet sagnet.

Diktets oppbygging og innhold

Diktet starter med kvinnens tunge skjebne å bære med seg "likskjorten" til fest et sted i Hemsedal, der scenen straks overtas av "muskelsterke menn". Man fornemmer opptakten til et rituelt drap. Kvinnene kastes "vredt" tilbake når de vil redde sine ektemenn. Mens dette skjer, går spillemannen til kjelleren for å tappe øl. Idet han står i kjelleren, ser han i "blålig skinn" en annen spillemann som sitter på tønne og stemmer felen sin som han holder "omvendt tett opp til brystet klemt". Spillemannen vil ikke fortelle hvor han lærte slåtten, underforstått den stammer fra djevelen. Man fornemmer sterkt den fandenivoldske uhyggestemningen i kjelleren.

Så beskrives spillet og slåtten: "Det var et spill som dugde, det lød som vred manns ord, som hugg av stålsatt bile, som neveslag i bord. Det jamret og det hulket i den skumle kjellerhall, da slåtten toner endte med et rungende mannefall." Ja, spillet var så vilt at tonene

"krøp" nedover ryggen til spillemannen. Da spillemannen bøyer seg ned for å tappe øl, ser han hestehoven som "takt mot tønne slo" og forstår straks at det er selveste djevelen som spiller. Han løper opp i stuen, men det er for sent, den ene av slåsskjempene er stukket i hjel og kroppen hans løftes opp. I siste vers får vi høre at det samme kan skje igjen hvis denne slåtten spilles: "Men lyder de grumme toner (Fanitullen) under øldrikk og svir, da løsner atter kniven i hallingdølens slir."

Hvordan kunne Jørgen Moe skrive denne fortellingen? I utgangspunktet er det vanskelig å forstå at dette kunne komme fra hans penn. Ja, her må vi nok søke svaret i folkeeventyrene og alle menneskene han traff på sine innsamlingsreiser. Innholdet i folkeeventyrene er jo nettopp basert på sagn om det underjordiske, overtro og fantasi. På reisene traff han mange ulike mennesker som ga han innsikt i datidens levemåte og folkeliv, slik det skildres i Fanitullen.

Diktet er gjennomført etter det såkalte "rammefortellingsprinsippet" der innledningen plasserer fortellingen i fortiden (I hine hårde dage...), mens avslutningen knyttes til Jørgen Moes samtid (Da løsner atter kniven...).

Jørgen Moe har klart å gjenspeile den skjebnefylte hendelsen som foregår på to plan: Mens to menn kjemper en kamp på liv og død i et bryllup, sitter den onde selv (djevelen) i kjelleren under og akkompagnerer den blodige hendelsen med sitt ville felespill. Kjelleren blir et bilde på det underjordiske i dobbelt forstand.

Slåtten opprinnelse og form

Slåtten er av usikker geografisk opprinnelse. Sagnet sier at den stammer direkte fra djevelen. Det er mest sannsynlig at slåtten stammer fra Telemark eller Hallingdal. Opphavsmannen er ukjent. Fanitullen som er en av de mest spilte slåtter, betyr Fandens trall. Det fortelles at Fanden også var en "dugeleg spelemann" som var svær til å tulle (tralle).

Den største storspeleman som man kjenner til har spilt Fanitullen er Knut Dahle (1834-1921). Det finnes flere varianter av slåtten. Den mest kjente

er Lars Fykeruds omdanning av en slått etter Myllarguten fra slutten av 1800-tallet. En annen stor felespiller, Alfred Maurstad, brukte slåtten som sin signalmelodi (kjenningsmelodi).

Den formen som blir brukt i dag, stammer fra spellemannen Odd Bakkerud. Han vant landskappleiken med slåtten i 1968. I likhet med Alfred Maurstad spilte han slåtten som halling. Disse la mest vekt på å få fram villskapen i slåtten, mens Telemark-versjonen spilles som "lyarslått" med en mer

tragisk klang. En lokal felespiller som etter hvert har blitt landskjent, Christian Borlaug, har også ofte fremført denne slåtten. Det er mest lausdans som danses til slåtten.

Det er fortsatt en gåte at Jørgen Moe kunne skrive et dikt som Fanitullen. Den er unik i hans diktning hva innhold angår. Dette skjedde på samme tidspunkt som han for eksempel skrev "Blomster-Ole" og "I Brønden og i Tjernet". Dette viser hvor stort spenn det var i hans diktning.

Avslutningsvis er det fristende å gjøre Åse Hiort Lerviks ord til mine: "På samme måte som bygdekunstneren (=spillemannen) har JM med sitt dikt formidlet dette stykke folkekunst videre til sitt publikum.

Han har løftet det fra tonenes til ordenes verden, men det rytmisk-musikalske virkemiddel er fulgt med motivet som uttrykker også i den litterære formen det spenningsfylte i de menneskelige erfaringer som denne kunsten er sprunget ut fra."

Fanitullen

*I hine hårde dage da øldrakk og svir,
hallingdødens knivblad satt løst i hans slir,
da kvinnene til gilde bar likskjorten med
hvori de kunne legge sin husbonde ned.*

*Stod der et blodig bryllup i Hemsedal ensteds,
hvor lek og dans var tystnet og karene slo krets.
Ti midt på gulvets tilje i den mannslagne ring
stod to med dragne knive og et belte spent ikring.*

*Og som utskårne støtter i hvilende ro
står ennu fire karer i kretsen om de to
De løfter tyrilysen mot det sorte bjelketak,
hvor røkens hvirvler samles til et rugende lag.*

*Forgeves tvenne kvinner med hyl trenger frem,
å bryte det faste gjerde der er stillet foran dem.
De kastes vredt tilbake av de muskelsterke menn,
og spillemannen rolig går til kjellertrappen hen.*

*Nu skal han ned og tappe; ti den seirende mann,
kan saktens vel behøve å kysse bollens rand.
I beltespenning nappes de kun med blodets tap;
så må vel åren fylles fra tønnetutens tap.*

*Men da han stod i kjeller'n han så i et blålig skinn
'en sitte der på tønne og stemme felens sin.
Og karen holdt den omvendt, tett opp til brystet klemt,
og gav seg til å stryke så snart han hadde stemt.*

*Det var et spill som dugde det klang som vred manns ord,
som hugg av stålstemt bile og som veneslag i bord.
Det jublet og det hulket i det skumle kjellerhall
da slåtten toner endte med et rungende mannefall.*

*Taus spillemannen lyttet til de mektige løp;
det var som spillets virvler nedad ryggen på ham krøp.
Så spurte han den annen: "Hvor lærte du den slått:"
Han svarte: "Det er det samme, men minn deg den blott!"*

*Nu mannen ned seg lutet og etter tappen tok
– da så han hestehoven som takt mot tønna slo.
Han glemte rent å tappe, han sprang i stuen opp
– der løftet de fra gulvet den falne mannekropp.*

*Fanitullen kalles ennå den ville slått,
og dølene den spiller, og spiller den godt.
Men lyder de grumme toner under øldrakk og svir,
da løsner atter kniven i hallingdødens slir.*

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Beyer, E. (red) 1982: Norges litteraturhistorie, Cappelen. Oslo.
- Gjefsen, T. 2011: Jørgen Moe. En biografi. Dreyers Forlag. Oslo.
- Hagemann, S. 1963: Jørgen Moe. Barnas dikter. Aschehoug. Oslo.
- Heggstad, L. 1968: Eventyr og segner på målføre frå alle kantar av landet. Aschehoug. Oslo.
- Hodne, Ø. 1982: Jørgen Moe. Folkeminnesamler, dikter, prest. Oslo.
- Lervik, Åse Hiort: Tidsskriftet Edda.
- Personlige brev og overleveringer.

FORFATTEROMTALE

Ole-Jørgen Moe (f. 1941) er bosatt i Hole og har arbeidet som overlege i barnesykdommer ved Ringerike sykehus siden 1979. Jørgen Moe var bror av forfatterens oldefar. Forfatteren har ledet bygdebokkomiteen i Hole siden 1991 og publisert artikler i Heftet Ringerike om Jørgen Moes barnebok «I brønden og i tjernet» og om tilblivelsen av bygdeboka for Hole kommune. Han har vært medlem av jubileumskomiteen for "Jørgen Moe"-jubileet i 2013. Ole-Jørgen Moe fikk i 2012 kongens fortjenstmedalje for sin innsats på Ringerike sykehus og for sitt arbeid innen kultursektoren i Hole kommune.

Harald flykter østover sammen med sønnen til bonden som holdt ham skjult mens han var skadet i 1030.

Harald Hardråde og Stein gård

Sannheten om Harald Sigurdsson Hardrådes fødested og oppvekst ligger nok skjult i historiens mørke. Men ved å se nærmere på utsagn fra ulike historiske kilder, er det mulig å sette sammen et bilde av hans tilhørighet til Stein gård på Ringerike som kan virke sannsynlig, uten at man går på akkord med innholdet i kildene.

Bjørn Geirr Harsson

Det at Harald er halvbror til Olav den hellige og at han er sønn til Sigurd Syr og Åsta Gudbrandsdotter, er fakta som det ikke reises tvil om. At Sigurd Syr bodde på Ringerike fremgår klart i Snorres Olav Tryggvasons saga, hvor han skriver: "Samme vinter dro Olav (Tryggvason) opp på Ringerike og kristnet der. Åsta Gudbrandsdotter giftet seg snart igjen etter Harald Grenskes død med en mann som het Sigurd Syr; (som ifølge Snorre var oldebarn til Halvdan Svarte). Olav, sønn til Åsta og Harald Grenske, var der hos henne, han vokste opp i ungdommen hos stefaren Sigurd Syr. Og da Olav Tryggvason kom til Ringerike for å by kristendom, lot de seg døpe, Sigurd Syr og kona hans Åsta, og Olav, sønnen hennes. Da sto Olav Tryggvason fadder for Olav

Haraldsson, som var tre år den gang. Kong Olav drog vest i Viken igjen og ble der om vinteren. Det var tredje året han var konge i Norge." Dermed blir året fastsatt til 998 for denne hendelsen (om noen forskere skulle ha kommet til at hendelsen skjedde et par år før eller senere, vil være uinteressant i denne sammenheng).

Feil i Snorre?

I jubileumsutgaven av Snorre Sturlusons Kongesagaer er det ført en fotnote om nevnte episode, som sier det ikke er historisk korrekt når Snorre skriver at Olav den hellige ble døpt ved denne hendelsen. Olav skulle ifølge fotnoten ha blitt døpt som voksen i Rouen (Frankrike). Men i sin artikkel om Olavs dåp går det frem hos Egil Kraggerud (2012) at Olav ble døpt

som liten gutt på Ringerike og at han ble konfirmert i Rouen vinteren 1013/1014. Kraggerud, som er professor i latin, har studert inngående de latinske originalkildene om Olavs opplevelser i Rouen. Siden kildene er skrevet på den tiden da konfirmasjon var i ferd med å bli innført som tradisjon i den katolske kirke, mener Kraggerud at originalkildene kan gi grunnlag for å misforstå konfirmasjonen som dåp. Nyere forskning indikerer dermed at man kan feste større lit til Snorres beretning om Olav den helliges dåp på Ringerike enn tidligere antatt.

Ringerike en del av Opplandene

Sigurd Syr blir betegnet som konge i Snorres Kongesagaer (NK, bind 1:224). I Olav Tryggvasons saga blir Sigurds gård plassert på Ringerike.

At Ringerike oppfattes som del av Opplandene går klart frem av Sigurd Syrs tale til stesønnen Olav når han sier: ”Men jeg vil ikke binde meg til noe løfte (om å støtte deg som konge) før jeg vet hva de andre kongene på Opplanda tenker, og hva de vil gjøre.” Sigurd regner altså seg selv som en av kongene på Opplandene.

Betegnelsen Opplandene har vært mye studert og forskere synes å være enige om definisjonen fra Norsk stadnamleksikon. Der fremgår det at Opplandene i middelalderen var en betegnelse på alt innland omkring Viken, det vil si landet fra Ringerike og Romerike i sør, over Hadeland, Land, Toten og Hedmarksbygdene nordover til Gudbrandsdalen og Østerdalen.

Stein som kongsgård

Hvis Sigurd Syr kan plasseres på Ringerike, hvilken gård kan vi da knytte ham til? Ut fra historiske kilder kan både Bønsnes og Stein være aktuelle. Bønsnes kommer i betraktning først og fremst på grunn av kommentaren fra biskop Jens Nilssøns visitas i 1591, hvor han bemerker at her (på Bønsnes) sies Olav den hellige å være født. Men gården Bønsnes har ikke vært kongsgård i den betydning at kongen skal ha bodd der. Gården er aldri nevnt noe sted i gamle, skriftlige kilder før i et diplom fra 3. mai 1457, og da gjelder det et vanlig eiendomssalg.

I Heftet Ringerike 2012 har jeg gjort nærmere rede for hvordan hendelsesforløpet kan ha foregått fra Harald Grenske (far til Olav) blir drept, til Olavs fødsel og til moren som enke gifter seg med Sigurd Syr, kongen som med stor grad av sannsynlighet bodde på gården Stein, ca 7 km nordøst for Bønsnes. De viktigste grunner for å tro at Sigurd Syr hadde tilhold på Stein kan oppsummeres til følgende fakta:

- 1) Åsta fødte sin sønn Olav hjemme hos sine foreldre på Opplandene. Bønsnes ligger på Opplandene.
- 2) Ifølge Snorre (NK 1979, bind 1:56) sier Harald Grenske at *Åsta er nok ei god og gild kone, men hun er ikke av så stor ætt som jeg er*. Så Åsta er derfor ikke av kongsætt, men kanskje datter av en storbonde.
- 3) Når Åsta giftet seg med Sigurd Syr mindre enn tre år etter fødselen, har Sigurd bodd på en annen gård enn hennes farsgård, der hun fødte Olav.

4) Stein er nevnt som kongsgård i flere av de gamle kildene (blant annet Ågrip og Norges kongesagaer). Ingen andre gårder på Ringerike er nevnt i sagaene som kongsgård.

5) Kongsgårder i betydningen gårder der kongen bodde over lengre tid av gangen, lå aldri i nærheten av hverandre. Det var gjerne en dagsreise mellom dem (ifølge professor Eyvind Fjeld Halvorsen, som kjente norsk middelalder svært godt).

6) Da Sigurd Syr døde i 1018 gjorde Åsta i stand et stort gjestebud hvor Olav kom. Hendelsene rundt gjestebudet er meget detaljert beskrevet i NK(1979). Da Olav og Åsta gikk omkring på gården kom de til et vann der halvbrødrene til Olav drev å lekte. Så skriver Snorre: ”... i ei leirvik nedved vannet, satt Harald ...” Hvis man er på en storgård i Ringeriksområdet, og kan rusle ned til *ei leirvik ved vannet*, hvor andre steder kan det være enn på Stein? Der kan det være i Steinsvika hvor det er ganske leirete den dag i dag, og Steinsvika er en del av gården Steins grunn ved Steinsfjorden.

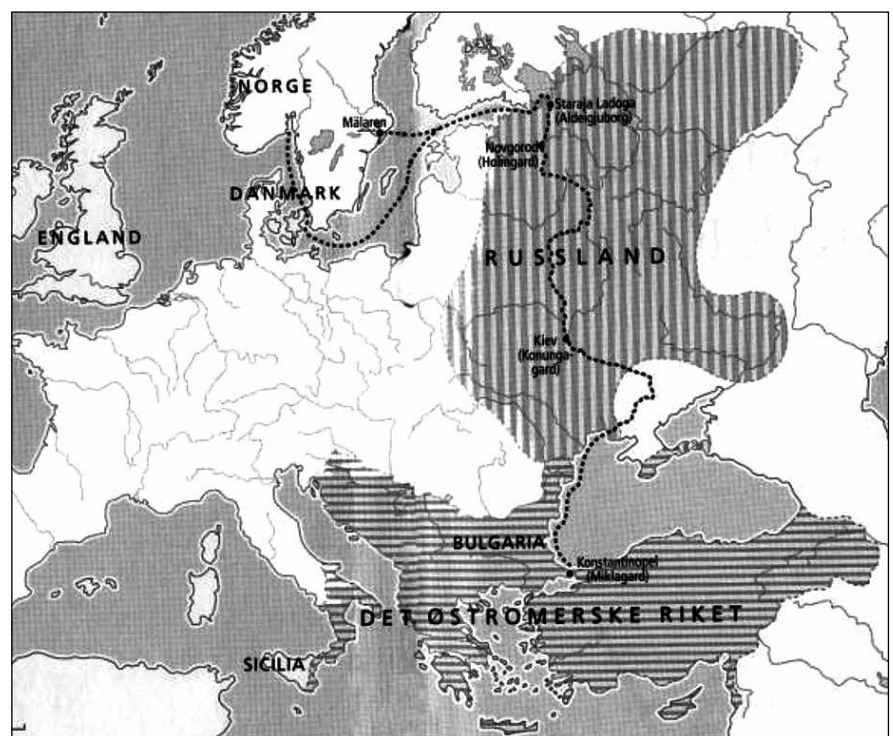
7) Funnet av 60 sølvmynter under gulvet på Stein kirke var alle preget i perioden 990 til 1029, det vil si frem til året før Olav falt på Stiklestad. Dette funnet knytter gården sterkt til Olav den hellige, stesønn til Sigurd Syr, og halvbror til Harald Hardråde.

8) Stein gård ble omkring år 1300 gitt av kong Håkon 5. til Mariakirken i Oslo. Dokumentet som informerer om gaven er borte, men det er omtalt i flere senere kilder.

Ut fra tilgjengelige historiske kilder er det liten tvil om at Stein har vært Sigurd Syrs kongsgård på Ringerike. Sigurd og Åsta fikk fem barn, med Guttorm som den eldste. Så fulgte Gunnhild, Halvdan, Ingerid og som yngste, Harald, han som senere fikk tilnavnet Hardråde. Det er Harald vi her skal følge videre, for han skiller seg ut som en konge med et ualminnelig dramatisk liv.

Harald kommer til Gardarike

Harald ble født i 1015, bare tre år før hans far døde. På grunn av opprør blant bønder og stormenn i Norge ble kong Olav (den hellige) mer eller mindre tvunget i landflyktighet sent på året i 1028. Olav fant det naturlig å flykte til storfyrsten Jaroslav den vise i Gardarike (Russland). For Jaroslav var nemlig gift med Ingegjerd, datter av kong Olav Skøtkonung i Sverige. Olavs kone, Astrid, var datter av samme konge. Dermed var Olav den hellige svoger til Jaroslav. Mellom Skandinavia og Russland var det dessuten mye samkvem på den tiden, så Gardarike var ikke noe unaturlig mål for flukten.

Kart: Halvor Tjønn (2010).

Kartet viser Haralds rute til Konstantinopel.

Sofia-katedralen i Konstantinopel, ferdig bygget omkring år 600. Til høyre innvendig.

Allerede vinteren 1030 ble det i Norge snakket om at Olav var på vei tilbake til hjemlandet. Da fikk hans halvbror Harald sine første store oppgaver idet han som 15-åring ble satt til å lede en hær på 600 mann som gikk Olav i møte, for å bistå ham. Den sterke posisjonen hans far hadde hatt på Opplandene var sikkert en medvirkende årsak til at unge Harald kunne komme i en så fremskutt posisjon. Selv om Olav fikk denne støtten av Harald, kjenner vi til hvordan det gikk i slaget på Stiklestad. Olavs hær ble slått, Olav selv ble drept og Harald, som ble skadet i slaget, fikk hjelp til å komme i skjul på et sted han kunne være inntil han ble frisk nok til videre flukt. Da gikk ferden videre østover til Gardarike, hvor han trolig kom i første halvdel av 1031. Harald ble raskt involvert i Jaroslavs hær. De to eller tre årene han var i Gardarike deltok han i kamper mot Jaroslavs fiender og fikk en del krigserfaring. I et skaldekvad fra Morkinskinna sies det at Harald søkte strid og krig der han kunne finne det. Selv om Harald viste seg som en meget djerv mann, ble han på dette tidspunkt ikke funnet verdig til å gifte seg med Jaroslavs datter Ellisiv. Han fridde til henne, men fikk nei. Som begrunnelse sa Jaroslav at Harald ikke var rik nok til et så høyættet giftemål, og dessuten var han "en landløs mann". Jaroslav ga allikevel til kjenne at disse forhold kunne endre seg med tiden, og da ville det være håp for ham.

Harald i keiserens tjeneste

Hva som drev Harald videre er ukjent, men han kom til Konstantinopel (fra 1930 kalt Istanbul) en gang i 1033 eller 1034. Byen, som var hovedstad i det bysantinske riket, ble i norrøn litteratur kalt Miklagard. Harald kom dit som leder for en hær bestående av 500 skandinaviske vikinger. Det at skandinaver kom til Konstantinopel var ikke noe nytt. Helt siden tidlig på 800-tallet hadde menn fra Skandinavia reist sydover på de russiske elvene og tatt seg tjeneste i den bysantinske hæren. Konstantinopel, som var byen for den bysantinske keiseren, hadde på den tiden omkring en halv million innbyggere. Keiseren foretrakk en livgarde av skandinaver, for de viste seg mer pålitelige overfor keiseren enn folk fra keiserens eget rike. Dessuten hadde skandinavene ord på seg for å være modige og svært dyktige krigere både til vanns og til lands. Gjennom noen århundre hadde et stort antall vikinger fulgt de russiske flodene sydover til Konstantinopel. Man kan bare tenke seg hvilket inntrykk for eksempel Sofia-katedralen i Konstantinopel kan ha gjort på Harald Hardråde som kom fra enkle hus på Ringerike og inn i denne enorme katedralen. Da han steg inn i katedralen, hadde den allerede eksistert i ca. 400 år. Det finnes fortsatt runeinnskrifter på veggene i katedralen, som skandinaver har risset inn.

Harald i bysantinsk tjeneste

Det er først og fremst tre historiske kilder som beskriver Haralds bragder i bysantinsk tjeneste og som gjør at man vet ganske mye om hva han gjorde i de årene han var i Konstantinopel:

1. "Morkinskinna", en saga om de norske kongene fra ca. 1025 til ca. 1157. Boken ble skrevet på Island ca. 1220 og er bevart i en håndskrift fra ca. 1275.
2. Snorres "Norges kongesagaer" (NK).
3. Et bysantinsk skrift "Strategikon" ("Om krigskunsten" også omtalt som "Råd til keiseren") forfattet mellom 1075 og 1100.

De tre kildene er ganske samstemte i beretningen om Harald, men Snorre synes å gi Harald noe høyere rang i Konstantinopel enn det han får i "Råd til keiseren". Uten å dvele for mye ved Haralds liv i Konstantinopel, kan nevnes at han deltok i kriger for keiseren mot inntrengende muslimer på Sicilia. Han var med og kjempet mot arabiske pirater, deltok på felttog mot Lilleasia, besøkte Jerusalem og den hellige grav. Harald deltok også i felttoget hvor keiserens hær slo ned et bulgarsk opprør. I "Råd til keiseren" blir Harald berømmet for sin innsats da de slo ned dette opprøret. På alle sine toktet røver Harald og hans menn store rikdommer av gull og sølv. Mye av det sender han med pålitelige folk nordover til Jaroslav for oppbevaring der.

Harald gifter seg

Året 1042 er et urolig år i Konstantinopel hvor folket gjør opprør og keiser Mikail 4. blir blindet og avsatt. Harald ønsker å dra hjemover, men nektes av den nye keiseren. I ulike kilder er årsaken til nektingen noe sprikende. Det er uklart om han fengsles for noe han blir beskyldt for, eller om han regnes som en svært dyktig kriger og nektes å reise av den grunn. Harald greier imidlertid å rømme, og han følger samme rute som han kom, over Svartehavet og opp elven Dnjepr, Europas 4. lengste elv. Den renner blant annet gjennom byen Kiev.

Da Harald kom til Jaroslav denne gang, var det store rikdommer som ventet ham fra alt det han hadde sendt nordover. Gjennom alle plyndringene under krigstoktene hadde Harald sikret seg så mye av gods og gull at han ble regnet som en meget velholden mann. Denne gang lot Jaroslav ham få gifte seg med datteren Ellisiv. Det ble oppfattet som en stor ære for Harald. Han ble boende med sin kone hos Jaroslav i bortimot tre år og fikk en fremtredende posisjon i Gardarikes hær.

Tilbake og konge i Norge

I 1045 reiser Harald med sine menn vestover idet han ønsker å dele kongemakten i Norge med Magnus den gode, som er sønn av Olav den hellige. Magnus kom til Gardarike sammen med sin far under flukten i 1028, og Magnus ble oppfostret i årene som fulgte hos Jaroslav og hans svenskfødte kone Ingegjerd. Syv år senere kom Einar Tambar skjelve til Gardarike og hentet den 11 år gamle Magnus til kongevervet i Norge. Magnus, som altså var nevøen til Harald, hadde kongemakten både i Danmark og Norge da Harald vendte tilbake til Norge.

Harald hadde en ide om at han ville prøve å dele kongemakten med Magnus. Gjennom sin far, Sigurd Syr, mente han å ha et visst krav på kronen. Mens Magnus hadde en meget slunken statskasse på den tiden, var Harald styrtrik. De greide å inngå et forlik hvor Harald skulle styre sammen med Magnus i Norge mot at Magnus fikk halve Haralds formue. Selv om de ble forlikt, forlangte Magnus at når de to møttes, skulle han ha den høyeste rangen.

Enekinge i Norge

Men det var ikke så lenge de fikk fungere som konger sammen, for Magnus døde av sykdom 25. oktober 1047, 23 år gammel. Fra dette tidspunkt ble Harald enekonge i Norge, siden Magnus ikke hadde noen sønn etter seg.

Måten Harald kom til makten på i Norge hadde vakt motstand fra aristokratiet, særlig i Trøndelag. For å sikre seg større støtte innad i Norge gjorde Harald et smart trekk da han giftet seg med Tora Torbergsdotter som kone nummer to. Hennes mor var datter til Erling Skjalgsson fra Sola, en mann som Snorre karakteriserte som "den gjeveste av alle de lendmenn som har vært i Norge." Med dette ekteskapet skaffet Harald seg støtte fra hele kysten av landet mellom Trondenes og Jæren, siden Erling var inngiftet i ladejarlenes slekt. Det ser ut til at ekteskapet med to koner går ganske upåaktet hen i sagalitteraturen. Tidligere var det vanlig at kongene hadde friller i tillegg til sin kone, men sjelden hører man om to koner.

Tegning: Wilhelm Wetlesen, Snorres Kongesagaer.

Under slaget ved Stamford Bridge i 1066 fikk Harald en pil i strupen. Det ble hans bane.

En av myntene preget av Harald Hardråde, funnet på Helgelandsmoen i 1892.

Fra Hole historielags kalender 1998.

Hvorfor tilnavnet Hardråde?

Det kan synes som om det å dra på felttog var blitt en livsstil for Harald Hardråde. I årene som fulgte prøvde han forgjeves å tilrive seg kongsmakten over Danmark uten at han helt lyktes. For kong Svein av Danmark hadde folkets støtte, i motsetning til Harald som med sin brutale krigføring fikk det danske folket mot seg. Harald herjet stygt der han fór frem, ranet sine ofre og bortførte kvinner, så han bar navnet hardråde med rette.

I NK (bind 2:206) skriver Snorre:

”Denne vinteren (1064/1065) fór kong Harald opp på Romerike med en stor hær. Han klagde på bøndene over det at de hadde nektet ham skatter og skylder, og at de hadde hjulpet hans fiender til ufred imot ham. Han lot gripe bøndene, noen lot han lemleste, noen lot han drepe, og fra mange tok han hele eiendommen deres. Da rømte de som kunne komme til; vidt og bredt lot han bygdene brenne og la dem helt øde.”

Kampen om Englands krone

De langvarige feidene mellom Harald og dansk kongen Svein endte med at de to kom til enighet og inngikk en fredsavtale. Men da kong Edvard av England døde barnløs 5. januar 1066, startet en arvestrid hvor også Harald Hardråde viste interesse. Tidligere hadde danske konger herjet i England og styrt der, men kong Svein viste liten interesse, og overlot muligheten til Harald, som grep den. Det som da

skjedde er godt beskrevet i både norske og engelske kilder, så hendelsesforløpet hersker det liten tvil om. Harold Godwinson hadde tatt makten i England straks Edvard døde. Han så sin største konkurrent i Wilhelm erobreren, hertugen av Normandie, som gjennom slektskap bakover med en tidligere engelsk dronning, mente å ha krav på Englands trone.

Utover våren og forsommeren satte Harald i sving leidangen og seilte vestover fra Solund i Sogn med en stor flåte. Det er noe usikkert hvor mange mann Harald hadde med i sin hær, men et par tusen er antydnet. Harald seilte om Shetland, Orknøyene, sydover langs Skottlands kyst og videre helt til Jorvik (York). Ved Fulford nær Jorvik sto et stort slag den 20. september 1066, som Harald vant. Dermed lå veien åpen til Jorvik. Fire dager senere ble det på et ting like utenfor byportene, gjort de formelle vedtakene om at Jorvik var underlagt kong Harald. Den følgende dagen skulle det avklares hvem som skulle styre området på kongens vegne. Harald og hans menn overnattet i skipene som lå i nærheten på elven Ouse. Siden den militære seieren var sikret, tok ikke Haralds menn med seg annet enn lett utstyr da de gikk mot York neste morgen.

De var kommet til Stamford bro da de oppdaget en sky av støv som nærmet seg, og dagen var 25. september. Harold Godwinson, som hadde sin hær lig-

gende ved den engelske kanalen for å kunne møte Wilhelm erobreren fra syd, fikk nyss om Haralds ankomst noen dager før, og greide i hui og hast å få hele sin hær trukket opp mot Jorvik. Nu angrep de med full styrke Harald og hans intetanende menn. Dermed var slaget i gang. Mange detaljer er publisert om hvordan slaget artet seg. Trolig var mellom 4 og 5000 mann involvert. Da det så ut til at Harold Godwinson ble tvunget på flukt, fikk Harald Hardråde en pil i halsen. Det ble hans bane, han falt om og plutselig var slaget tapt. Olav, sønnen til Harald Hardråde, som senere fikk tilnavnet Kyrre, hadde ansvaret for båtene til Harald. Han seilte tilbake til Orknøyene med liket av Harald, for der ventet dronning Ellisiv. De fra Haralds hær som overlevde slaget, ble på Orknøyene den vinteren. Neste vår seilte de til Nidaros hvor Harald ble gravlagt i Mariakirken.

Haralds innsats som konge

Harald Hardråde døde ca. 51 år gammel. Fra han var 15 år hadde han mer eller mindre sammenhengende deltatt i krigshandlinger og herjinger. Hvis bare omstendighetene ved Stamford hadde vært litt annerledes, kunne Harald med sin lange krigserfaring vunnet og forårsaket at Europas historie kanskje var blitt en ganske annen. Ifølge Tjønn (2010) har ingen norsk konge, hverken før eller siden, opplevd noe i likhet med det Harald Sigurdsson opplevde i de årene han tjenestegjorde i de skandinaviske avdelingene i den bysantinske

krigsmakten. Heller ikke har noen annen hatt med seg så mye erfaring fra internasjonale arenaer før han tiltrådte gjerningen som norsk konge, kanskje med unntak av den svenske unionskongen Karl Johan, som jo var en av Napoleons generaler.

Harald Hardråde var av de tidlige norske konger som lot prege mynter. Under graving av skyttergraver i 1892 på Lillemoen, Helgelandsmoen i Hole, ble det funnet ca 200 sølvmynter, som trolig havnet der 1062/65 (Berg 1966). Tre av disse sølvmyntene var preget av Harald Hardråde. Sølvskatten ble funnet på en tange i elven, og en teori går ut på at tangen sto under vann da sølvskatten havnet der. Det er gjettet på at sølvskatten kan ha vært mistet i elven. (Harsson 1998, september)

Ifølge Snorre var det Harald Hardråde som grunnla Oslo. Tettstedet Oslo er trolig eldre, men Harald kan ha bidratt til byutviklingen ved å bygge kongsgård og kirker. Han reiste en Maria-kirke både i Oslo og i Trondheim. Historikerne mener at først med kong Harald var rikssamlingen av Norge egentlig fullbyrdet. Harald har også fått æren av at Orknøyene og Hjalmland (Shetland) ble knyttet fast til det norske kongedømme. Tjønn (2010) hevder at den norske middelalderstaten, tross militære nederlag ute og brenning av hele bygder hjemme, var styrket da Harald døde i 1066.

Og denne mannen har med stor sannsynlighet levd sine barneår på Stein gård i Hole, og hans krone er den siste i raden av fire kongekroner som i dag preger Hole kommunes våpenskjold.

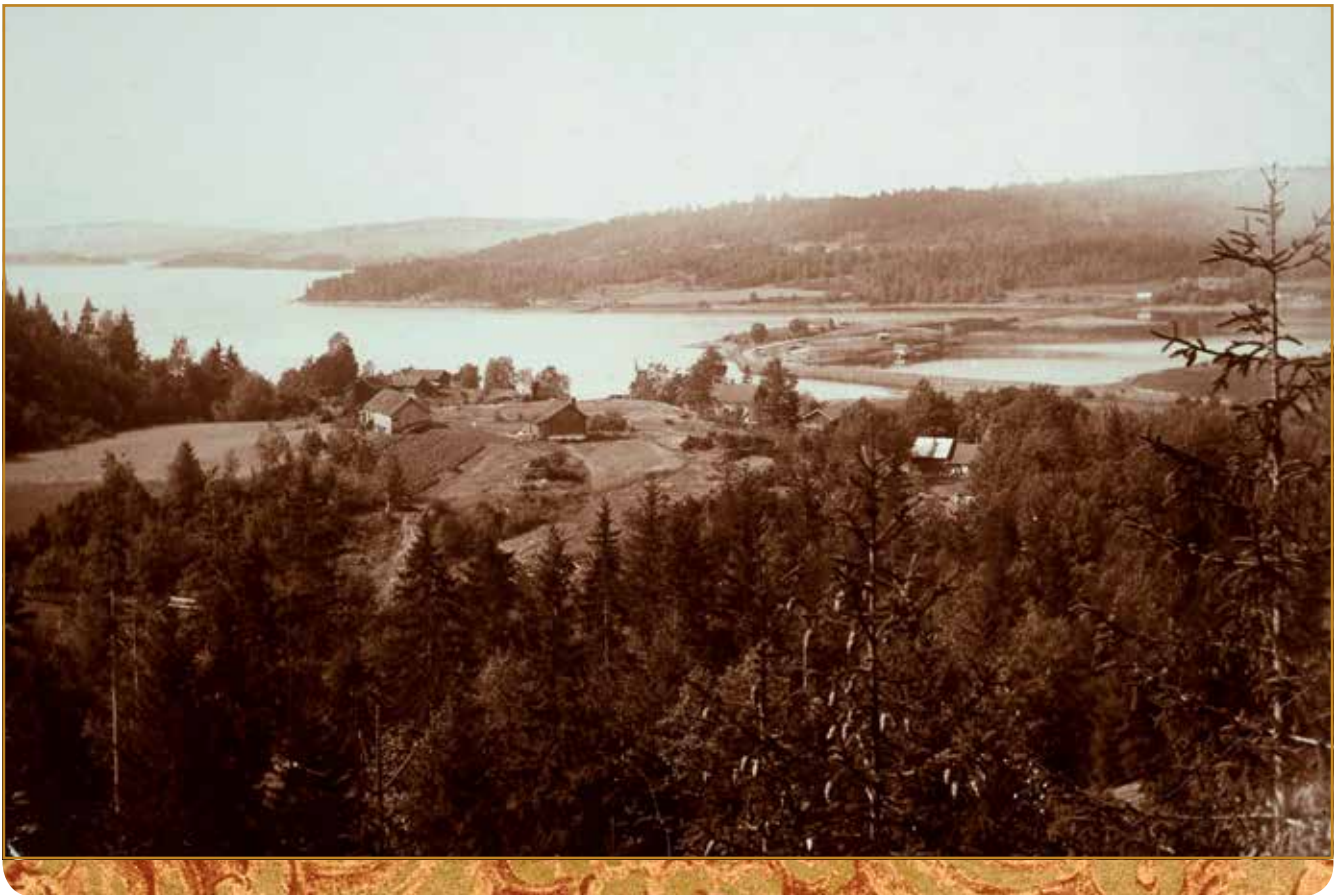

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Aslaksrud, R. og Løken, E. 1993: Helgelandsmoen 125 år, 1868–1993. Engers Boktrykkeri A/S, Otta 1993.
- Berg, A. (red.) 1966: Harald Hardråde. 6 artikler i hefteform, skrevet av 5 forskjellige forfattere om Harald Hardråde og ulike sider ved hans liv. Utgitt av Selskapet for Oslo Byes Vel, i kommisjon Dreyers Forlag, Oslo. (Innholdet er likt det som står i "St. Hallvard" organ for Selskapet for Oslo Byes Vel, hefte 3–4, 1966 (44. årgang)
- Halvorsen, E.F. 1998: Utrykt notat, datert 23. oktober 1998, 28 sider.
- Halvorsen, E.F. og Rindal, M., 2009: Middelalderbrev fra Ringerike 1263–1570. Utgitt av Ringerike Slektshistorielag. Kolltopp forlag, Hønefoss.
- Harsson, B.G. 2012: Olav den hellige – født på Bønsnes og oppvokst på Stein? Heftet Ringerike nr 84 utgitt i 2012.
- Harsson, Margit 1998: Holekalenderen 1998, Funn fra fortiden. Kalender utgitt av Hole historielag.
- Harsson, Margit 2000: Stein – en storgård på Ringerike. Eget forlag, Hole.
- Indrebø, G. 1973: Ågrip ca. 1190. Ågrip or Noregs kongesagaer. Det norske samlaget, Oslo.
- JN = Biskop Jens Nilssøns Visitasbøger og reiseoptegnelser 1574–1597. Utgitt ved Yngvar Nielsen. A. W. Brøggers Bogtrykkeri, Kristiania, 1885.
- Krag, C. 2000: Norges historie fram til 1319. Universitetsforlaget, Oslo.
- Kraggerud, E. 2012: Hellig-Olavs dåp hos Theodoricus Monachus og i hans kilder. Tidsskriftet Collegium Medievale vol. 25, side 98–117.
- Løyte, P.T. 2010: Harald Hardråde – En bysantinsk despot i Norge? Masteravhandling i historie, Instituttet for arkeologi, konservering og historie, Universitetet i Oslo.
- Morten, Ø. 2013: Jakten på Olav den hellige. Spartacus forlag AS, Oslo.
- NK = Norges kongesagaer 1979, bind 1–4. Skrevet av Snorre Sturlason (1178–1241) og Sturla Thordarson (1214–1284). Red. F. Hødnebo & H. Magerøy. Jubileumsutgaven, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 1979.
- NSL = Norsk Stadnamleksikon 2005, 4. utgave. Red. J. Sandnes & O. Stemshaug. Det norske samlaget, Oslo.
- Steen, T. 2008: Historier om Istanbul. Dinamo forlag, Lysaker.
- Tjønn, H. 2010. Harald Hardråde. Saga Bok AS og Spartacus Forlag AS, Hafslund og Oslo.

FORFATTEROMTALE

Bjørn Geirr Harsson (f. 1940) er oppvokst i Oslo. Han har geofysikk hovedfag fra UiO, og avsluttet sin arbeidskarriere som sjefsingeniør ved Statens kartverk. Han mottok St Olavs orden for innsatsen innen sitt fagområde. Harsson er bosatt i Hole og har vært aktiv i lokalpolitikken gjennom tre valgperioder. Han har vært med på utgivelse av to bøker om Milorg og virksomheten under krigen, og er leder av Norsk Kartmuseums Venneforening. Bjørn Geirr Harsson har vært med i redaksjonen av Heftet Ringerike i seks år hvorav fem som redaktør.

Tyriffjorden og Kroksund sett fra Sundvollen, ca. 1900.

En pariserinnes reise over Sundvollen i 1838

Forfatterinnen Madame Biard, født i Paris, gjennomførte i 1838 en reise til Spitsbergen. Hun var da 18 år gammel og den første franske kvinnen som satte sin fot på øygruppen. Med utgangspunkt i reisen skrev Madame Biard boken «En pariserinnes reise gjennom Norge til Spitsbergen anno 1838». Boken utkom 15 år senere under hennes pikenavn Léonie d'Aunet. På sin reise gjennom Norge var hun innom Sundvollen.

Torbjørn Paule

Før reisen var den 18-årige Léonie d'Aunet blitt gift med den 40 år gamle maleren François-Auguste Biard ved Ludvig Filips hoff. Hennes ektemann var med på turen til Spitsbergen. Begge sluttet seg til ekspedisjonen i Trondheim. Reisen gjorde Léonie berømt. Hun var vakker og ukonvensjonell og tiltrakk seg stor oppmerksomhet. På et kostymeball i 1843 traff hun den berømte for-

fatteren Victor Hugo, og ble i åtte år hans elskerinne, da statskuppet tvang ham til å forlate Frankrike. «La belle Biard» hadde aldri mer noen direkte kontakt med Hugo. Hun døde i Paris i 1879.

Christiania

På vei mot nord og Spitsbergen, går ferden gjennom sørlige deler av Sverige. Etter å ha lagt det ensformige landskapet i Sverige bak seg, som

hun uttrykker det, kommer Léonie til Norges hovedstad hvor hun med anerkjennelse framhever den gode fløyelsstolen i Christiania teater. Etter å ha lagt Østlandet bak seg, understreker hun den store overgangen fra komforten i Christiania og byens milde luft til en trang, ristende lugar om bord på D/S Prins Gustav og Trondheimsfjordens skarpe sno. «For hver dag føler jeg at jeg glir lenger og lenger bort fra både

Sundvolden Hotel, ca. 1870.

Léonie d'Aunet alias La Belle Biard.

sol og sivilisasjon», skriver hun.

På Sundvollen

«På vei nordover fra Christiania», skriver hun, «reiser man gjennom et av verdens skjønneste områder». Videre: «Sundvollen, hvor vi overnattet, fortjener å bli like berømt som Interlaken og Chamonix. Landsbyen ligger gjemt i en grønn dal som åpner seg mot et vidunderlig landskap med store vann og små holmer. I det fjerne skimter man grankledde fjellåser hvis mørke, skarpe konturer tegner seg mot himmelens blekblå bakgrunn. Et harmonisk, linjerent og rolig bilde av ubeskrivelig

skjønnhet, frodigere enn Sveits, mer storslått enn Skottland.»

Avreise fra Sundvollen

«Jeg forlot Sundvollen ved daggry», skriver Léonie, «idet solen steg frem bak fjellene og forvandlet vannenes mørkegrønne flater til glitrende speil». Så fortsetter hun: «Jeg ble stående en stund i andektig beundring og takket Gud fordi han har skapt naturen så praktfull. Ferden gjennom dette eventyrlige landskap var en opplevelse og brakte nye overraskelser for hver sving. Man har bak seg Sveriges uendelige ensformighet, og kan nyte

Norges blide, maleriske ansikt før man tar fatt på landets mindre gjestmilde strøk. Skogen ligger tett og grønn på begge sider av veien. Overalt høres bekkens liflige surl.»

Avslutning

Léonie d'Aunet sier rett ut at Sundvollen og regionen vår må være et av verdens skjønneste områder. Kanskje var oppholdet og gjennomfarten her hennes flotteste naturopplevelse under reisen til Spitsbergen i 1838.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- d'Aunet, L. 1968: En pariserinnes reise til gjennom Norge til Spitsbergen anno 1838 (Voyage d'une Femme au Spitzberg. 1853). Oversatt av G. Jul-Larsen. H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard). Oslo.
- allpostersimages.com.
- musees-haute-normandie.fr.
- www.historieboka.no/GetFile.aspx/images/EPII_ID/2792/EPIT_ID/org.

FORFATTEROMTALE

Torbjørn Paule (f. 1939) er sivilingeniør fra Norges Tekniske Høgskole, Bygningsingeniøravdelingen. Han har hatt en rekke ledende stillinger i Norges geografiske oppmåling/Statens kartverk. Han har hatt den daglige ledelse av Norges Naturvernforbund og profesjonsorganisasjonen GeoForum. Paule har blant annet skrevet bok om den økonomiske kartleggingens historie i Norge, vært formann i Ringerike Historielag og Hringarikis Venneforening. Han er medlem av Heftet Ringerikes redaksjon siden 2005 og er for tiden redaktør av heftet.

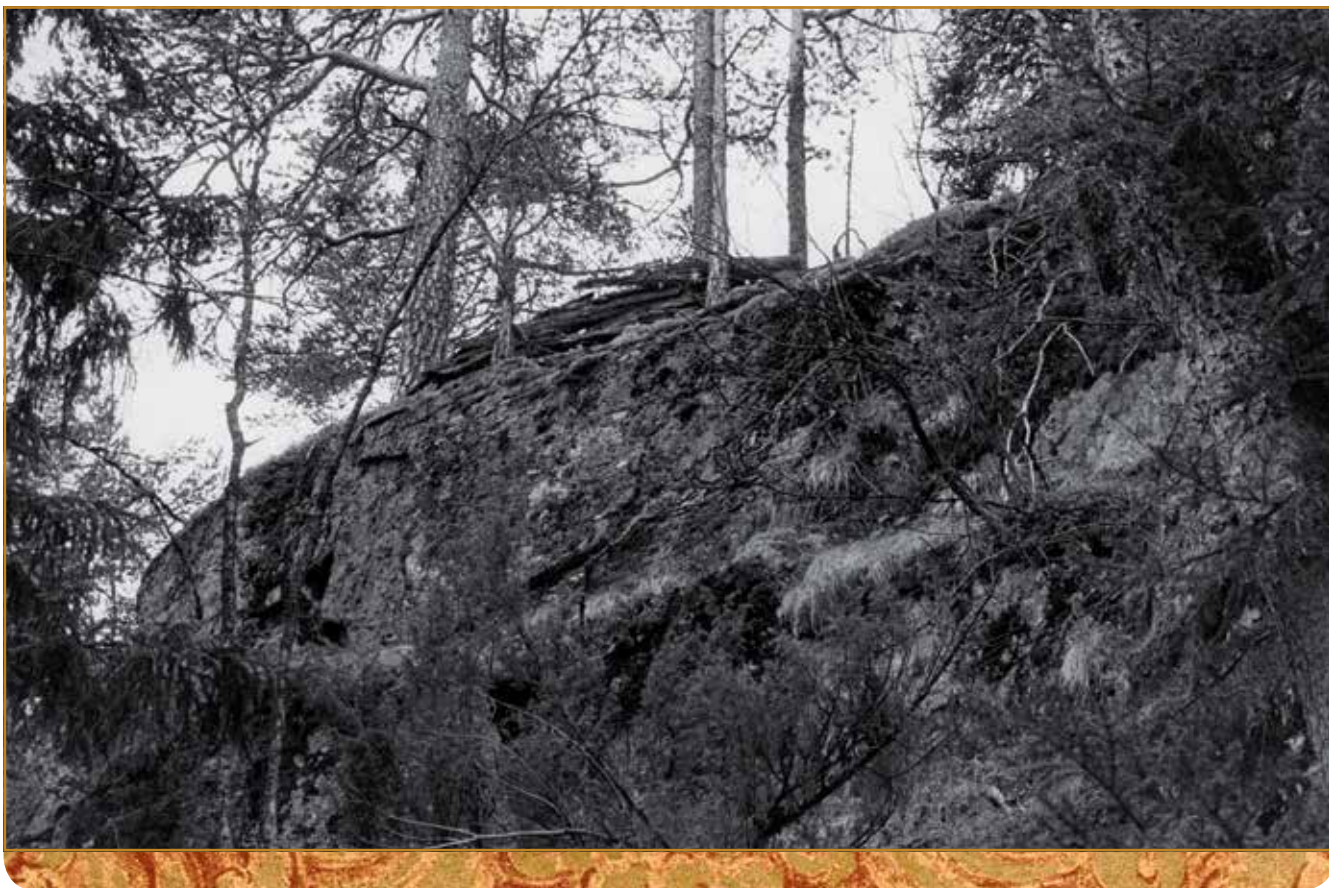

Foto: Kåre Elgmoek (7.5.1989).

*Nordre Eidvasskollstillingen fotografert fra åta.
Det er bratte berget og god høydeforskjell som sikret jegeren ved skadeskyting.*

Bjørnestillingene ved Eidvasskollen

Bjørnestillingene sør for Eidvasskollen i Strømsoddbygda var spesielle da to stillinger lå svært nær hverandre. I tillegg hadde jegerne ei lita hvilebu i nærheten. At stillingene har gitt navn både til en dal og et tjern i området, er også verdifullt å registrere.

Ragnvald Lien

Under Bukollen i Flå kommune ble det drevet bjørnejakt i den såkalte Grasinga. Øst for Bukollen lå ei bjørneåte i Storejuv med stilling på Kavringhatten. Den var lite kjent blant folk slik den lå kronglete til i juvet og var også nylagd historisk sett med etablering i 1923. Sør for Bukollen og Storejuv ligger høgdedrag som Tungehøgda og Eidvasskollen, og disse var kjent som bjørnetrakter. Ola Tunga, født 1893, fortalte i 1974 at det var hi nord på Tungehøgda. Et jordhi hadde sannsynligvis overvintrende bjørn så seint som i 1914. Hiet var ødelagt i 1950, blant annet på grunn av flere hogster. Ole S. Strømsodd, født

1913, observerte bjørn på Tungehøgda i 1969. Ole hadde ikke hørt om hi ved Eidvasskollen, men kjente til hi ved Åmotskollen. Viker (1990) oppgir at det var bjørnehi på Eidvasskollen.

Navnsetting

Sør for Eidvannet ligger Eidvasskollen (764 m o. h.) og sør for kollen igjen, to bjørnestillinger, kalt Nordre og Søndre Eidvasskollstillingen av Einar Maribo i forbindelse med lokalhistoriske registreringer i 1975. Stillingene ligger i et dalsøkk mellom Eidvasskollen og Nordre Gallebergknausen på 716 m.o.h. Ola Tunga kalte stedet Vesle-Helvete og det beskriver dalen øst for stillingene

(Stillingsdalen). Einar Maribo, født 1905, oppga Stillingsputten som navnet på et lite tjern i området (pers. medd. 1985). 700–800 m lenger vest ligger Bjørnelegermyra og Bjørnelegerdalen, navngitt på kart.

Nordre Eidvasskollstillingen

Siden det var både bjørnehi og bjørnestillinger ved Eidvasskollen, var området sikkert en ferdselsveg for bjørnen, ei reksle som det ble kalt. Terrenget innbyr til å anlegge stillinger da det er skrenter som sikrer jegeren ved skadeskyting. Dette gjelder spesielt den nordre stillingen som er den best bevarte, den mest forseggjorte og sannsynligvis

den som ble mest brukt av de to. Den ligger i furuskog og alt tyder på at den er bygd av furutømmer som var vindfall eller stokker tatt fra levende skog. Diameteren var jevnstor, 20–22 cm, og fire stokker av lengde opp mot 230 cm ble lagt oppå hverandre slik at skytegarder fikk en bredde på over to meter. Tømmeret ble holdt sammen av et vidjeband (av bjørk), som videre var festet til et tre – se figur 1. I mellom tømmerstokkene er det tydelig laget to hakk som ble glugger til å stikke geværmunningen ut igjennom. Størrelsen på skytehullene var 12–13 cm i diameter.

Det er sterkt fall ned til åta innunder berget og dette forklarer behovet for åpning til geværet. Skyteglugger ga i alle stillinger mulighet for at jegeren kunne ligge i skjul. Åta lå 17 m fra stillingen med en høydeforskjell på 12 m. Knokler ble funnet under ei stor steinhelle i 1989. Det var kranium av en hund og flere store knokler, antagelig fra hest. Alt tyder på at kjøttet i åta ble steinet ned. En stokk ved åta har sannsynligvis bare falt over i ettertid. Vegetasjonen ved åta er granskog med innslag av litt bjørk og rogn. Skytetreningen var østlig.

Søndre Eidvasskollstillingen

Stillingen, se figur 2, hadde tydeligere siderammer og manglet sannsynligvis skyteskår. De fleste stakkene var 21–22 cm i diameter og hadde spissede ender. Det kan tyde på at stakkene var tatt av friske trær fra området, som består

av furu. Stillingen lå på en furukolle 710 m o. h., samme høyde som den nordre stillingen. Det er forholdsvis lite fall ned mot stedet der åta lå. Avstand fra stillingen til utflatning av terrenget øverst i Stillingsdalen er 27 m og høydeforskjellen ca 10 m. Vegetasjonen ved åta er granskog av middels bonitet. Det ble ikke registrert skyteskår i denne stillingen. En forklaring er at fallet ned til åta var lite og behovet for skyteglugger for å få geværet i riktig vinkel, var mindre.

Skytetreningen var, til forskjell fra den nordre stillingen, vestlig. Dermed kunne jegeren velge stilling blant annet ut fra vinddraget. Ved å ha ei hvilehytte litt vekk fra stillingene, forstyrret en ikke bjørnen ved åta. I 1985 var det fortsatt mulig å se rester av hytta. Den lå ved en liten putt sørvest for stillingene (Einar Maribo, pers. medd.).

Jaktanlegget ved Eidvasskollen er tegn på en mer intensiv jakt som var nødvendig da bjørnebestanden sank på slutten av 1800-tallet. Egil Torgersen oppgir i en artikkel i Ringerikes Blad med Anders Maribo (f. 1885) som kilde: «Jeg var bare guttungen den gangen da'n far (Per Hagen) hadde bygget ferdig sin egen stilling litt syd for den gamle.»

Per Hagens kamp med bjørnen

Einar Maribo skrev i forbindelse med de lokalhistoriske registreringene i 1975 at den nordligste stillingen er den eldste og den som har kjente

bjørnefall. Per Hagen (1782–1857) fra Hagen i Strømsoddbygda var bjørnejeger, og han ble kjent for en spesiell bjørnejakt da han sloss med bamsen i Eidvasskollen. Slåsskampen er nevnt av Johnson (1919), i heftet Ringerike (Viker 1928) og av Einar Maribo i registreringer av kulturhistoriske minnesmerker i Ringerike kommune 1975. Einar Maribo knytter hendinga til Eidvasskollstillingen og denne versjonen er også å finne hos Viker (1990). Vikers utsagn om at tildragelsen hendte i 1880-åra er feil dersom Per Hagen var jegeren. I H. V.'s beskrivelse «Fra Sognedalen» i Ringerikes Blad 1885 er årstallet 1833 oppgitt. Se sitat hos Lien (2001).

Det er noe avvik mellom versjonen i Ringerikes Blad i 1885 og Einar Maribos utgave. Slik er det med historier som overføres muntlig mellom generasjonene. Den nyere versjonen beskriver en kamp mellom bjørnen og to personer. Mest realistisk kanskje, selv om Einars nedskrivning er hundre år eldre enn den første. Teksten er endret litt for å gjøre den mest mulig lesbar og i tråd med moderne rettskriving.

«Mellom Eidvasskollen og Nordre Gallebergknausen vises det ennå rester etter to bjørnestillinger. Den som ligger nærmest Eidvasskollen er den eldste, der har det blitt skutt mange bjørner, og der har det også skjedd dramatiske hendelser under jakten. Vil da her forsøke å skildre den gang Per Hagen ble overfalt av en skadeskutt bjørn.»

Nordre Eidvasskollstillingen – geografisk informasjon

- Kart vist til høyre
- Eiendom: Baklia, 149/2
- Avstand til nærmeste gard:
 - Sandvassbråten 2,3 km
 - Åmot 2,3 km
- Avstand til nærmeste seter:
 - Venekollsetra 1,6 km
 - Eidvassetra 1,9 km
- Høyde over havet: 710 meter
- Kartreferanse: 32VNM485937

Kartgrunnlag: Kartverkets nettsted norgeskart.no

Kartet viser Nordre og Søndre Eidvasskollstillingen. Hvilehytta og Stillingsputten er kartfestet av Einar Maribo.

En vårnatt drog Per oppover til stillinga for å passe på om det kom bjørn frampå. Det var med ham en annen kar fra bygda, men den karen var ingen skytter og av den grunn hadde han ingen børs med, han var nærmest med for å holde Per med selskap. De kom opp til stillinga en god stund før det grydde av dag og de satte seg godt til rette og ventet. Da det godt og vel begynte å lysne, kom bjørnen ruslende, smått og forsiktig framover mot åta. Per skaut, bjørnen satte i et brøl, bykset utover og ble borte.

Per fikk i all hast ladd børsa igjen, det var en munnladningsrifle, og begge kara drog så nedover etter bjørnespora. Det var nokså mye snø igjen nede i Baklia der bjørnen hadde bykset utover, så de lett kunne følge spora. Men bjørnen hadde ikke sprunget langt, den hadde stoppet ganske snart, vel på grunn av at den var temmelig hardt såret. Den lå helt rolig og så godt skjult, at kara ikke så bjørnen før den plutselig spratt fram og rett i mot dem. Per som gikk foran, heiv opp børsa, tok sikte og drog av, men så klikket det.

Bjørnen var da helt innpå Per og det ble et basketak, men på en eller annen måte kom Per seg opp på ryggen til bjørnen og greide å kløre seg fast så lenge at han fikk tak i tollekniven sin og fikk stukket ut øynene på bjørnen. Imens hadde den andre mannen, som var en særdeles sprek kar, fått tak i en grov staur å slå med, og fikk da tilslutt livet av bjørnen. Men Per var blitt sundbitt og ille medfaren, og det var så vidt han, med den andre mannens hjelp, kom seg ned til bygds. Han ble sengeliggende i flere dager, og han hadde mén av det basketaket lenge etter.»

Da Per Maribo skadeskaut bjørnen

Einar Maribo var sønn av Per Maribo. Rundt 1900, antagelig i 1897 (Lien og Elgmork 1985), hadde Per Maribo (1858–1946) et kjent bjørnefall ved Eidvasskollen. Det var hans eneste (Heimås-Dokken 1945) da Per Maribo først og fremst var elgjeger. Her er Einars beskrivelse fra 1975:

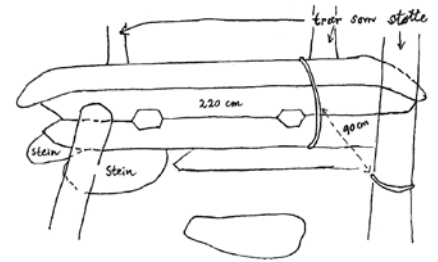
«En av de siste bjørner som ble skutt på Eidvasskollstillinga var omkring slutten av 1890 åra. Det hadde, som det vanlig ble brukt, blitt leid dit opp

senhøstes en gammel hest, som da var blitt avlivet der oppe og lesset ned med stokker og stein, slik at ikke rev eller ravn fikk komme til. Åta skulle være lokkemat for bjørnen når den til våren kom ut av hiet slunken og sulten etter den lange vintersøvnen. Våren var kommet og Per Maribo hadde flere ganger vært der oppe og passa på, men hadde ingenting merket.

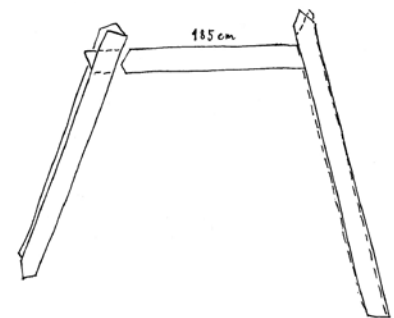
Men så en kveld han satt der oppe, kom en bjørn forsiktig listende. Den stanset et par meter fra åta og liksom suget inn den, for bjørnen, deilige duft, som kom fra der røysa med stokker og stein lå. Per hadde godt sikte på bjørnen og var så sikker på å ha den, som om han alt hadde den inne på stabburet heime hos seg, han var nær ved å trykke av, men så falt det ham plutselig inn: det skulle være moro å se på deg når du begynner å rive opp de store stokker og steiner, som ligger over hesten.

Dermed lot han være å skyte og satt og så på bjørnen som sakte og forsiktig ruslet bort til åta. Den reiste seg på to, tok tak i stokkene og heiv dem opp, stein fulgte med; der var det krefter. Da den hadde renska så noenlunde for stokker og stein, hugg den tak i hesteskrotten med labbene, hvide den opp så lett som intet var, la seg godt til rette nede i gropa der hesteskrotten hadde ligget, og begynte sitt måltid. Per angret på at han ikke skjøt da han først hadde så godt tak, nå var det verre å se hvor han skulle treffe, for hesteskrotten og en del stokker og stein var nemlig kommet mellom ham og bjørnen, og dessuten så lå bjørnen nede i den forma der hesten hadde ligget.

Per ventet og ventet på at bjørnen skulle reise seg opp igjen, men den ble liggende å kose seg med den deilige maten. Mørkere og mørkere ble det også, det begynte å bli vrangt å se siktet på børsa. Da bestemte Per seg for å prøve, han tok da sikte så godt han kunne og trakk av. Bjørnen ga ut et fryktelig gaul, kastet seg utover og borte ble den. Per puttet en ny patron i børsa, gikk så nedover lia litt, men det var da alt blitt så mørkt, at han ikke greide å se hvor bjørnen hadde tatt veien og lite med snøflekker var det også, så det var uråd å finne noe spor. Han satte seg så til å vente på dagslyset, det var ikke så mange timer å vente.

Figur 1: Nordre Eidvasskollstillingen tegnet etter feltkladd 1985. Stokkene var bundet med et ødelagt vidjeband til et tre. På figuren er det tegnet noe som kunne tolkes som en sittekrakk.

Figur 2: Søndre Eidvasskollstillingen sett i fugleperspektiv. Den høyre understokken var rått og ødelagt i 1985. Sidestokkene var henholdsvis 270 og 300 cm lange.

Nordre Eidvasskollstillingen

- Vegetasjon ved stilling: Furu
- Åte: Knokler av hest – kranium av hund
- Vegetasjon ved åte: Gran med innslag av bjørk og rogn
- Skyteretning: ØNØ (70 nygrader)
- Avstand fra stilling til åte: 17 meter
- Høydeforskjell fra stilling til åte: 12 meter
- Skytevinkel: Minus 45 grader
- Kjente bjørnefall: Per Hagen 1833 og Per Maribo 1897

Søndre Eidvasskollstillingen

- Vegetasjon ved stilling: Furukolle
- Åte: Ikke kjent
- Vegetasjon ved antatt åte: Granskog av middels bonitet
- Skyteretning: VNV (330 nygrader)
- Avstand fra stilling til antatt åte: 27 meter
- Høydeforskjell fra stilling til antatt åte: 10 meter
- Skytevenkel: Minus 22 grader
- Kjente bjørnefall: Ingen

Da det begynte å gråne av dag, snek Per seg nedover. Han kunne da enkelte steder finne spor der bjørnen hadde bykset over snøflekker. Per gikk forsiktig og så seg godt omkring, han var forberedt på at bjørnen når som helst plutselig kunne reise seg opp og angripe ham. Det hadde hendt så mange ganger før, for bjørnen var farlig når den var skadeskutt, da var den arg og sint. Da Per med mye strev og leting etter spora var kommet nesten ned Baklia kom han på legoa, altså der bjørnen hadde ligget. Der lå det igjen en hel del blod, men bjørnen hadde ganske sikkert hørt, eller også fått teften av Per, men hadde muligens ikke kjent seg mektig nok til å ta opp kampen med det, som den merket kom ovenfra, eller hva det nå enn kunne komme av, bjørnen hadde kommet seg opp og fortsatt nedover lia.

Per greide å følge spora til han kom ned på myrene, men der var det helt bart, der var det ikke mulig å finne spora mere, det var heller ikke godt å vite hvor bjørnen hadde tatt leia, enten sydover, nordover eller østover, Mens Per gikk og leita etter spor, kom det et kraftig værel med snø og regn så det ble liggende et lag med snøsørpe på bakken. Per ga da opp letingen, drog så heim, tok elghunden med seg og la så i vei oppover igjen, han tenkte at hunden kunne greie spora, men det ga ingen resultat, muligens av det snøslapset som ble liggende på bakken etter uværet, eller også at hunden ikke hadde særlig løst til å gi seg i kast med bjørn.

Per ga så opp det hele, men en tid etter ble det funnet en død bjørn i en liten furuhaug nordom Eidvannet, både

Nordre Eidvasskollstillingen med sikt i retning av Ulevassfjellet. Det var i dette terrenget den skadeskutte bjørnen forsvant.

Åtstedet under Nordre Eidvasskollstillingen. Forfatteren peker mot åta der knokler av hund og hest ble funnet.

kjøttet og pelsen var da ubrukelig, den ble gravet ned der den ble funnet. Per var veldig lei seg for den jakten, han kunne ikke skjønne så dum han var,

som ikke skjøt da han først hadde så godt sikte, men han fikk da oppleve å se bjørnen i uforstyrret ro bruke sine kjempekrefter.»

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Heimås-Dokken, E. 1945: Vidalen og dens jeger. – I. Refsdal, O. (red.): Fra Sørland til Rondeslott. – Tell Forlag, Oslo.
- Elgmork, E. og Lien, R. 1984: En bjørnstilling i Storejuv, Vidalen i Vassfartraktene. – Årbok nr. 10. Norsk Skogbruksmuseum: 252–263.
- Johnson, O. S. 1919: Utvandringshistorie fra Ringerikesbygdene.
- Lien, R. 2001: Slektta etter bjørnejegeren Per Hagen (1782–1857). – Hringariki 2001 (2): 1–15.
- Lien, R. og Elgmork, E. 1985: Bjørnstillingen ved Storejuv. (Heftet) Ringerike (nr. 56): 9–11.
- Vikar, E. 1928: Per forteller. (Heftet) Ringerike (nr. 7): 14–15.
- Vikar, N. 1990: Vandring i villmark. Vikarfjell–Bukollgrasinga–Vidalen. Mortensen Forlag.

FORFATTEROMTALE

Ragnvald Lien (f. 1951) fra Sokna har utdanning i realfag fra UiO. Etter et kort opphold som vitenskapelig assistent i Bergen, fikk han fast lektorstilling ved Ringerike gymnas i 1977. Lien har siden vært tilsatt ved skolen, fra 2010 som rektor. Han er lokalhistorisk engasjert, har publisert flere artikler om ymse emner i "Dalen vår" og Heftet Ringerike og er redaksjonsmedlem fra 2009.

Foto: privat

“Det var så vidt vi fikk kuppelen ut av verkstedet!”

Fra økseskaft *til prekestol*

Opptakten var mitt gamle og noe vakleворne sofabord som trengte tilsyn og stell av en ekspert. Den eneste møbelsnekker som sto nevnt i telefonkatalogen, var Kåre Sand Treindustri på Røyse. Dagens innehaver av firmaet, Bent Sand, kom hjem til meg for å vurdere både bordet og et par gamle trestoler som sprakk i setene.

Grete Borgersrud

Bent Sand tok seg god tid, og på spørsmål om firmaet Kåre Sand Treindustri kunne han fortelle en både interessant og uventet historie.

Økseskaftet “Bjønnelabben”

Da krigen kom, ble det importforbud av canadisk hickory som ble brukt til skaft på forskjellige håndredskap, blant annet økser. Skaft av heltre bjørk viste seg for svake, og Kåre Sand satte i gang med forsøk. Etter prøving og feiling viste det seg i 1943-44 at skaftene med forlimte bjørkeemner – 1 cm tykke – fungerte, og skaftene tålte minst like mye som skaftene av hickory. Limte økseskaft ble også lagt i vann for å testes, og etter 48 timer var limingen like god. Et limt skaft hadde heller ikke så lett for å “slå” seg som

et skaft i heltre. Oslo Materialprøveanstalt testet i 1946 limte økseskaft, og kunne bekrefte at ved belastningsprøve på smalsiden av skaftet tålte dette 500 kilo, på flatsiden tålte skaftet 265 kilo.

Kåre Sand bestemte seg for å sette i gang produksjon av forlimte økseskaft i bjørk, og han søkte også patent på dette. Skaftet ble døpt “Bjønnelabben”, og patent no. 70646 ble innvilget 1. juli 1946: “Framstilling av krumme skaft for alle slags redskap ved å lime sammen parallelle lag av tremateriale, karakterisert ved at man limer sammen et emne av lister av en passende tykkelse (f.eks. 9 mm) i krummet tilstand etter skaftets hovedforløp, og lar emnet tørke, mens det står i spenn, hvoretter emnet bearbeides til ferdig skaft”.

Foto: Jon-Otto Aarnæs

Bjønnelabben – en dokumentasjon av gamle dagers industri.

Gründeren Kåre Sand (1913–1982).

Kåre Wilhelm Sand (1913–1982) var selvlært som snekker. Etter å ha hatt verksted med økseskaftproduksjon i ulike leide lokaler, bygget Kåre Sand eget verksted som sto klart i 1947. For 500 kroner hadde han kjøpt en næringstomt utskilt fra farens eiendom Bøberg ved Bønsnes kirke. Her ble verkstedet på 164 m² fordelt på to etasjer bygget, og bedriften fikk navnet Røyse Skaftefabrikk. Etterspørselen etter formlimte økseskaft økte etter krigen, og Kåre Sand skaffet seg en spesialdreiebenk for fremstillingen av skaftene. Ferdige skaft ble forhandlet gjennom Gustav Aspelin i Oslo. Produksjonen av økseskaft var ikke stor nok til å dekke behovet, så omsetningen av skaft gikk strykende frem til 1952. Da ble det igjen lovlig å importere canadisk hickory. Hickoryskaft var raskere og billigere å produsere enn "Bjønnelabben". Kåre Sand la derfor om produksjonen fra økseskaft til kjøkken, vinduer og dører og møbelproduksjon etter mål.

Kirkeinteriører

Hole kirke brant etter et lynnedslag 24. mai 1943. Bare altertavle og døpefont ble reddet. Like etter krigen begynte menigheten å legge planer for gjenoppbygging av kirken. Den velkjente kirkearkitekten Finn Bryn i Oslo fikk oppdraget med å tegne den nye kirken. Bryn fikk også oppdraget med å lage et helhetlig kirkerom som kombi-nerte gammelt og nytt. Arkitekten anbefalte hva slags belysning

Spesialdreiebenken til skaft.

rommet skulle ha, og han tegnet nytt inventar til kirkerommet: Prekestol med baldakin, alterring, kirkebenker, 10 søyler til kirkerommet og orgelinbygning. Planene ble godkjent og byggetillatelse gitt i 1951.

Oppdraget med å lage treinteriøret i kirken ble etter anbud gitt til Kåre Sand på Røyse. Han hadde ingen referanser å vise til når det gjaldt kirkeinteriører, men han hadde ry for å være en meget god og kvalitetsbevisst håndverker. Kåre Sand laget interiøret etter tegninger av arkitekt Finn Bryn. Prekestolen er formlimt bjørk kryssfiner, og utskjæringene ble utført av treskjærer Hans Bekkedal fra Oslo. Bekkedal slet litt med utskjæringene, fordi det var brukt så mye lim at jernene ble "skjemme", sløve.

Kirkebenkene har *oregon pine* i understellet, setene er malt gran, og ryggene er malte møbelplater. Det gikk greit å lage kirkeinteriøret, men å lage 10 søyler som var ca. 6 meter lange i et verksted med 62 m² grunnflate ble et problem. Bent Sand forteller at for å få det til, ble det laget åpning i den ene langveggen og rett ovenfor døren på den andre langveggen. Det var ikke mulig å bruke trappen inne mens søylene ble laget. Skulle det høvles eller gjøres annet arbeid på enkelte deler av søylene, måtte karene gå ut og rundt bygningen. Som Bent Sand sier: "Kara gikk rundt og rundt og jobba og jobba". Men søyler ble det,

og i kirkerommet står de. Søylene er i gran og i hele lengder, og hver søyle er limt sammen av seks langsgående emner. Selv i dag er det ikke en eneste sprekk å se i noen av dem.

Kirken ble innviet og vigslet 5. september 1954. Noen endringer med interiøret har skjedd siden da; orgelinbygningen måtte fjernes da nytt orgel ble installert, og de opprinnelige lampene er skiftet ut.

Da Kåre Sand døde i 1982, overtok sønnen Bent Erik Sand. Bent Sand fikk i 1968 svennebrev som møbelsnekker og har fortsatt med mange av de samme produktene som faren laget. Ingen jobb er for liten, ingen jobb er for stor.

I 2001 dukket det opp en original sak angående Hole kirke. Menighetsrådet ønsket å skifte ut prekestolen fra 1954 med en nylaget fortolkning av den gamle prekestolen som strøk med i brannen. Den nylagede prekestolen var under arbeid og skulle være en gave til kirken. Menigheten ønsket å sette den opp i kirkerommet og flytte prekestolen fra 1954 til den eldste delen av kirken. Dette ønsket avstedkom en brevveksling mellom Riksantikvaren og menighetsrådet. Utfallet på saken ble – etter nesten to år med brev frem og tilbake – et endelig avslag på å bytte ut prekestolen. Årsaken var at Hole kirke er en middelalderkirke og dermed automatisk fredet.

Forsvaret tar kontakt

Omkring årsskiftet 2002–2003 kom det en henvendelse fra Hvalsmoen til Kåre Sand Treindustri. Forsvaret var i ferd med å legge ned Hvalsmoen, og deres egen snekker hadde ikke kapasitet til å ta et spesielt oppdrag. Men snekkeren på Hvalsmoen visste om en god snekker og håndverker på Røyse, Bent Sand, som kunne løse oppgaven for Forsvaret og feltprestene. Feltprestkorpset er den del av Forsvaret som har ansvaret for en fullverdig kirkelig tjeneste for Forsvarets personell i krise, krig og fred. Forsvaret ved feltprestkorpset manglet kapeller i felt og ønsket å få laget interiører til seks mobile feltkirker. Hvert sett skulle bestå av alter med kneleskammel, alterring, prekestol/lesepult og en klokkestøpul (lavere tårn ved siden av kirken hvor klokkene var hengt opp). I tillegg kom tekstiler, stoler, belysning og annet kirkelig utstyr. Feltprest Torstein Holten var primus motor for prosjektet.

Bent Sand hadde en korrigeret skisse av hva som var ønsket og laget en prototyp på interiøret. Det første feltinteriøret ble levert Forsvaret for godkjenning i januar 2003. Hver del av interiøret er laget av eik lengdeved; det vil si all fiberretning er lik på alle deler, slik at treverket "går" likt i skiftende klima. Alterringen er 2 meter bred i front og en meter lang på hver av sidene. Prototypen ble godkjent uten kommentarer. "Den sklei glatt igjennom", som Bent Sand sier. Han satte i gang alene og laget fem tilsvarende sett.

På fotografiet fra felt sees også en døpefont. Bestilling på seks døpefonter kom etter at interiørene var sendt. Feltprestene mente at et kapell ikke var komplett uten en døpefont. De seks klokkene ble i 2003 støpt hos Olsen Nauen Klokkestøperi på Sem i Vestfold. Siden klokkestøpulen skulle stå ute, ble hver tårnhatt beslått med kobber. Blikkenslagerarbeidet – her kobberkledning – ble utført av blikkenslager Erik Buraas på Røyse.

Alt var klart for avhenting på verkstedet i september 2003. Interiørene til feltkapellene ble spesialpakket i containere og kjørt til Eggemoen for foreløpig oppbevaring. En av containerne ble imidlertid kjørt til Hans Majestet Kongens Garde i Husebyleiren like utenfor Oslo

sentrum, og et kapelltelt med inventar ble satt opp. Leirens eget kapell var under oppussing så kapellteltet skulle en periode fungere som leirkapell.

Den første gudstjenesten i kapellteltet ble holdt av daværende feltprost oberst Arne Svilosen og Oslos daværende biskop Gunnar Stålsett 5. oktober 2003. Biskopen vigslat kapellsatsen som var i bruk for første gang, og derigjennom alle de seks kapellsatsene som skulle tas i bruk i inn- og utland. Kirketekstilene ble levert av Kirkelig Kulturverksted i Oslo.

Frem til i dag har kapellsatsene blitt sendt til følgende destinasjoner i utlandet:

- 1 kapellsats ble sendt til Meymaneh i Faryab-provinsen nord i Afghanistan i 2003
- 1 sats til Mazar é Sharif, også i Afghanistan
- 1 sats til Irak
- 1 sats til Tsjad i Afrika

I Norge er kapellsatsene tatt i bruk på følgende steder:

- Hans Majestet Kongens Garde, Husebyleiren i Oslo
- Rena Leir, Åmot, Østerdalen
- Akershus festning, Oslo

Stabsprest Knut Espen Høidal ved Forsvarets operative hovedkvarter i Bodø kan fortelle at kapellsettene har tålt klimapåkjenningene i utlandet svært bra, og at det takket være godt håndverk og solid utførelse har vært en glede å bruke dem.

Feltprest og major Peter Wilhelmsson fra Horten fortalte i en artikkel fra 2007 at leirkapellet betyr mye for soldatene i felt. Kapellet er fullt hver søndag, da mange soldater blir bevisste på livets grunnverdier når de er i en krigssone. En annen forklaring feltpresten har på det store fremmøtet, er at kapellet er det eneste stedet hvor soldatene kan smake vin mens de er i Afghanistan! Når norske styrker reiser hjem etter endt tjenestegjøring, blir kapellsatsen tatt ned og transportert tilbake til Norge for lagring.

Feltprest Knut Espen Høidal opplyser at han nå har bestilt et husalter hos Bent Sand. Utførelsen blir den samme som i kapellinteriørene. Husalteret skal fraktes til Bodø og der tas i bruk

Foto: Jon-Otto Aarnæs

Den nye prekestolen med baldakin. Kirkerommet i den fredede Hole kirke beskrives av Riksantikvaren som et usedvanlig helhetlig og fint eksempel på 1950-tallets kirkerom. Dagens lamper er ikke de originale som arkitekten bestemte.

Foto: Jon-Otto Aarnæs

Søylene er sammenføyd med not og løse sløyfer, seks stk. hele lengder i ca. 6 meters lengde.

inne i fjellanlegget ved stabsprestens gudstjenester for de ansatte. Tanken er at alteret i hovedkvarteret skal være identisk med det alteret som benyttes i forsvarers operasjoner i inn- og utland.

Den gyldne kuppelen

Like ved Botsfengselet i Åkebergveien i Oslo ligger en av de største moskéene i Norge. Den rommer 1250 mennesker, og menigheten har 5000 medlemmer. Høsten 2012 hadde Tronrud Bygg ulike oppdrag der, og et av oppdragene var en kuppel til minareten. Tronrud Bygg henvendte seg til Bent Sand, som aksepterte oppdraget. Som politisk og religiøs nøytral, så Bent Sand på henvendelsen som et annerledes og interessant oppdrag.

Først ble det laget en mindre, gjennomskåret modell, slik at oppdragsgiver kunne se hvordan kuppelen var bygget opp. Arbeidet med hovedkuppelen tok vel 100 timer. Kuppelen er bygget i gran kryssfiner, slik at den ikke skulle bli for tung. Kuppelen er 2 meter høy, og er på det bredeste 2 ½ meter i diameter. Utvendig er kuppelen beslått med sink og lakkert med gull metallic lakk. Kuppelen er så stor at det var så vidt den gikk ut gjennom verksteddøren, men det gikk. Den ble fraktet til Oslo og heist på plass, og befinner seg i dag 17 meter over bakken.

Verkstedbygningen på Røyse er utvidet flere ganger gjennom årene og har i dag en grunnflate på 450 m². Bent Sand er nå den eneste som arbeider der, av og til sammen med sønnen Erling Sand. Det er ikke mangel på oppdrag, men Bent Sand synes det er greit å jobbe alene.

Mitt vakleворne sofaborde står nå støtt, og stolsetene er reparert og malt.

Foto: Forsvarets Mediesenter.

Et av de seks feltkapellene med klokkestøpul.

Foto: Forsvarets Mediesenter.

Fra Bønsnes til fjerne himmelstrøk.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Bakke, G. 2006: "Bygda og Folket"; Røyse – Bønsnesfjerdingen. Hole kommune.
- Buskerud fylkesleksikon 1951:
- Hovtun, L. M. 2003: "Fyller kapellet i Afghanistan..."
- Høidal, K. E. 2013: Personlige meddelelser.
- Norsk Patentkontor 1946: Patent nr. 70646.
- Riksantikvaren 2001: Kommentarer...
- Ringerikes Blad 2006: 28. juni 2006.
- Sand, B. E. 2013: Personlige meddelelser.
- Wilhelmsson, P. 2007: ...

FORFATTEROMTALE

Grete Borgersrud (f. 1947) har arbeidet som audiograf på legekontor i 25 år. Hun har skrevet boka "Historien om Viul – et industrisamfunn gjennom 300 år" (2007). I nært samarbeid med fotografen Jon-Otto Aarnæs har hun utgitt bøkene "Riddergaarden og familien Ridder" (2008) og "Tanberg i Norderhov – en gammel gård på Ringerike" (2010).

Maleri: Live Haug Hilton, "Follum" (2007)

Hønefossdialekta

Språkforandringer på Ringerike i nålevende generasjoner

I et treårig forskningsprosjekt om språkforandring var hønefossdialekta, eller bruken av lokale språkformer i byen vår, i fokus.

Denne artikkelen gir et kort innblikk i resultatene fra prosjektet og beskriver hvor viktig forskning på lokaldialekter kan være for å forstå hvorfor språk forandrer seg.

Nanna Haug Hilton

Språk er i stadig forandring. Dette er en anerkjent sannhet innenfor språkvitenskapen, men det er likevel en sannhet som de fleste har lite lyst til å finne seg i. Det er noe skremmende ved tanken på at det språket vi lærte da vi var små, i tenåra, og som uttrykker så mye av vår personlige identitet, faktisk kan forandre seg kraftig fra én generasjon til den neste. «Før i tiden snakket nesten alle korrekt, men med tiden har språket blitt ødelagt». Dette sitatet er ikke hentet fra en av Oslos vestkantfruer som klager over dagens ungdomsspråk, men fra Ciceros Brutus, skrevet i år 46 (Norde, 2009). Følelsen av at yngre språkbrukere ødelegger språket er noe vi finner i de aller fleste språksamfunn til alle tider.

Men hvorfor er det da sånn at språk forandrer seg bare fra en generasjon til den neste? Hvorfor går noen ord tapt? Hvorfor finnes det uttrykksmåter som de yngre behersker, men som eldre ikke aner hva betyr en gang? Det finnes mange forskjellige grunner til at språk forandrer seg: språk kan endres fordi vi vil si noe på en enklere måte, eller fordi vi rett og slett vil si noe på en mer komplisert måte. Det finnes lyder som er lettere å uttale enn andre, og disse kan ofte bli mer populære ettersom tida går. Dessuten låner språkbrukere fra hverandre, og slik kommer nye ord og uttrykk fra andre dialekter, eller andre språk (som engelsk), inn i dagligtalen vår. Det at språk forandrer seg kan også ha et sosialt bakteppe. En sosial

gruppe kan uttrykke seg litt annerledes enn en annen først og fremst fordi de *ønsker* å snakke annerledes, fordi de vil vise hvor de kommer fra, hvilken utdanning de har eller at de skiller seg ut fra resten av språksamfunnet på en annen måte.

Så hva har dette med Hønefoss å gjøre? Språket i Hønefoss og på Ringerike har, som alle andre steder, forandret seg i løpet av de siste generasjonene. Det interessante med språkforandringene i vårt lokaldistrikt er at de følger et spesielt mønster: det er lokale språktrekk som forsvinner, og det er språktrekk som finnes i hele Østlandsregionen som blir tatt i bruk av de yngre. Denne endringen kalles (regional)

dialektnivellering på fagspråk og er overraskende lite forsket på. Dette ble derfor hovedtemaet i doktorgraden jeg fullførte i 2010 med avhandlinga «Regional Dialect Levelling and Language Standards: Changes in the Hønefoss Dialect», en avhandling jeg sammenfatter kort i dette stykket.

Hva er dialektnivellering?

Det at dialekter «jevner seg ut», eller blir likere, er sikkert noe de fleste av oss legger merke til. En fundamentell prosess som ligger til grunn for dialektnivellering er at vi utvikler en slags flerspråklighet, at vi klarer å mestre flere typer språk i forskjellige situasjoner: det oppstår språklig variasjon. Denne variasjonen er det mange i Hønefoss som opplever. Da jeg gikk på videregående i Hønefoss, for omtrent 15 år siden, var jeg veldig klar over hvordan jeg skulle snakke hvis jeg reiste til Oslo og ikke ville at noen skulle høre at jeg var fra Hønefoss (det at jeg den gangen ikke var spesielt stolt av å komme fra Hønefoss hører jo med til samme historien, og det er mange som tror det finnes en sammenheng mellom lokal tilhørighet og språkforandring).

Jeg visste at det fantes noen ord og uttrykk som jeg brukte hjemme som jeg ellers bare kunne bruke med noen få utvalgte i omgangskretsen min. Dette var fordi de var en del av «Hønefoss-dialekta» mi og uttrykte en slags lokal tilhørighet. Eksempler er bruk av «dom» som personlig pronomen, både i subjeks- og objektsposisjon, eller «denna» som påpekende pronomen, «hen harru finni denna hen 'a?», som faren min sier. For 15 år siden opplevde jeg en veldig trang til å snakke det jeg visste var «pent» for å vise at jeg hørte til gruppen med de andre ungdommene som gikk på allmennfag på Ringerike videregående skole, som hadde tenkt å studere, og som var interessert i litteratur og andre ting som hørte storbyen til, slik som Hennes og Mauritz og kaffebarer (som det faktisk ikke fantes noen av i Hønefoss på den tida). Denne opplevelsen av å ikke snakke «pent» nok i Oslo, og å måtte «legge om» til en annen dialekt, er det vi snakker om når vi snakker om det å bruke språklig variasjon. Språkbrukeren behersker flere språklige former på en gang.

Illustrasjon: Sjøbjørn Lilleeng.

Etter å ha studert sosiolingvistik, studiet om forholdet mellom språkendring og samfunn, ble det ganske klart for meg at det egentlig ikke er noe objektivt mål som ligger til grunn for den klassifikasjonen av «pent» eller «styt» språk jeg brukte da jeg gikk på videregående i Hønefoss. Det professorer på universiteter rundt omkring i verden synes er mest interessant å høre om når det gjelder språket i Hønefoss er at folk her i området faktisk generelt sett er enige om hva som er pent og styt, og at det «pene» språket er i ferd med å ta over som hverdagspråket til ungdommer, og dermed utsletter lokale språktrekk: altså at det finnes dialektnivellering. Denne dagligdage utviklinga er ikke spesiell for Ringerike; den skjer også ellers på Østlandet, i nabolandene våre, i Storbritannia, i Nederland og Belgia. I andre land blir det derimot rapportert at dialektforskjeller øker, USA er et eksempel på det.

Dialektnivellering i Hønefoss

Det som interesserte meg mest da jeg begynte på doktorgraden min, var at språkforskere fremdeles hadde ganske lite forståelse for hvorfor dialektnivellering skjer, og der visste jeg at lokalsamfunnet vårt har noe å bidra med. I 2006 begynte jeg derfor med innsamling av materiale til oppgaven min og reiste rundt i Hønefoss for å intervjuer folk i alle aldre og fra alle samfunnslag

om språket i Hønefoss, om dialektkunnskap og om forholdet folk i Hønefoss har til Oslo og til «pent» og «styt» språk. Alle intervjuene ble tatt opp på bånd for senere også å bli brukt for lingvistisk analyse: jeg skrev ned alt som ble sagt og undersøkte bruk av lokale og regionale språkformer der de to konkurrerer. I tillegg sammenliknet jeg materialet mitt med materiale fra Oslo for å se om det virkelig er sånn at lokaldialekta vår blir likere Osломål.

Språkformene jeg var spesielt interessert

i var 1) bruken av «dom» som pronomen, både i subjekt- og objektsposisjon, 2) tjukk l for «rd», f.eks. joL for «jord», 3) a-ender i hannkjønnsstavniver, «penga», og 4) trykk på førstestavelse i lånord, som det berykta «bannan». Disse språkformene valgte jeg etter å ha gått gjennom det som finnes av tidligere litteratur om dialektnivellering på Østlandet. Det finnes dessverre svært lite litteratur om lokaldialekter i området vårt. Hos f.eks. Jahr, 1990, finnes det korte beskrivelser av Hønefossmål som har vist seg å være mer basert på tro enn observasjoner.

Peter Lyses «Attved Tyrifjorden» og «Utsyn over målet i Norderhov» av Olai Skulerud fra 1926 er begge nyttige kilder, men ingen av disse sier noe særlig om det faktiske bymålet i Hønefoss, og materialet i dem er

dessuten bare basert på prøver fra en håndfull personer. De språklige variablene jeg valgte har alle både regionale («de» og «dem» (1), r for rd (2), e-endelser (3) og trykk på stavel-sen sist i et ord(4)) varianter i tillegg til de lokale formene beskrevet i dette avsnittet. Dermed kunne jeg undersøke om de språklige trekkene som det sies tilhører det regionale målet på Østlandet, virkelig sprer seg til Hønefoss. Jeg intervjuet 44 informanter som alle var oppvokst i Hønefoss, disse var jevnt fordelt over alder, kjønn og utdanning.

Analysen av språkbruk

Det resultatet jeg kom fram til i den språklige analysen, kort fortalt, er at det ikke finnes noen særlig forskjell mellom unge språkbrukere i Hønefoss og Oslo, og at regionale trekk tar over i språkbruken til Hønefossinger. Dette siste er illustrert i figuren nedenfor, der stolpene viser bruken av lokale språktrekk i forskjellige aldersgrupper i Hønefoss. De yngste språkbrukerne har færrest lokale former. I språkvitenskapen regner vi med at språkbruk holder seg forholdsvis konstant gjennom livet, og det vil si at vi kan regne med at disse ungdommene kommer til å fortsette med å bruke få lokale språkformer, også når de blir gamle.

Vi kan altså snakke om dialektnivellering i Hønefoss, og jeg kunne endt undersøkelsen der. Da ville jeg derimot gått glipp av mye interessant kunnskap som kom med detaljanslysene i materialet. For hvorfor er det egentlig slik at

språket i Oslo og Hønefoss blir likere? Har ungdommer i Hønefoss virkelig lyst til å høres ut som om de kommer fra Oslo? Finnes det noen sammenheng med den tilknytning vi føler til lokalområdet og bruken av lokale språkformer? Er det sånn at de hører forskjell på folk som kommer fra Hønefoss og Oslo og kan gjenkjenne lokale språktrekk selv om de ikke bruker dem selv? Og er det sånn at det er skriftspråket som bestemmer hvordan vi snakker? Svarene på disse spørsmålene er interessante å se på i lys av resultatene fra den språklige undersøkelsen.

Forholdet til Oslo

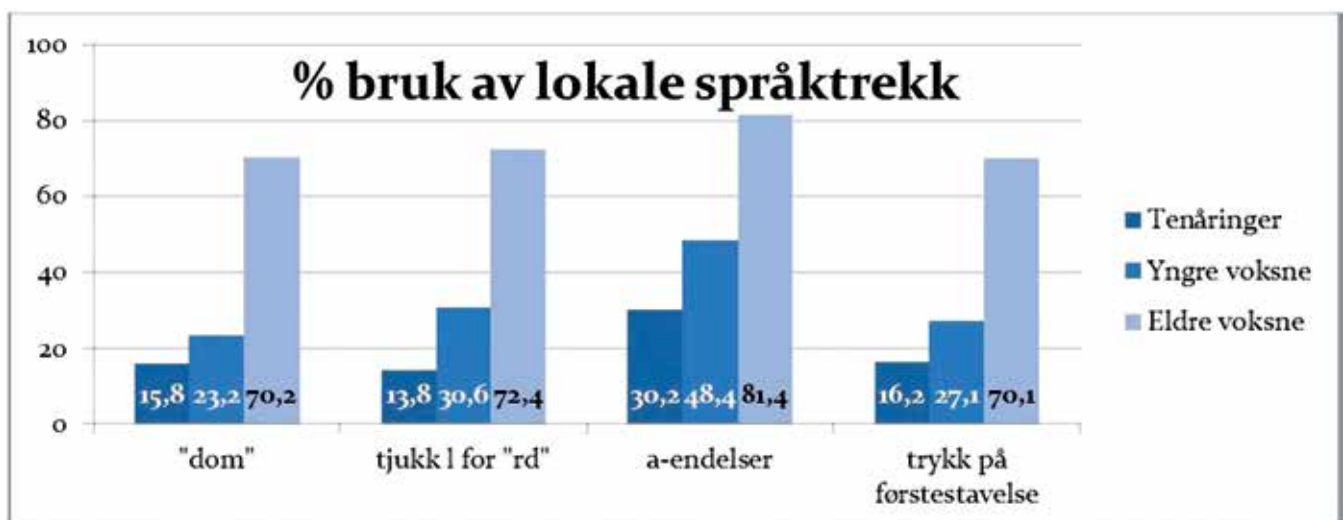
Da jeg spurte tenåringer i Hønefoss om sammenlikning av språk i Hønefoss og Oslo var svarene ganske tydelige: i Oslo snakker man «penere» enn i Hønefoss, til og med mer snobbete! I Oslo har de tynn-l og e-endelser, og de sier Oslo med s-lyd, og ikke sj-lyd. De eldre er enige: Hønefossdialekt er noe annet enn Oslospråk. På spørsmålet om hvordan informantene ville reagert hvis noen hadde trodd de kom fra Oslo, og ikke Hønefoss, svarer flertallet at de ville reagert negativt. Noen få (6 av 24) ungdommer sier de ville ha reagert positivt, mens bare én voksen svarer noe liknende. Her er det altså en aldersforskjell, og flere yngre føler mer positiv tilknytning til hovedstaden enn eldre gjør. Generelt sett kan vi allikevel si at hønefossinger ikke ønsker å høres ut som om de kommer fra Oslo.

Finnes det da en sammenheng mellom lokal tilhørighet og bruk av lokale

språkformer i Hønefoss? Det viser seg at de aller fleste informantene er svært positive til lokalmiljøet, og til byen. Bare svært få (4 av de 44) sier de helst ville ha kommet fra et annet sted i landet. Selv om en god del individer (13 av 44) ville beskrevet Hønefoss på en negativ måte til noen som aldri hadde vært her før, så er det ikke noen signifikant sammenheng mellom disse svarene og bruk av språklige trekk. De aller fleste prøvepersonene i undersøkelsen min er glade i Hønefoss og har ingen spesielle ønsker om å flytte eller bo et annet sted. Det finnes ikke noe statistisk sammenheng mellom det å ha positive holdninger til nærmiljøet og bruken av lokale språktrekk i mitt materiale. Dette er et interessant funn i seg selv.

Hva er Hønefossdialekt?

På spørsmålet hva de ville kalt den dialekten de snakker svarer flertallet av alle spurte (24 av 44) at de ville kalt det Hønefoss- eller ringeriksdialekt. Noen (8) sier de snakker bokmål, mens andre svarer at de snakker østnorsk (5). Et par stykker sier de ikke har noen dialekt, mens to andre sier de snakker en blandingsdialekt. Én eneste person sier han snakker Oslodialekt, selv om han er fra Hønefoss. Det er da heller ikke noen sammenheng mellom hvilket navn vi gir til dialekten vi snakker og faktisk bruk av lokale språktrekk. De som sier de snakker hønefossdialekt er ikke nødvendigvis de som bruker mye «dom» eller tjukk l i ord med «rd». Det å snakke lokaldialekt behøver ikke ha noe med språklig virkelighet å gjøre: et

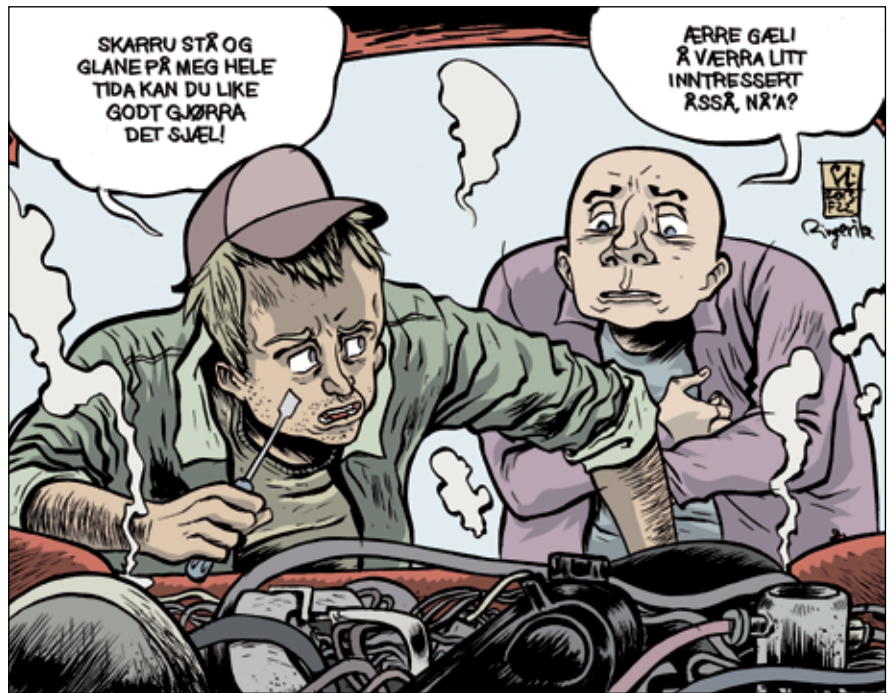
Prosentvis bruk av lokale språktrekk i tre aldersgrupper i Hønefoss.

interessant funn.

Selv om de fleste sier de snakker lokal-dialekten så er det heller få som sier de kan kjenne igjen noen fra Hønefoss på språkbruken. Færre enn halvparten av alle spurte tror de kan det. Mange er usikre på om det i det hele tatt finnes noe som heter «hønefossdialekt». De mener at et bymål ikke finnes, men at det kanskje finnes et ringeriksmål. Så hva er det egentlig som er lokal språkbruk? De fleste er enige i at det å bruke trykk på førstestavelen i et lånord (og si «tommat» og «bannan») er noe typisk for Hønefoss. Dessuten mener mange at det finnes noen ord som er helt lokale, sånn som «gossin» og «dulle». Ingen av trekkene som blir brukt i Hønefoss er egentlig helt lokale, de finnes også andre steder i områdene nord for Oslo. Etter å ha sett gjennom den språklige analysen min kan jeg allikevel slå fast at eldre hønefossinger bruker en ganske unik kombinasjon av forskjellige språktrekk som kan sies å være lokal.

Denne unike lokale kombinasjonen består av formene nevnt i avsnittene ovenfor, i tillegg til følgende språkformer: bruk av pronomene «dissa» og «detta», bruk av «værra», eller kløyvd infinitiv, og bruk av i-ender som i «finni». Ellers finnes det trekk som folk flest kanskje ikke er så klar over at de bruker, som for eksempel spørreordet «hvem» der bokmål bruker «hvilken», som i «hvem bil kjører du?». Dessuten er trykk på førstestavelen i ord også noe vi finner i konstruksjoner med et verb og en partikkel, som trykk på «finn» i «finne ut av noe», der mange fra andre deler av Østlandet, og særlig andre deler av landet, kan legge trykk på «ut» i stedet. Disse siste to trekkene er det også mange yngre som bruker, men bare veldig få ungdommer bruker «dissa», «detta» og «værra», og hvis de gjør det, er det bare en sjelden gang.

Som kommentar til dette kan man vel si at selv om vi ofte synes det bør være noe unikt med det lokale talemålet, behøver ikke det bety at dette unike faktisk finnes hos alle språkbrukere. Det kan hende vi må finne oss til rette med at det å ha en sterk tilhørighet til Hønefoss ikke er noe som nødvendigvis kan uttrykkes ved hjelp av en lettgjenkjennelig

Illustrasjon: Ståbjørn Lilleeng.

dialekt – det kan jo være en trøst at dette heller ikke er mulig for innbygere av andre tettsteder og småbyer på Østlandet.

Skriftspråk og «pent språk»

Så er det dette med det «pene» språket. Vi ser at dialektnivellering i Hønefoss tar oss bort fra lokale former som blir sett på som gammeldagse eller bondske, og til former som blir sett på som moderne og «pene». Et interessant funn er den sammenhengen som mange i Hønefoss ser mellom skriftspråk og «pent språk». En del informanter i undersøkelsen min, og da særlig de som jobber som lærere, påpeker for eksempel at bruker man trykk på førstestavelen i lånord, høres man ut som om man skriver disse ordene med dobbeltkonsonant (sammenlikn «traffikk» med trykk på første og andre stavelen). Det er vel ingen som har lyst til å skrive feil, og det at trykk på første stavelen i ord assosieres med skrivefeil, er kanskje en grunn til at noen, forholdsvis ubevisst, velger å unngå språktrekket. Legg merke til at argumentet i seg selv ikke holder vann: det finnes mange eksempler på at uttalen av ord er stikk i strid med stave-regler og at det er relativt uproblematisk. Hvem har vel noensinne uttalt t'en i «det» for eksempel? Skriftsystemet, eller bokmål, kan altså ha en viss inn-flytelse på hvordan vi velger å snakke.

Dette ser vi også på antall utspurte i undersøkelsen min som sier at de

«snakker bokmål»: hva er egentlig det å «snakke bokmål»? Bokmål er jo offisielt sett betegnelsen på en skriftlig målform og ikke på muntlig språkbruk. De yngste informantene i Hønefoss synes de snakker bokmål fordi de ikke egentlig har noen dialekt, det de snakker er liksom normalen. Denne oppfattelsen av det å snakke noe som er normalt, og uten regional tilhørighet, og derfor et standardspråk, er noe overraskende mange har, ikke bare i Norge, men også rundt omkring i forskjellige områder i England og i USA. Denne oppfattelsen blir ofte betegnet som en ideologi fordi det i virkeligheten finnes mye språklig variasjon også mellom mennesker som alle påstår å snakke «det normale».

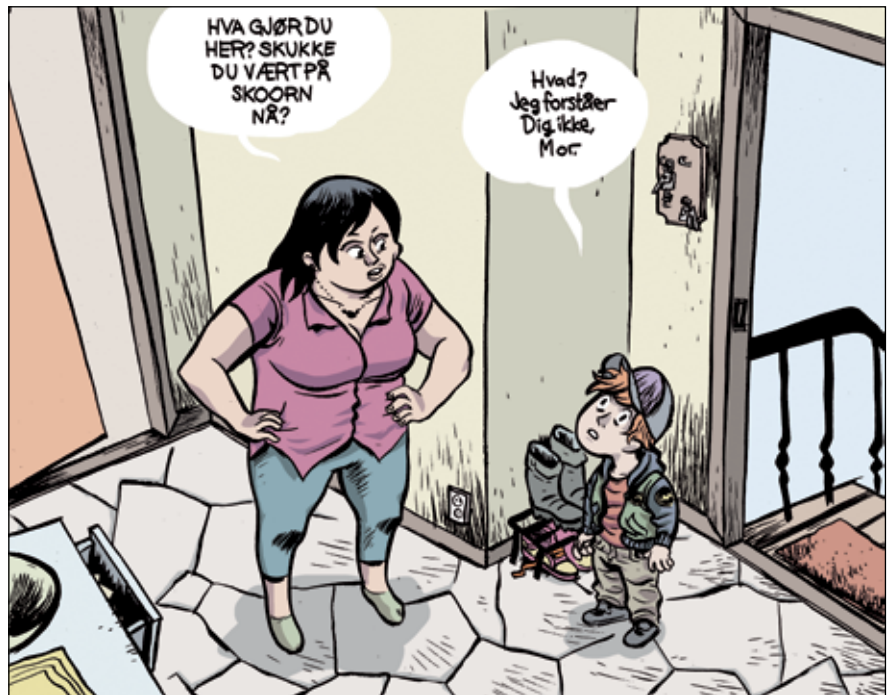
Har ungdommene i Hønefoss likevel et poeng? De snakker jo med færre lokale språktrekk enn eldre generasjoner. Ja, selvfølgelig og hvis vi velger å definere det å «snakke bokmål», eller standard talemål, som det å snakke tilnærmet likt slik vi skriver og med østnorsk lydsystem, så kan vi gi dem rett. Problemet er at denne definisjonen ikke er noe som språkforskere enes om.

Beholder vi Hønefossdialekten?

Kan vi altså si at Hønefossdialekten forsvinner fordi vi begynner å snakke bokmål? Ja, på en måte. Det er ganske tydelig fra resultatene av den språklige analysen og holdningsundersøkelsen at færre og færre lokale språkformer

blir brukt og gjenkjent av innbyggerne i Hønefoss. Det er viktig å påpeke her at hønefossinger ikke retter seg bevisst mot Oslo-målet; det er ikke det å høres ut som om vi kommer fra Oslo som er målet for språkforandringa, det er heller et ønske om å snakke pent og bokmålsnært. Dette funnet er interessant for språkforskere i andre land som lenge har påstått at skriftspråk ikke har spesielt stor innflytelse på talemålet vårt – vi i Hønefoss er motbevis for det.

Hvor langt kommer denne språkforandringa til å gå, egentlig? Forsvinner alle lokale former helt fra språket i alle aldersgrupper i Hønefoss? Hvis vi følger teorier om historisk språkforandring, så kan nok dette bli tilfellet. I dag finnes det mye situasjonsavhengig variasjon i språket i Hønefoss. Veldig mange mestrer et register av forskjellige språkformer og er kanskje mindre villige til å bruke lokale trekk i visse situasjoner, som for eksempel i intervjuer med språkforskere. Problemet ligger i at jo færre situasjoner det finnes der vi er komfortable med å bruke lokale språkformer, desto sjeldnere hører yngre generasjoner lokale trekk. Hyppighet av bruk er den viktigste forutsetningen for at målformer skal overleve. For å redde lokale språktrekk, må man altså kunne bruke dem i mange situasjoner. Det å kunne tilpasse språket sitt til situasjonen og vite når og hvor det er akseptabelt å bruke lokale former, er dessuten en slags flerspråklighet som vi burde verdsette mer. Det burde ses på som mye mer positivt å mestre lokaldialekten i tillegg til et

Illustrasjon: Ståbjørn Lilleeng.

målføre som har et mer regionalt preg!

Konklusjon

For å kort sammenfatte konklusjonen av avhandlingen min, så er det sånn at man ikke nødvendigvis bør fokusere på det språklige når vi snakker om en lokaldialekt. Her til lands er det jo slik at det å kunne si at man snakker lokaldialekt er en forutsetning for å føle lokal tilhørighet. De fleste i Hønefoss har en klar oppfattelse av at det finnes et ringeriksmål eller ei Hønefossdialekt. Det interessante er at svært få sier de kan kjenne den igjen eller beskrive den i språklige trekk. Lokaldialekten er en oppfattelse og derfor noe helt annerledes enn den faktiske språklige størrelsen. Dette er noe

som kan gi rom for mye interessant forskning i årene framover. Som svar på om vi har ei Hønefossdialekt, kan svaret derfor alltid være «ja»: for hvis vi selv synes at den finnes, så gjør den det.

Takk

Jeg vil gjerne rette en takk til alle i Hønefoss som stilte så villig opp som intervjuobjekter mellom 2006 og 2008; innsatsen deres var uvurdelig for doktorgradsarbeidet mitt!

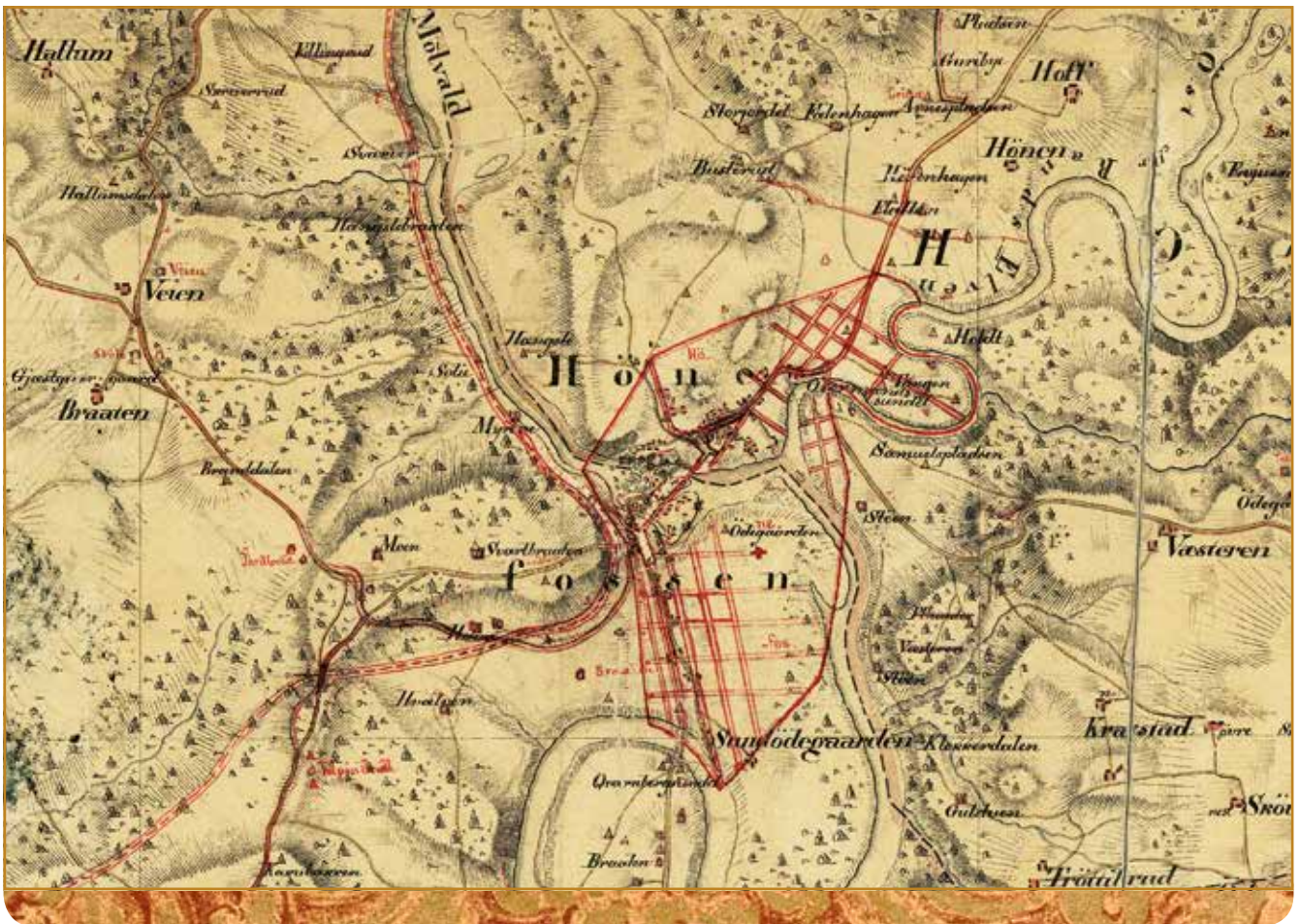
En spesiell takk rettes til Marit og Kjell Nyhus og til Kjell Andersen!

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Hilton, N.H. 2010: Regional Dialect Levelling and Language Standards: Changes in the Hønefoss dialect. PhD. University of York.
- Jahr, E-H. (red). 1990: Den store dialektboka. Novus, Oslo.
- Lyse, P. 1976: Attved Tyrifjorden; målføre og tradisjon frå Ringerike. Universitetsforlaget, Oslo.
- Norde, M. 2009: Fascinerende fouten [faserende feil]. Professorforelesning v/avdeling for skandinavistikk, Universitetet i Groningen, 15. september 2009.
- Skulerud, O. 1926: Utsyn over målet i Norderhov. Jacob Dybwad, Oslo.

FORFATTEROMTALE

Nanna Haug Hilton (f. 1981) er fra Hønefoss, men bor for tiden i Nederland der hun arbeider som språkforsker og førsteamanuensis i sosiolingvistikk ved Universitetet i Groningen.

Sivile mot militære ved Hønefossen i 1701

Påskeaftnen 1701 brøt det ut et masseslagsmål på isen ved Hønefossen.

Militærpersoner var kommet for å verve unge menn til den dansk-norske hæren, og hadde lagt an på en overstadig beruset sagmester. Dette var det mange som mislikte, og det endte i tumulter der blanke våpen ble trukket og blodet fløt friskt.

Sten Høyendahl

Øvrigheten kunne ikke tåle slik ulydighet fra allmuens side, og beordret vitneavhør 4. juli samme år på Trøgstad tingstue. Flere av vitnene unnlot å møte, og saken fortsatte på tinget 16. august.

“Vil du iche sidde camerat?”

Den unge Jon Amundsen hadde tidlig påskeaftnen kommet til Hønefossen og gått inn til Søren jemt, som villig skjenket ut øl til alle som kunne betale for seg. Jon hadde noen år arbeidet

for assistensråd Hannibal Stockfleth ved sagbrukene på Viul, de to siste årene som sagmester. Sagfolk flest på Ringerike var utenbygdsfra, men Jon var sønn på Honerud, en av de mindre gårdene i Haug. Ifølge en militærrulle fra 1697 over ungt mannskap var han tyve år gammel – og i så fall 24 år gammel i 1701.

Jon hadde tatt grådigg for seg av husets goder da løytnant Frans Butler og en annen kar i hans følge, Nils Harknes,

kom inn og satte seg i høysetet. Jon kom bort og vekslet noen ord, og løytnanten var svært så gemyttlig: Vil du ikke sitte, kamerat? Det ville Jon, men han var allerede godt påseilet og kom til å velte ett av krusene på bordet.

Løytnanten mente at han ikke måtte søle vekk ølet på denne måten og tilbød å låne ham penger til å betale for seg. Dermed ga han Jon en fire-skillingmynt, men Jon feide den bare ned på gulvet.

“Vil du følge mig i liv og død?”

De snakket sammen en stund, men så kom Jon til å skubbe til et nytt krus slik at ølet igjen fløt utover bordet. Løytnanten ristet på hodet og gjentok tilbudet om å låne ham penger, mens han tok fram en slettdaler og skjøv den over bordet. Like etter drakk de kongens skål, og løytnanten så nå Jon inn i øynene og spurte direkte: Vil du følge meg? Jon var temmelig påvirket, men hadde nok en anelse om hvor dette bar. Nei, svarte han, ikke på den måten du vil. Løytnanten vendte seg nå mot sin følgesvenn Nils Harknes: Men du med den grønne trøya, vil du følge meg? Ja, svarte Nils. Hører du det Jon, sa løytnanten, han vil følge meg, vil du også følge meg? Vil du følge meg i liv og død? Nå klarte Jon ikke lenger å gjøre motstand, og karret til seg daleren som lå på bordet. Ja, svarte han, jeg skal følge deg i liv og død.

Ole Vågård var vitne til at Jon på denne måten ble vervet, og at han hadde vært ”heel druchen” – snyte full på moderne norsk. Flere reagerte også da løytnanten og Nils Harknes dro avgårde med den sjanglende sagmesteren. De fikk raskt samlet en del folk, og nådde igjen ververne nede på isen.

Vervepenger på hånden

Frans Butler var født rundt 1670 i Irland, og var etter sigende av høy skotsk byrd. Han kom i slutten av 1680-årene til Danmark som jaktpasje hos kong Christian 5. og søkte seg fra 1694 en militær karriere. I 1701 var han sekondløytnant i brigadér Casper Herman Hausmanns gevorbne infanteriregiment.

Militærpersoner ble ofte innblandet i slagsmål på markeder og andre steder folk samlet seg. Tradisjonelt hersket et spent forhold mellom sivilbefolkningen og de militære. Det var nok flere som hadde noe uoppgjort fra soldatertiden da det ikke skulle mye til for å pådra seg prylestraff. Det svunne 1600-tallet hadde vært krigenes århundre i Europa, og befolkningen på Ringerike var tross alt heldig stilt i forhold til bøndene i grensebygdene mot Sverige, der den norske hæren i krigstid sjelden opptrådte med silkehansker. Offiserene var for det meste utlendinger, og i en trengt situasjon falt det alltid lettest å rekvirere det man hadde bruk for på

de nærmestliggende gårdene. Å opptre med konduite var ikke tidens stil.

Hæren i Norge baserte seg på utskrevne soldater, men disse skulle ikke gjøre tjeneste i fredstid. Derimot var det et stående behov for gevorbne eller vervede soldater til garnisons-tjeneste på festninger og fort. Disse fikk penger på hånden for å verve seg for et lengre tidsrom, gjerne 8 til 16 år, men ettersom det ikke var mange nok som meldte seg frivillig, fant vervingen ofte sted med tvilsomme metoder. Ludvig Holberg har en slik scene i Erasmus Montanus (trolig fra 1722). En løytnant narrer studenten Erasmus ved å gi ham en dukat på hånden, og hevder så at han skal i kongens klær ettersom han har mottatt vervepenger. Det ender imidlertid godt da det hele er et spill fra løytnantens side – den lærde, men altfor kjepphøye unge mannen skal tvinges til å oppføre seg høvelig i hjembygda. Han slipper derfor å trekke i uniform, men ikke uten å bli ydmyket på det grusomste: Han må erklære at jorden er flat som en pannekake.

“Er ieg dømt i dine hender...”

Samme dag som Jon Amundsen ble vervet hadde brøtningskaren Svend Olsen vært hos sagfogden Truls Guttormsen og hentet lønn for arbeid, og det måtte feires med to-tre halv-kanner i Isaks ølhus ved fossen. Da han lettere beskjenket kom til Jacob Klodts hus, hadde det samlet seg et stort antall oppbragte mennesker der, også kvinner og barn. Mest opphisset var Knut Haraldsen, en sunnmøring som hadde vært sagmester ved Viul. Knut var gift med Jons halvsøster og overtok senere Åserud i Haug. Han fikk nå Svend med seg ned på isen for å hindre de militære fra å ta med seg Jon.

Løytnant Butler viste seg nå fra en langt mindre jovial side. Han tok fram sin børs, spente hanen og siktet på Svend, som utbrøt: Er jeg dømt i dine hender, så slå til, det skal djevelen regjere deg. Løytnanten hadde nok også tatt godt for seg av ølet, men forsto vel at han nå var i ferd med å gå for langt. Han kastet børsa og brukte isteden kården på Svend, som forsvarte seg med en staur. Flere av løytnantens folk kom til med blanke kårder og

Svend ble slått i hodet og såret i hendene slik at han falt hjelpeløs ned på knærne.

Dette syntes Gudbrand Andersen, Nils Setrang, Per møller og Rasmus Andersen gikk for vidt. De kom seg raskt ned på isen med staurer og kjepper i hendene, og det utartet til et blodig slagsmål. Med staurer hadde de imidlertid lite å stille opp med mot soldatene som drev dem tilbake med kårdene. Svend ble liggende igjen på isen med åpne sår i hendene og måtte holde sengen i åtte dager etter dette. Morgenen etter våknet Jon av rusen, men kunne ikke huske noe som helst av det hele før han fant løytnantens slettdaler i klærne. Det pengestykket ville han ikke en gang ta i med sine hender og ristet det foraktelig ned på golvet.

Oppgjør i retten

De militære var kongens menn, og hjemtingsretten i Norderhov hadde ingen innvendinger mot at løytnanten hadde forsøkt å verve en sanseløst beruset person. At soldatene hadde overfalt Svend Olsen og trukket våpen mot ubevæpnede sivilister, hadde heller ingen betydning. Hva de åtte lagrettemennene på Trøgstad tingstue innerst inne mente om dette, får vi aldri vite – de hadde da heller neppe noe valg. Det sto vitnefast at Jon hadde mottatt penger på hånden, og hans far, Amund Maltesen på Honerud, måtte betale løytnanten 12 riksdaler for at sønnen skulle løses fra sine militære forpliktelser. Disse pengene gikk trolig rett i løytnantens egen lomme. I en tid der ei ku gikk for tre-fire riksdaler, var dette et merkbart tap for en bonde på en så liten gård som Honerud.

Knut Haraldsen, Gudbrand Andersen, Per møller og Nils Setrang slapp heller ikke unna og måtte i alles nærvær be løytnanten om unnskyldning for tumultene nede på isen. Og ikke bare det – de måtte også forplikte seg til å skaffe ham en ny soldat til erstatning for Jon. Løytnanten gikk dermed seierrik ut av tingstua.

Soldater og leiermålsforseelser

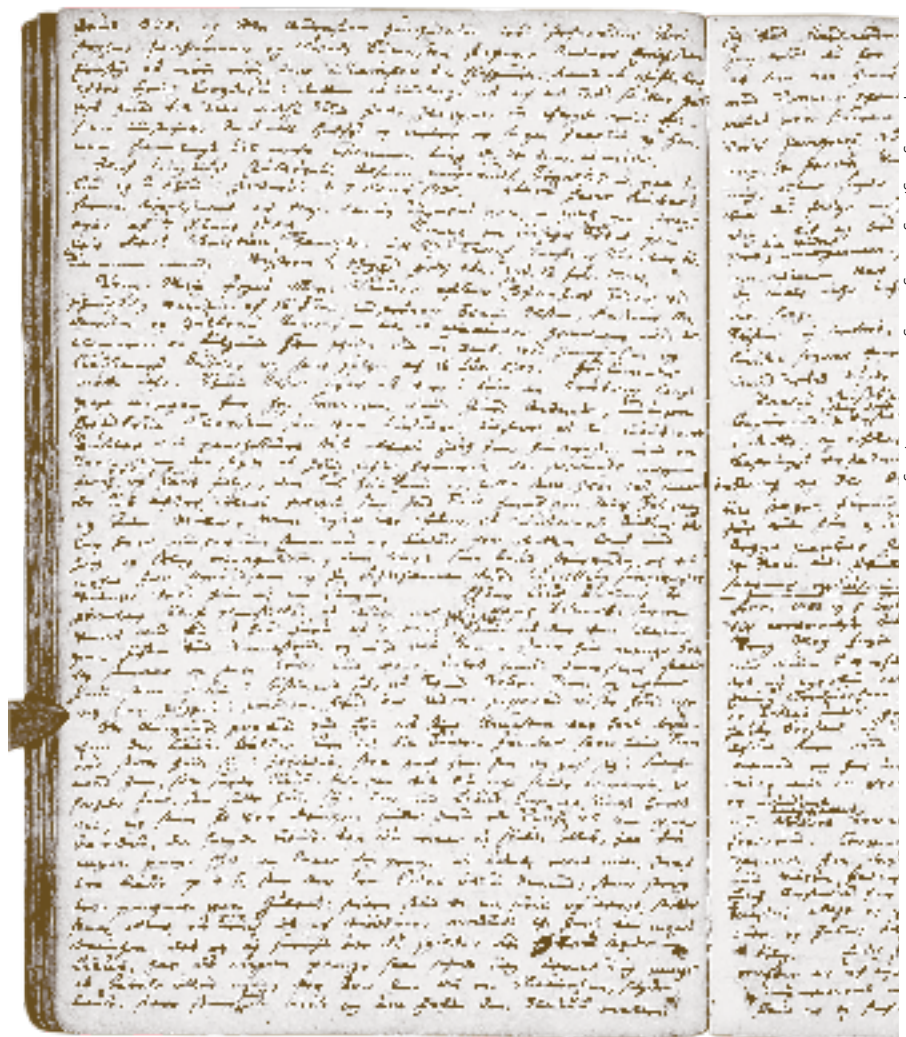
At Jon Amundsen påskeaften 1701 satt i Søren jemts hus og drakk seg full, hadde kanskje sin grunn – han var midt oppe i en leiermåls sak. Han hadde

besvangret Kirsti Nilsdatter Tveter som hadde rømt sin vei. Flukt var hennes eneste mulighet til å unnsnippe gapestokken, ettersom hun ikke var i stand til å betale boten på 6 riksdaler. Mannen måtte ut med 12 riksdaler, men soldater hadde fritak for første gangs leiermål ifølge et kongelig benådningensbrev av 1671. Jon kalles soldat under hele saksgangen og slapp derfor å betale bot, siden det var hans første leiermål. Han må derfor ha tjent som utskrevet soldat i denne tiden – vi har allerede sett at han i 1697 sto i en rulle over ungt mannskap.

I 1703 hadde Kirsti vendt tilbake til Norderhov, men det er tvil om farsnavnet hennes – hun kalles nå Andersdatter. Jon hadde lovet å betale leiermålsboten for henne, men det ble med løftene. Kirsti stevnet ham derfor inn på tinget, og han unnlot to ganger å møte. Trolig kom de til endelig forlik utenfor retten.

Epilog

Svend Olsen hadde fått ille medfart av ververne nede på isen, men kunne i ettertid trøste seg med at han hadde reddet Jon Amundsen fra mange års opphold i kongens klær. Jon ville trolig blitt sendt til garnisonen på Kongsvinger festning, der løytnantens regiment holdt til. Skjebnen ville det imidlertid annerledes, og Jon fant nok ut at han måtte slutte med sine ungdommelige utskielser. Sagmesterjobben på Viul innebar et stort ansvar, men kastet neppe mye av seg. Han giftet seg derfor i 1705 med Marte Gudbrandsdatter og overtok den lille gården Aurdal i Haug, som han brukte resten av livet. Vinteren 1746 avgikk han ved døden, nærmere sytti år gammel.

Faksimile av tingboken fra 1701.

Og hvordan gikk det så med løytnant Butler, mannen med de tvilsomme vervingsmetodene? En djerv og effektiv offiser får gjerne sin belønning, særlig i krigstid da ubehagelige spørsmål sjelden stilles. Den store nordiske krig brøt da også ut i 1709. Løytnanten avanserte snart til kaptein, og ble ved den nye hærordningen i 1718 sjef for Søndre

Søndhordlenske kompani. Ved sin avgang i 1722 ble han som kompanisjef tilkjent pensjon, fra 1732 med hele 100 riksdaler årlig. Han døde i 1758 i Strandebarm prestegjeld i Hardanger, gammel og mett av dage. Hans datter skrev etter hans død at han var far til 28 barn, og hadde hatt den lykke å tjene i det militære i mange år i krig og fred.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Ovenstad, O. 1948: Militærbiografier. Den norske hærs officerer fra 18.januar 1628 til 17.mai 1814. Norsk Slektshistorisk Forening. Oslo.
- Ramstad, M. 1966: Soldat og håndverker. Tingboksprosjektet. Oslo.
- Ropeid, A. 1952: Hønefoss. Sagbruk og sagarbeidere. Første bind. Hønefoss kommune 1952.
- Utrykte kilder:
 - Statsarkivet på Kongsberg, Ringerike og Hallingdal sorenskriveri, tingbok I-24, fol. 52b–53a, 59b–60a.
 - Ringerike og Hallingdal fogderi, diverse fogderegnskap.

FORFATTEROMTALE

Sten Høyendahl (f. 1947) er bosatt i Steinsfjordingen i Hole. Han er tidligere seniorrådgiver i Riksrevisjonen med skatt som spesialområde. Han er nå sekretær i Hole historielag, nestformann i Ringerike Slektshistorielag og medlem av redaksjonen i lagets medlemsblad, Hringariki. Han har skrevet en rekke artikler om lokalhistorie og genealogi i diverse tidsskrifter og årbøker, og transkribert flere tingbøker fra Ringerike.

Heksa Rosalia foran Drengestua.

Heksa Rosalia på Trygstad

Mitt første møte med Rosalia fant sted 1. juli 1950. Far hadde overtatt Trygstad tuberkulosehjem i den hensikt å bygge det hele om til bolig og verksted. Rivningsarbeidet startet den dagen.

Rosalia fulgte så å si med på kjøpet. Hun bodde i drengestua.

Røyne Kyllingstad

Hva hun het til etternavn, vet jeg ikke. Men etter eget utsagn var hun født i Barcelona. Dialekten hennes var imidlertid nordlandsk med et svakt islett av skånsk. Hun var lokal-kjent i Fauske, skjønte vi av det hun fortalte om stedet. Det var også der hun hadde bodd under krigen. Og mistet alle sine sønner, fortalte hun: – Æ hadde syv sønna så' dø'e i krigen. Den siste dø'e i arman' mine: – Gråt ikkje, du mor, sa 'an, – æ går jæm te' Jesus æ'.

Etter krigen kom hun seg sørpå, til Oslo og ble gift med en kar som sorterte under forsorgsvesenet i Hønefoss.

Mannen sin beskrev hun slik: – Dokker vil ikkje tru det, kor fæl han va'. Ein gang så bandt 'an mæ fast tel døra og la to dynamittgubba bak ryggen på mæ, og tente lunta. – Men då sprang æ tel politiet! Hvordan hun kom seg til politiet med døra og dynamitten på ryggen, fikk jeg aldri vite.

På gamlehjemmet og til Trygstad

Men hun overlevde i alle fall sin mann, og fikk etter hvert plass på gamlehjemmet i Hønefoss. Den gangen tilhørte du det forsorgsvesenet du en gang hadde havnet hos, uansett hvor i landet du senere befant deg. Så da mannen hennes døde,

ble hun automatisk Hønefoss' ansvar. Hvis du levde så lenge at gamlehjem ble aktuelt, måtte du flytte til forsorgskommunen. I dette tilfelle Hønefoss, hvor hun aldri hadde bodd.

Der var de fortvilet over henne. Hun var, kort sagt, ei heks til stor plage både for betjening og klientell. Umulig å holde styr på! Så myndighetene så seg ikke annen råd enn å finne alternativ bolig. Heldigvis for dem var kommunen deleier i Trygstad tuberkulosehjem. Det sto tomt akkurat da. Blant husa var det òg ei drengestue. Der ble hun innlosjert. Og der bodde hun da far kjøpte eiendommen i 1950.

Trusler og samlemani

Hun skaffet seg blant annet fri melk hos sveiseren på Hverven, under trussel om at hvis hun ikke fikk dét, skulle hun sette magesjuke på ham. Det samme gjaldt Ringerikes Blad, som hun under liknende trusler fikk gratis tilkjørt av avisbudet. Litt kontanter utenom alderstrygden skaffet hun seg ved å selge planter hun fant i det gamle parkanlegget på Trygstad. Parken var i sin tid anlagt av slottsgartneren, og hadde tross årelang vanskjøtsel fortsatt mange spennende blomsterplanter, som folk så seg hag i å kjøpe.

Ellers samlet hun alt som samles kunne. Eksempelvis fant vi, da vi omsider fikk henne ut av huset, rundt regnet 40 Jesus-figurer, design Bertel Thorvaldsen (1770–1844), som alle manglet en arm eller to. Dette hadde hun hentet inn fra pasientrommene. *Samlingen* lå godt blandet med graut-tallerkener hvor mugget vokste digert

som gras i uspiste rester, hauger med like mugget brød og esker med bokstavelig talt selvløsende kjøtt. Hun samlet i lader, og hadde trolig hatt et liv i både sult og fattigdom. Men godt luktet det definitivt ikke av dette kombinerte mat- og nipslageret.

Et galskapens prosjekt

Far kunne bare ikke overta henne så å si på kjøpet. Han trengte huset. Det var knapt om fagfolk på Ringerike den gangen han bygde (1950–52), så drengestua trengtes for en byggmester som farbror Anton hadde kapret på Jæren. Mesteren hadde kone og to barn.

Fars byggeprosjekt var egentlig et galskapens prosjekt: Hovedbygningen på tuberkulosehjemmet var på 460 kvadratmeter grunnflate, stort sett i tre etasjer. Det skulle bygges om, som det het, til bolig og atelier. Rett nok bare én etasje. Men likevel! I tillegg skulle

et uthus på 145 kvadratmeter bygges om til bolig for farbror Anton. Vi bør her bemerke at på den tida var det i Norderhov ikke lov å bygge større bolig enn maksimum 72 kvadratmeter. Men prosjektet ble altså definert som «ombygging».

Nesten ikke til å flytte

Å få Rosalia ut av huset var ingen enkel sak. Kommunen vegret seg i det lengste, forståelig nok. Det var først da far truet med å sette fyr på kåken at de endelig erkjente at den nå var hans eiendom og ikke deres.

Rosalia kom for øvrig tilbake noen uker etter utflyttingen for å hente noe hun påsto vi hadde stjålet, og ble forundret: – Næh! Ha' dokker malt? – «Nei», fikk hun til svar, «vi har vaska». Trolig er det flere som minnes henne. Men mine kilder husker henne bare vagt fra egen barndom, som *heksa Rosalia*.

Illustrasjon: Røyne Kyllingstad

Trygstad tuberkulosehjem som forfatterens far Ståle Kyllingstad kjøpte i 1950. Under riving i tredje etasje falt byggmester Eide gjennom råtne gulv helt ned i kjelleren.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

EGNE ERINDRINGER.

FORFATTEROMTALE

Røyne Kyllingstad (f. 1933) bor i dag på Furnes i Hedmark. Han er utdannet som arkitekt fra Norges tekniske høyskole og har blant annet arbeidet som regionplansjef for Hamar-regionen. Han avsluttet en omfattende yrkesaktiv karriere som professor ved Arkitekthøgskolen i Oslo. Han skriver bøker og artikler hovedsakelig om samfunnsplanlegging og bygde-utvikling, og mange av våre lesere husker sikkert hans nydelige portrett av faren, Ståle Kyllingstad, i dennes biografi, som ble utgitt i 2003.

Foto: Privat

Staselig reisefølge på Vågård i 1890-årene. Bolly sitter på hesteryggen.

Eidsvollsmannen fra Vågård

Adopter en Eidsvollsmann! Slik lød en utfordring i 2011. Og da må man jo benytte anledningen, når den eneste representanten fra Ringerike på Eidsvoll i 1814 er fra samme gård som en selv, nemlig Vågård. Helge Ellingsen Vaagaard het representanten.

Anne Sofie Hval

DIS-Norge, landets største organisasjon for slektsforskere, og Riksarkivaren kom opp med ideen om at de ville finne etterkommerne etter de brave borgere som var samlet på Eidsvoll i 1814, og at dette skulle være klart til 200 års-jubileet for Riksforsamlingen 17. mai 2014.

Min far Thorleif Solberg grep umiddelbart muligheten og meldte seg på for å adoptere eidsvollsmannen Helge Ellingsen Vaagaard. Som den rutinnerte slektsforsker og historiker han er, hadde han veldig mye materiale klart fra tidligere forskning. Imidlertid trengte han bistand til å få alt oversatt til datapråk, og slik gikk det til at min far og jeg la ut på en spennende reise blant Helges etterkommere, mange av dem på Ringerike, men også videre

rundt på Østlandet, og siden ut i verden, til Danmark, Tyskland, Skottland, New Zealand og USA. Noen greiner av slekstreet har vært bønder i alle generasjoner, i andre er det kunstnere med musikere, arkitekter og malere på høyt profesjonelt nivå. Vi fant igjen et portrett som hadde havnet i Hollywood Hills, og besøkte en over 200 år gammel tømmerbygning som hadde vært på flyttefot.

Eneste fra Ringerike

“Vår” Eidsvollsmann heter altså Helge Ellingsen Vaagaard. Han var den eneste fra Ringerike som møtte på Eidsvoll, og det var hans stilling som musketer i hæren som gjorde at han fikk dette ærefulle vervet. En musketer var en fotsoldat, væpnet med muskett, et stort håndskyttevåpen av grovt kaliber og med luntelås. Han var valgt som

utsending til riksforsamlingen fra Nordenfjeldske infanteriregiment.

Vår rolle

Vår rolle i dette er at vi også er fra Vågård, den samme gården som Helge eide i dette minneverdige året 1814, men vi er ikke etterkommere etter ham. Thorleif Solberg er født hjemme i hovedbygningen på gården Nedre Vågård i 1924. Bortsett fra studietiden og noen år med dyrlegepraksis i Vestfold, har han bodd på gården hele sitt liv. Det er neppe noen som har så lang fartstid på gården som ham! Geografisk sett befinner vi oss i gamle Norderhov kommune, der Vågårdsbygda ligger mellom Hensmoen og Eggemoen. Min farfar Hans Solberg kjøpte gården i 1923, og dag eies den av min bror Hans Tollef Solberg og familien hans.

Thorleif hadde altså mye materiale klart, og vi gikk straks i gang med å legge det inn i et dataprogram som kunne sendes over til DIS Norge. De hadde opprettet siden *eidsvollsmenn.no*, der de fortløpende la ut dataene om eidsvollsmennene etter som de kom inn. Underveis i arbeidet kom det imidlertid beskjed fra Datatilsynet om at de hadde gjort et unntak fra gjeldende regler; vi kunne også ta med data om personer som lever i dag. Dermed ble det adskillig mer arbeid enn vi hadde forestilt oss, nå skulle vi også spore opp sjetten, sjuende og åttende generasjon.

Klokka 24.00 nyttårsaften 2012 var det deadline for å sende inn data. Da hadde vi 470 navn på slektstavla til Helge! Den siste etterkommeren fikk jeg en telefon om på ettermiddagen nyttårsaften, – ei lita jente som ikke en gang hadde fått noe navn ennå. Det var bare å hive seg over pc-en, og jammen rakk vi å få henne på plass også.

Gårdbrukeren Helge

Helges farfar Helge Ellingsen Grønvold og hans farbror Erik Helgesen Hval, begge fra Ådal, kjøpte Vågård i 1752. Helge kjøpte gården av faren sin, Elling, i 1807. Som så mange ringerikslekter kan slekta til Helge føres helt tilbake til Sigurd Bonde, død i 1482. Det kan faktisk min slekt også, så sann sett har jeg da litt blodsband til Helge.

Helge var født på Bårnås i Lunder 27. januar 1781. I 1812 giftet han seg med Anne Eriksdatter Kihle, og de fikk fire barn: Erik, Elling, Marte Marie og Ole. Erik og Ole fikk ikke egne barn. Marte giftet seg med Christopher Heen, og etter dem er det en solid grein på stamtreet med etterkommere. Svært mange av dem holder til i Ringeriksdistriktet. Elling hadde juridisk utdannelse. Han reiste til Ålesund, fikk arbeid hos sorenskriveren, og giftet seg med datteren hans, Maren. Etter dem strekker den andre greina seg, blant annet til USA og Danmark, Skottland og New Zealand, men det er også etterkommere på Sokna og i Ådalen.

Musketeren Helge

Helge gjorde ikke mye av seg under forhandlingene på Eidsvoll, men da det ble snakk om verneplikten hadde han et innlegg. Ikke uventet var han for at

det skulle være lovpålagt verneplikt i Norge. Han mente at leiesoldater og “uslinger” lett kunne la den lumske fienden lokke dem over ved å “forskjønne deres kår mangedobbelt”. Når derimot Norges egne sønner selv bærer sverdet, vil de bli til skrekk for nabolandet, hevdet han.

Under felttoget mot Sverige senere på året fikk Helge i oppdrag å spionere på svenskene. For å ta seg østover la han på svøm over Glomma, men i det kalde høstværet fikk helsen hans en alvorlig knekk. På grunn av sykdommen han pådro seg, døde Helge på Vågård 25. mars 1817, bare 36 år gammel. Ironisk nok er kona til dagens eier og beboer av Helges hus (tipp tipp oldebarnet til Helge) en svensk offiserdatter, og hennes anfader var med i felttoget på svensk side i 1814. Dette kommer jeg tilbake til. Helge ble hedret med en bauta ved Norderhov kirke. Den står ved Helges grav, til høyre for inngangsdøra til kirken, og ble innviet i 1908 under stor festivitas, taler, musikk og sang. To år etter Helges død giftet enken Anne seg med Gudbrand Olsen Wager fra Vaker i Norderhov. Han tok da navnet Waagaard, og mange av de som har etternavnet Waagaard i dag stammer fra Anne og Gudbrand. Anne har hedret begge sine ektemenn med en gravstein/

minnestein ved Norderhov kirke.

Hanchen og Nina Grieg

Et av sporene vi fulgte, var etter Helges sønn Elling i Ålesund. Han giftet seg som sagt med datteren til sorenskriveren,

Maren Johanne Brodtkorb Holmboe, og de fikk fem barn. Her dumpet vi midt opp i historien om Nina og Edvard Grieg. Som de embetsfolkene Maren og Elling var, falt det naturlig å sende døtre til utlandet for å studere. To av døtrene, Anne Johanne, kalt Hanchen, og Helga Marie, var store sangtalenter. Helga studerte sang i Tyskland, mens Hanchen dro til København. Her både losjerte og studerte hun sammen med et annet stort talent; Nina Hagerup. Nina ble som kjent senere gift med sin fetter Edvard Grieg.

Nina og Hanchen pleide et nært og godt vennskap livet ut. Ninas brev til Hanchen er bevart, og med dem som grunnlag er det utgitt en bok som jeg kom på sporet av i jakten på slektninger. “Din hengivne Nina” er forfattet og redigert av Hanchens oldebarn Lisbeth Tornberg Simonsen, i samarbeid med Maj-Liss Grynning Mydske. Lisbeth er selv musikkpedagog. Det går mange musikalske årer gjennom slektstreet. Hanchens brev til Nina er dessverre ikke bevart, men vi får likevel noen

Foto: Privat.

Nedre Vågård før “gamlebygningen” ble flyttet i 1912.

Bollys syster Niti i stallen p Vagard.

spennende glott inn i livet p Vagard i Ninas kommentarer til ting Hanchen forteller om. For Hanchen ble det et liv som hustru og mor framfor sangkarriere. Hun og mannen Johan Petter Andreas Alme fikk etter hvert sju barn. Ett av dem var Sigrid. Hun skal vi fa hore mer om.

Det er mange kunstneriske greiner p slektstreet. Et velkjent navn er for eksempel komponisten Olav Anton Thommessen. Han stammer fra Hanchens begavede syster Helga. Etter Helga er det dessuten flere aktive og begavede kunstnere, for eksempel Hans Saenger. Blant Hanchens barnebarn kan vi nevne at Merethe Hudson var en meget dyktig skulptor, utdannet i Paris, og bodde det meste av sitt liv i Skottland. Astrid Tornberg Berg var bade fiolinist og maler, hennes datter Elisa Berg Braatalien er en habil maler i dag, og Merethe Graae Kofoed var en dyktig sangerinne.

Helga og Max

Hanchens musikalske syster Helga studerte ved musikkonservatoriet i Leipzig. Her traff hun Max Sanger, som hun giftet seg med. De som kan noe om medisin, og spesielt gynekologi, kjenner godt dette navnet. Med de nye metodene han utarbeidet, ble det nemlig mulig a gjennomfore keisersnitt slik at den fodende kvinnen hadde en reell sjanse til a overleve inngrepet, et revolusjonerende fremskritt. Han var en meget anerkjent lege og professor i Leipzig og senere i Praha. Han var

ogsa medlem av Den Norske legeforening, og hadde mange kontakter og venner i Norge. Helga og Max holdt et svt a pent og gjestfritt hus i Leipzig, der mange nordmenn vanket, ogsa mange studenter. Det blir fortalt at besøkene ble «oplivet ved kunstnerisk utfort musikk af husets elskverdige frue og krydret med husherrens livlige konversation og lune humor». I 1895 ble Max hedret med St. Olavs orden.

Helga og barna var ofte p Vagard og besokte bestemor og resten av familien der. Datteren Niti forteller at de var henrykte nar pappa Max tok seg tid til a komme etter, men det gikk ikke lenge for det hadde ryktes at han var i landet, og da ble han straks sendt bud etter. Nar de dro p sykkeltur, forteller Niti, ble Max kjort i hest og vogn fordi han var sa redd for a skade fingrene sine. Helga og Max snakket mye norsk sammen, selv om de forst bodde i Leipzig, og siden flyttet til Praha, der han hadde et professorat fram til sin dod.

Sokte tilflukt i Norge

Max Sanger var av jodisk slekt, men hadde konvertert til kristendommen. Han dode i 1903, og enken Helga flyttet da hjem til Norge. Sonnen Hans (Johannes) var ogsa lege, og arbeidet mange ar som gynekolog i Munchen. Han hadde ogsa vert kirurg p Vestfronten under den første verdenskrigen. I 1933 var Hans ekstraordinar professor, likevel ble det na umulig for ham a arbeide i Tyskland p grunn av familiens jodiske bakgrunn. Han ville flytte

Sigrid Alme Gra og broren Carl. Maleriet av henne bak havnet i Hollywood.

til Norge, men til tross for sin solide faglige bakgrunn og sin sterke norske tilknytning, med norsk mor, norsk kone og gode sprakkunnskaper, var det vanskelig a fa tillatelse til a praktisere her i landet. En lisenskomite vurderte saken noye og anbefalte avslag.

Omsider sa likevel Sosialdepartementet ja, og Hans slo seg ned som kvinnelege i Fredrikstad, angivelig for ikke a konkurrere med leger i Oslo. Praksisen ble stor og arbeidskrevende, og han ble en svt a popular lege. Han klarte a hjelpe flere hundre kvinner som hadde problemer med a bli gravide, sa det er nok mange ostfoldinger som kan takke ham for at de er til. Hans jobbet lange dager og hadde vanskelig for a avvise pasienter som oppsokte ham. Etter 1942 ble det registrering av "halvjoder" i Norge, og selv om Hans ikke var medlem av det mosaiske trossamfunnet, var det det "rasemessige" som gjaldt. Han slapp likevel a matte flykte mer, han var utslitt, og dode 18. mars 1943, bare 58 ar gammel. Mange hundre motte fram i begravelsen, og det ble reist en minnestein over ham av takknemlige pasienter. Den store etterslekten i ostfold staver etternavnet Saenger, og mange av dem er kjente kunstnere.

Bolly – det store kunstnertalentet

Helga og Max Sanger hadde fire barn, – Erling Johannes Benne (Hans, som vi har fortalt om), Rolf Heinrich (Bolly), Friedrich (Fritz) Carl, som dode som lite barn, og Elisa Josefine (Niti). Bolly fortjener sin egen historie. Han var

Foto: Privat

Helga Vaagaard Sängers tre begavede barn, Benne, Bolly og Niti.

bare 17 år da han døde, men han var et fantastisk begavet menneske, spesielt innen billedkunst. Takket være hans søster Niti er han ikke glemt. Hun fortalte historien om Bollys liv, og den er samlet i et eget hefte, illustrert med mange av hans malerier og tegninger.

Bolly tegnet og malte alltid og over alt, og mye av dette er helt sikkert laget på Vågård mens de besøkte familien der. I heftet finner vi blant annet et maleri av Niti i stallen på Vågård, det er et stemningsfullt bilde av Vågårdsdammen, og det er flere familieportretter, for eksempel av bestemor Maren. Familien Sängers bodde i Praha da det skulle være et stort fotballmesterskap der. Bolly var en særdeles språkmektig person, og han ble bedt om å være tolk og vert for det danske landslaget. Det sies han snakket dansk så spillerne trodde han var en landsmann. Allerede før mesterskapet begynte hadde han imidlertid ikke følt seg bra, og en kveld kom han hjem og følte seg veldig syk. Det viste seg at han hadde tyfus. Moren Helga pleide ham de få dagene før han døde. Bolly ble bare 17 år gammel.

Niti ble gift med danske Carl Graae, og da deres eldste sønn ble født, ble han oppkalt etter Nitis bror. Rolf Sängers Graae ble en velrenommert arkitekt i Danmark. Han designet over 100 orgelpulpiturer og orgler og var arkitekt for flere kirker. Han ble slått til ridder av Dannebrog.

Sigrid kom til Hollywood

Det er ikke mange fra Vågård som har

Blåsen-bygningen til høyre, slik den sto på Vågård. Til venstre, dagens våningshus.

havnet i Hollywood, men Sigrid har! I det minste portrettet hennes. På min liste over personer som skulle sjekkes, hadde jeg tre søsken i USA. Etter mange forgjeves forsøk, fikk jeg via en hyggelig mann i Danmark epost-adressen til to av dem, Jonna Graae, profesjonell musiker, og Jason Graae, sanger og skuespiller. Jason bor i Hollywood Hills og har spilt blant annet i tv-seriene Friends, Frasier og Six Feet Under. Sistnevnte serie er min all time favourite, så jeg ble en smule star struck da jeg fikk kontakt med ham.

Jason nevnte at han hadde et maleri hjemme av sin bestemor Sigrid (datter til Hanchen). Ved hjelp av slektninger på Stabekk, sendte vi ham et gammelt foto av Sigrid. I bakgrunnen på fotoet syntes et maleri. Straks sendte Jason oss til gjengjeld et bilde han hadde tatt hjemme hos seg selv: på veggen i spisestuen hans hang det samme maleriet! Det var maleriet av Sigrid, og det var altså hennes søskenbarn Bolly som hadde malt det. I Nitis hefte er det sogar avbildet i uferdig utgave.

Sigrid ble gift med danske Gustav Graae, og hadde nok bildet med seg til Danmark. Da sønnen deres Johan Erling flyttet til USA, fulgte maleriet med over havet. Jason forteller at det hang i hjemmet deres i Chicago i alle år. Da Johan døde, arvet Jason bildet, og dermed flyttet Sigrid med ham til Upper West Side på Manhattan, New York, og siden til sin nåværende tilværelse i Hollywood Hills. Det er

veldig mange som har sett og beundret bildet, forteller Jason Graae. Nå hadde jeg selvfølgelig ønsket at bildet er malt på Vågård, men slik er det ikke. Sigrid var søskenbarn med Bolly. Vinteren 1901–02 fikk hun bo hos Sängersfamilien i Praha mens hun fikk musikkundervisning der. Det er i denne perioden bildet ble malt.

Et hus på flyttefot

Helges flotte tømmerbygning på Vågård står fortsatt. Men den står ikke på Vågård, – den står på Stabekk. Slektstreisen førte også Thorleif og meg dit, og til dagens eier (og Helges tipp tipp oldebarn) Bjørn Tornberg Simonsen og hans svenske kone Madeleine von Essen.

Den siste av Helges slekt som eide Vågård, arkitekt Carl Alme, solgte Vågård i 1916. Men han sørget for å få

Norsk-svensk forbrødring: Den svenske Blåsen-beboer Madeleine Von Essen og Vågård-beboer Thorleif Solberg, 200 år etter at svenske og norske soldater sto mot hverandre.

Maleri: Carl Alme

Foto: Privat

med seg den eldste bygningen, allerede i 1912 skjedde det. Det er ikke uvanlig å flytte tømmerbygninger, og siden det var blitt satt opp en ny hovedbygning på Vågård i 1880, tok de “gamlebygningen” med seg. Grunnmuren står der den dag i dag, og jeg er vokst opp med historien om huset som en gang sto der. Nå fikk altså far og jeg besøke dette huset! Der vi ble tatt hjertelig imot av Madeleine og Bjørn, og også av Bjørns søster Lisbeth og deres søskenbarn Jon Tornberg. Jon har for øvrig vært en vesentlig kilde til opplysninger om slekta.

Madeleine har nylig fått gjort en dendrokronologisk undersøkelse (årringsdatering) av tømmeret, og det er fastslått at tømmeret ble felt hovedsakelig vintrene 1804/05 og 1805/06, og at huset trolig ble bygget på Vågård sommeren 1806. Altså relativt kort tid før Helge overtok gården etter faren sin i 1807. Det var stas å få komme på besøk i Helges gamle hjem. Carl Alme gjenoppførte huset på et sted som heter Blåsen, høyt oppe på en åskam ovenfor Stabekk stasjon. Da Carl samtidig føyde til ekstra takhøyde i hver etasje, kan man se over alle blåner fra toppetasjen.

Madeleine er ekspert på historiske hager, og hun fortalte at de i hagen på Blåsen har flere planter som er avleggere av planter som vokste på Vågård. Nå fikk vi med oss georgineknoller

tilbake til Vågård, så de kan plantes tilbake i “fedrenes jord”. Med tanke på den spente stemningen som eksisterte mellom forfedrene for 200 år siden, må vi si at det var adskillig hyggeligere nå!

eidsvollsmenn.no

Vi har ingen avbildninger av Helge. På en surfetur på nettet kom jeg imidlertid over en stol som skal ha tilhørt ham. Hvordan den kom dit er det ingen som vet, men den befinner seg på Eidsvollsmuseet. Historiker Kristoffer H. Endresen forteller at alle gjenstander de har fra eidsvollsmennene ble samlet inn da museet etablerte seg i siste halvdel av 1800-tallet. Da ble det gjort en stor innsats for å samle inn så mye som mulig fra representantene. Derfor sitter de i dag på alt fra stoler og bord til piper og snusdåser. Hovedbygningen har vært stengt for restaurering i 2013, så da får vi ta en tur og kikke på den når museet er klart for jubileet i 2014.

Min far Thorleif og jeg er veldig takknemlige overfor alle de hyggelige og hjelpsomme etterkommerne etter Helge vi møtte på vår slektsreise. Det har ikke vært nei i noens munn når vi som fremmede har bedt om opplysninger, tvert imot er vi blitt møtt med positiv imøtekommenhet og stort engasjement.

Vil man se en fullstendig oversikt over etterkommerne etter Helge Ellingsen Vaagaard, kan man gå inn på nettsiden

Foto og eie: Eidsvoll 1814.

Stol tilhørt Helge Ellingsen Vaagaard.

Foto: Privat.

Bauta over H. E. Vaagaard på hans grav ved Norderhov kirke.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Bechgaard, H. & Aabenhus, K. (red.) 2002: Graae, Niti 1939: Rolf Saenger – en livshistorie. En beretning skrevet af Niti Graae f. Saenger (originalmanus) suppleret med nekrologen om Max Saenger.
- Hem, E. og Børdahl, P.E. 2000: Nu er jeg beskeden. Og mer enn det. Fra Tyskland til Norge i 1934. Tidsskrift for Den norske legeforening, nr. 30, 2000.
- Hem, E. og Børdahl, P.E. 2002: Gynekologen Max Sænger og hans forhold til Nina og Edvard Grieg. Tidsskrift for Den norske legeforening, nr. 32, 2002.
- Simonsen, L. & Mydske, M-L.G. 1995: Din Hengivne Nina. Nina Griegs brev til Hanchen Alme 1864–1935. Emilia AS.
- Solberg og Hallmann: «Eidsvollsmannen Helge Ellingsen Vaagaard», Heftet Ringerike 1981.
- Nettsider:
 - eidsvollsmenn.no.
 - jasongraae.com.
 - aftenposten.no/arkiv.
 - wikipedia.no.
 - digitaltmuseum.no.
- Samtaler og brev- og e-postutveksling med: Thorleif Solberg, Jon Tornberg, Lisbeth Tornberg Simonsen, Madeleine von Essen og Jason Graae.

FORFATTEROMTALE

Anne Sofie Hval (f. 1957) vokste opp på Nedre Vågård på Ringerike. Hun har universitetsseksamen i både folkeminne-vitenskap og massekommunikasjon. Hun har arbeidet som journalist i Ringerikes Blad, er bosatt i Haugsbygd og er mangeårig styremedlem og likemannstillitsvalgt i Autismeforeningen, Buskerud fylkeslag. Anne Sofie Hval var med på å starte og drive Hønefoss tvillingforeldreforening for en del år siden, og Hønefoss filmklubb de senere år.

Portrett av Viggo Ullmann (1848-1910).

Jørgen Moes barnebok *I Brønden og i Kjæret* ble gitt ut i 1851. Noe av innholdet var et resultat av samtaler mellom forfatteren og fem år gamle Ragna Ullmann høsten 1850. Det var jentas idé at gutten i fortellingen skulle kalles opp etter hennes tre år yngre bror Viggo.

Viggo Ullmann – utgangspunkt for to navnebrødre i Hole

Viggo Ree og Viggo Moe Haugen

En del personer med dette fornavnet er med sikkerhet eller trolig oppkalt etter denne gutten. To av dem bor i Hole i dag, men bakgrunnen for foreldrenes valg av Viggo er noe forskjellig.

Asbjørnsen og Moe tilhørte eliten

På midten av 1800-tallet var eventyr-samlerne Peder Christen Asbjørnsen (1812–1885) og Jørgen Moe (1813–1882) en del av den akademiske og intellektuelle eliten i hovedstaden Christiania. De var mye sammen med familiene Welhaven, Dunker, Ullmann og Hansteen – de tre sistnevnte med nære slektsbånd. Jørgen Moe ble spesielt godt kjent med Vilhelmine Ullmann (1816–1915). Hun var datter av forfatteren

Conradine (Hansteen) Dunker (1780–1866). Vilhelmine giftet seg i 1839 med kongelig fullmektig Jørgen Nicolai Axel Ullmann (1811–1862) og de fikk i alt seks barn, hvorav fem vokste opp.

Jørgen Moe og Ullmann-familien

Jørgen Moe hadde fått god kontakt med ekteparet Ullmann gjennom Vilhelmines eldre bror – juristen Bernhard Dunker (1809–1870). De møttes bl.a. i ekteparets hjem i Christiania og på deres sommersted på Malmøya. Ekte-skapet til Vilhelmine og Jørgen hadde skrantet lenge da de i 1854 ble separert og hun ble alenemor. Blant deres barn var Axel Conradin (1840–1923), Ebba Johanna (1843–1908), Ragna Vilhelmine (1845–1924) og Johan Christian Viggo

(1848–1910). Sistnevnte brukte som regel kun navnet Viggo Ullmann. Jørgen Moe ble naturligvis også godt kjent med denne barneflokk.

Vilhelmine Ullmann var lærer og i over 30 år bestyrer ved Vaterland Børneasyll i Christiania – en forløper til dagens barnehager (Lorenz 2013a). Hun ble også en kjent litteraturkritiker og kvinnesaksforkjemper. Jørgen Moe vant ikke minst Vilhelmines sympati grunnet hans elskverdige og fengslende personlighet og et makeløst barnetekke (Lorenz 1996). Han sendte Vilhelmine flere takkebrev med vennlige ord etter å ha hørt hennes sangopptredener, og ulike skriftlige kilder peker klart i retning av at de to var glade i hverandre.

Portrett av Ragna Vilhelmine Nielsen (1845-1924). Datering: 1865

Viggo Moe Haugen (venstre) og Viggo Ree ved "Jørgen Moe"-bautaen på Mo gård den 5. juni 2013.

Ragna Ullmanns uhell

Høsten 1850 hadde Ebba Johanna og Ragna lånt storebror Axels fiskekjelke for å ake på Kontraskjæret. De nøyde seg ikke med den vesle bakken ned mot Rådhusgaten, men satte med stor freidighet utfor en skråning mot Piperviken. Her kjørte de rett inn i en stabel med tømmerstokker, og Ragna ble forslått og besvimte. Hun ble brakt hjem og lagt i sin mors seng. Legen anbefalte at hun skulle være i ro en tid framover. For en fem år gammel pike

var det ganske vanskelig. Jørgen Moe kom for å besøke Ragna i denne perioden. Han sa til henne: "Vil du nu være snil Pige og sidde ganske stille, saa skal jeg skrive en morsom Historie til dig". Dette gikk Ragna med på, og planen til *I Brønden og i Kjærnet* "blev paa Stedet udkastet og drøftet" (Nielsen 1903). Ragna kom opp med flere forslag som Jørgen Moe lo av. Hun skriver videre i sine barndomserindringer: "Hvor mange blev benyttet, ved jeg ikke; det eneste jeg er vis paa, er, at det var min Idé, at Beates Bror skulde hede Viggo" (Nielsen 1903). Det var altså Ragnas tre år yngre bror som ble navnemodell for gutten i barnebogen.

Et par dager senere kom Jørgen Moe tilbake til den forslåtte Ragna. Han leste da fra sitt manuskript til det første kapitlet i barnebogen. Det var skrevet på tynne, lyseblå brevark. Jørgen Moe bodde på dette tidspunktet i Thomles Gaard i Øvre Voldgade i hovedstaden. Etter at Ragna fikk røre på seg igjen løp hun hver ettermiddag bort til sin forfattervenn for å drikke kaffe (Nielsen 1903). Da boken kom ut året etter fikk Ragna et eksemplar hvor Jørgen Moe hadde tilføyd hennes navn over sitt eget slik at det sto: "Smaahistorier for Børn af Ragna Ullmann og Jørgen Moe" (Bang 1995). Ragnas bidrag til barnebogen var nok svært begrenset, men dette forteller hvilken barnekjær, raus og omtenksum person eventyr-samleren var. Vennskapet mellom Jørgen Moe og den unge Ragna er beskrevet av bl.a. Bang (1995).

Jørgen Moes *I Brønden og i Kjærnet. Smaahistorier for Børn* består av seks fortellinger – de tre første med Beate i sentrum, de andre med åtte år gamle Viggo som hovedperson. Sistnevnte ble kalt for Viggo Viking. Beretningene bygger i hovedsak på Jørges Moes egne barndomsminner på Mo-eiendommen i Hole (Gjefsen 2011). Piken i boken er åpenbart oppkalt etter hans to år eldre søster Beate Moe (1811–1890). Arbeidet regnes som den første originale barnebok i Norge.

Viggo Viking som navnemodell

Mang en nordmann har senere latt seg begeistre av Jørgen Moes barnebok, og både Beate og Viggo i hans historier har utvilsomt inspirert ulike foreldre til å velge disse navnene når dåp har nær-

met seg. Viggo Moe Haugen (1938–) på Mo gård beretter (jf. Bakke 2002): "Min oldefar het Ole Engebretsen Moe. Han ble født i 1819 og døde i 1890. Ved siden av å drive Mo gård var Ole forlikskommisær og hadde ordførerrollen i to perioder. Ole var nummer sju i barneflokket på åtte til Engebret Olsen Moe (1780–1849) og Marte Jørgensdatter Moe (1786–1846). Nummer fire i rekken var forfatteren og biskopen Jørgen Moe. Eventyr-samleren og dikteren var altså en seks år eldre bror av min oldefar. Jørgen Moe ble i 1854 gift med Johanne Fredrikke Sofie Sørensen (1833–1913). De fikk fem barn, men ingen barnebarn.

Innen Moe-slekten har flere jenter blitt kalt for Beate – i alt sju eller åtte. Min mor (1915–2001) bar dette navnet, og min datter (1967–) heter det samme. Men det er ingen andre enn meg i min familie som bærer navnet Viggo. Mine foreldre Beate og Hans Trygve Haugen (1910–1986) var inspirert av gutten i Jørgen Moes barnebok – og ønsket at jeg skulle hete Viggo. Følgelig er jeg oppkalt etter Viggo Viking i Jørgen Moes kjente barnebok."

Slektstradisjon

Bakgrunnen for navnet til Viggo Ree (1950–) er først og fremst knyttet til tradisjonen med å kalle barn opp etter en eller flere av sine forfedre. Viggo Ree beretter om sitt navn (jf. Dons 1995):

"I min slekt er det flere som heter Viggo i grenen til en av mine oldemødre. Det gjelder forfatteren og oversetteren Margrete Dons (1872–1956). Hun var den nest yngste av de fem barna til Ebba Johanna og stiftsprost Fredrik Christian Dons (1836–1885). Min tippoldemor var altså søster av Ragna Ullmann og pedagogen og venstre-politikeren Viggo Ullmann. Ragna giftet seg i 1879 med overrettsaksfører, politimester og senere fogd Ludvig Nielsen (1840–1895) og ble kjent for sin rolle som skolestyrer (på Fru Ragna Niensens pikeskole) og kvinnesaksforkjemper (Lorenz 2013b). De var barnløse og ekteskapet ble oppløst i 1888.

Min oldemor Margrete ble som oftest kalt Maggen. Hun giftet seg i 1896 med forfatteren Nils Kjær (1870–1924). Deres datter Ebba (1898–1972)

– min farmor – var oppkalt etter sin mormor Ebba Johanna. Maggen var enke i hele 32 år. Under feiringen av hennes siste gebursdag – 84-årsdagen den 5. februar 1956 – var jeg hennes bordkavalier. Selskapet fant sted i leiligheten til min tante Margrete Skjønberg (1921–1976) i Bjørn Farmanns gate i Oslo. Blant grønnsakene som ble servert var det rosenkål. Det likte jeg ikke som 5½-åring. Som veloppratt gutt måtte jeg imidlertid spise alt som ble lagt på tallerkenen. Jeg startet med å pine i meg alle rosenkålene. Da Maggen fikk se det lesset hun over alle sine til min tallerken med følgende kommentar: “Lille Viggo – jeg ser du er så glad i rosenkål. Jeg kan ikke fordra denne grønnsaken. Derfor skal du få alle mine.” Pliktskyldigst spiste jeg også disse rosenkålene før jeg satte til livs det øvrige på middagstallerkenen. Maggen døde brått kun 12 dager etter sin 84-årsdag.

Da mine foreldre Edith (1924–) og Edmund Ree (1920–2005) skulle finne et navn til meg tok det ikke lang tid før de kom fram til Viggo. De likte begge navnet og kjente naturligvis også til det gjennom barneboken til Jørgen Moe. Men først av alt ville de benytte seg av Viggo fordi det var såvidt mange i fars slekt som hadde dette navnet. Dette

gjaldt først og fremst Viggo Ullmann – Maggens onkel. Han er for øvrig bestefar til Norges første sosiallege med navnet Viggo Ullmann (1915–1998) og oldefar til Liv Ullmann (1938–). Min far og skuespilleren er følgelig firmenninger. Liv Ullmanns far het Erik Viggo Ullmann (1907–1945). Også juristen og politikeren Viggo Hansteen (1900–1941) – oldemors firmenning – ble trukket fram i navnediskusjonene før min dåp i 1950.

Stor begeistring over navnevalg

Min oldemor Maggen var naturligvis henrykt over at mine foreldre ville kalle meg opp etter de mange Viggo i hennes familie. Hun fortalte også nærmere om møtet mellom hennes tante Ragna og Jørgen Moe da *I Brønden og i Kjærnet* ble planlagt i 1850. Under denne sammenkomsten i min tipp Tippoldemors hjem skal forfatteren ha spurt etter et godt navneforslag til gutten i barneboken. “– Kan du ikke kalle han Viggo – for det heter broren min?”, skal Ragna ha sagt til Jørgen Moe. Disse detaljopplysningene om valget av Viggo til Jørgen Moes bok er tidligere ikke omtalt i litteraturen.

Lite begeistret for Viggo

Da min farfar Nils Ørnulf Ree (1896–1955) fikk høre at Viggo var ønsket

som navn til hans sønnesønn ble han indignert og sendte mine foreldre i Osen i Østerdalen et brev med krasse kommentarer. Der fastholdt forfatteren at jeg burde døpes Nils – for det het de fleste i hans fars slekt i Gloppen i Nordfjord. Farfar mente at Viggo var et hundenavn, og således kunne mine foreldre liksom godt kalle meg Peik eller Passopp. Men som utdannet teolog hadde han to gode bibelske navn mine foreldre kunne velge mellom dersom det ikke var mulig å få gjennomslag for Nils. Det var Metusalem og Habakkuk. Da min sønn Benjamin (1989–) fikk høre denne historien utbrøt han: –Ja, hadde du hett Habakkuk, pappa – da hadde jeg aldri blitt født! Han har nok unektelig et poeng der.”

Sluttord

Artikkelforfatternes fornavn har altså sin opprinnelse i den samme Viggo. Vi har kjent hverandre i om lag 20 år, men det tok en viss tid før det ble klart at vi som navnebrødre kunne spore oss tilbake til Viggo Ullmann. At Jørgen Moe og Ragna Ullmann har satt sine spor i tilknytning til denne navnehistorien, er inspirerende. Med takknemlighet minnes vi våre forfedre som tok sine valg og derigjennom bidro til en spennende og interessant navnebakgrunn.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Bakke, G. 2002: Hole bygdebok, Bind II. Bygda og folket. Bosettingshistorie i Steinsfjerdings. Hole kommune. 768 s.
- Bang, E. W. 1995: Ragna Ullmann og Jørgen Moe – et vennskap. Byminner nr. 3–1995: 11–16.
- Dons, L. 1995: Den norske del av slekten Dons fra ca. 1600 og frem til 1995. Eget forlag. Trykk og innbinding: Norbok a.s., Oslo/Gjøvik. 222 s.
- Gjefsen, T. 2011: Jørgen Moe. En biografi. Dreyers Forlag Oslo.
- Lorenz, A. 1996: Forstandens lys og hjertets varme. Conradine Dunker og Vilhelmine Ullmann. H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard), Oslo.
- Lorenz, A. 2013a: Ragna Nielsen (Norsk biografisk leksikon 28.2.2013). I Store Norske Leksikon. Hentet 12.6.2013 fra: http://nbl.sn.no/Ragna_Nielsen/utdypning.
- Lorenz, A. 2013b: Vilhelmine Ullmann (Norsk biografisk leksikon 28.2.2013). I Store Norske Leksikon. Hentet 12.6.2013 fra: http://nbl.sn.no/Vilhelmine_Ullmann/utdypning.
- Moe, J. 1851: I Brønden og i Kjærnet. Smaahistorier for Børn. Feilberg & Landmark, Christiania.
- Nielsen, R. 1903: Barndoms erindringer om Jørgen Moe. Urd's Julenummer 1903: 10–11.

FORFATTEROMTALER

Viggo Ree (f. 1950) er utdannet på Statens håndverks- og kunstindustriskole i Oslo. Arbeider som wildlife-kunstner og har illustrert i en rekke bøker, tidsskrifter, aviser o.l. Innkjøpt av bl.a. Nasjonalgalleriet og deltakelser på Høstutstillingen. Han arbeider også som forfatter, og har publisert over 580 skriftlige arbeider, først og fremst av populærvitenskapelig art – hovedsakelig om ornitologi, store pattedyr og naturvern. Flyttet til Hole i 1990, og har også engasjert seg for ivaretagelse av våtmarker, biologisk mangfold og kulturlandskap på Ringerike.

Viggo Moe Haugen (f. 1938) er utdannet på Buskerud landbruksskole i Åmot i Buskerud. Har vært gårdsbestyrer på Hommelstad gård i Vang, Hedmark og gikk deretter på Statens landbruksmaskinskole ved Steinkjer. Han var ansatt i Ny Jord på Smøla i 1966–68 og hos tidligere stortingspresident Hans Borgen på Fet i Akershus 1968–70. Driver og eier av Mo gård i Hole i perioden 1970–2001, senere har han vært ”husmann (kårkall)” på gården.

På vei mot Bukollen.

En livsfrisk forening Ringerikes Turistforening runder 120 år

På forsommeren 2013 kunne Ringerikes Turistforening (RT) innvie den praktfulle "Fønhuskoia" i Vassfaret. Koia står som et symbol på felles målsetting og utrettelig dugnadsarbeid, men historien viser at foreningens utvikling har gått i bølger.

Per Stubbraaten (tekst) og Karsten Lien (bilder)

Etter bruddet med Danmark og ny grunnlov i 1814 våknet for alvor den nasjonale bevissthet. En ny og viktig side av denne nasjonalromantiske begeistringen var interessen for vill og uberørt natur, båret fram av kunstnere og vitenskapsmenn. Norske fjell og fjorder inspirerte nå rike byfolk og utlendinger til å vandre i fjellet, nyte naturen og beundre storslått utsikt.

En av disse naturglade mennene var den rike christianiaaborgeren, konsul og bankier Thomas Joh. Heftye. Han levde ut sin fascinasjon for norsk natur ved å dra på fjellturer, og i samarbeid med venner fra det øverste samfunnsjiktet stiftet han Den Norske Turistforening (DNT) i 1868. I statuttene står det i § 1:

"Foreningens Nærmeste Øiemed er ... at lette og utvikle Turistlivet her i Landet." Hovedvekten lå i starten mer på å utvikle reiselivet enn å legge til rette for den enkeltes naturopplevelse.

Lokalforeningen stiftes

Også mange lokale foreninger så dagens lys før århundreskiftet, og Hønefoss og Omegn Turistforening ble konstituert i 1893. På det tidspunktet var det gått vel 40 år siden Hønefoss var blitt kjøpstad, og byen hadde eks-pandert raskt. At reisende stoppet og overnattet i Hønefoss, skyldtes blant annet at byen hadde et glimrende overnattingstilbud i det velrenommerte Glatved hotel. Dette hotellet ble i 1888 kjøpt opp av den initiativrike Hagbarth

Thisted som kom til å bli en av initiativtakerne til den nye turistforeningen i byen.

I tillegg til brukseier Thisted regnes også brukseier A. Thorne og kjøpmann H. Røsseng som grunnleggerne av Hønefoss og Omegn Turistforening. Første formann ble advokat B. Bache, mens H. Thisted ble valgt til nestformann og A. Thorne til kasserer og regnskapsfører. Foreningens hovedmål er forbausende likt DNTs statutter fra 1868: "Foreningens mål er å virke til å fremme utviklingen av turisttrafikken i Hønefoss og omegn." I praksis betydde det at foreningen skulle drive opplysning, sette opp veivisere, skaffe turistførere, ordne med innkvartering og utbedre veier til utsiktspunkter.

B. Bache, den første formannen i RT (1893–1899).

Ringkollen Turiststue – de første år

Foreningen kjøpte allerede i 1894 Gjermundbo seter hvor Ringkollen Turiststue eller Turiststuen, ble bygd. I seinere år ble stedet også kalt Ringkollstua og Turisten. Bare tre år seinere ble det reist et tilbygg med peisestue og kjøkken, og i 1911 ble et helt nytt anneks tatt i bruk. Parallelt med utviklingen av overnattingstilbudet på Ringkollen ble ny vei anlagt fra Gjermundbo (Smeden) helt fram til Øyangen. Stier ble merket og skilter satt opp, og som en kuriositet kan nevnes at de velkjente sikteskivene på Ringkolltoppen og Kongens utsikt ble montert i 1909. Ringkollen Turiststue var foreningens ubestridte "flaggskip" og Ringkollområdet det viktigste turområdet.

I 1918 feiret foreningen 25-års jubileum med 50 damer og herrer til stede. Fram til nå hadde foreningen gjennomgått en positiv utvikling, både økonomisk og organisatorisk. Den viktigste økonomiske støtten kom fra Hønefoss Brændevinssamlag og lokale banker. Foreningen må kunne karakteriseres som nokså eksklusiv, siden medlemmene overveiende kom fra de høyere sosiale lag – med klar overvekt på foretningsstanden. Medlemstallet økte nokså moderat, og først i 1933 passerte foreningen 100 medlemmer. At foreningen likevel fungerte godt, skyldtes også at de samme personene satt med verv i lange perioder. Til eksempel hadde A. Thorne vervet som kasserer og regnskapsfører i 26 år, mens Johan Bye fra Hole satt som oppsynsmann (bestyrer) på Ringkollstua i 25 år.

Turiststuen ved Ringkollen. Fra slutten av 30-åra.

Mellomkrigstida – ny satsning

I 1917 kom det opp forslag om et tilbygg til Turiststuen, og det ble gjentatt de påfølgende år. Så langt hadde ikke foreningen økonomisk ryggrad til noe nytt byggeprosjekt, og dyrtiden etter første verdenskrig gjorde utbygging vanskelig. Likevel vedtok styret etter fullmakt fra Generalforsamlingen å låne penger til påbyggingen. I 1923 ble tilbygget fullført, men nedgangstiden gjorde driften svært vanskelig og gjeldsforpliktelsene tyngende. Flere ganger ble det foreslått å selge stedet.

Under 40-års jubileet i 1933 var likevel stemningen noe lettere. Bautaen over foreningens stiftere ble reist på oversiden av Turiststuen, og bilveien til Ringkollen ble så mye forbedret at bussrute kunne settes i gang fra Smeden. I 1936 vedtok man å bytte navn til Ringerikes Turistforening (fra Hønefoss og Oplands Turistforening som det hadde hett i noen år). Smått om senn bedret konjunktorene seg, og Ringkollen ble etter hvert en sosial møteplass for hyttefolk, dagturister og overnattingsgjester. Med økende trafikk oppsto planer om oppussing og utvidelse.

Innlagt vann kom i 1936 og elektrisk lys installert i 1939. Og ikke nok med det: et siste byggetrinn ble iverksatt i 1939 etter at foreningen hadde opptatt et lån på 15 000 kr, rentefritt i 5 år. Da krigen kom, var Turiststuen modernisert, men foreningen hadde pådratt seg en samlet gjeld på ca. 40 000 kr, et betydelig beløp etter datidens pengeverdi.

RT hadde i mellomkrigstiden en betydelig stilling i lokalsamfunnet. Styre-

referatene forteller om aktiv satsning på opplysning, bedring av veier, skilting og kulturtilbud. Desto flere turister som besøkte distriktet, desto flere overnattinger på Ringkollen. Mange betraktet nok Turistforeningens medlemmer som litt snobbete, og det var kanskje ikke uten grunn at de fikk tilnavnet "nikkersadelen".

Som andre turistforeninger i Norge begynte RT å organisere fellesturer på 30-tallet, men arrangementene var nokså sporadiske. Strekingen mellom Ringkollen og Kongens Utsikt ble mest brukt, og i 1937 fikk Mørkgonga rekkverk "for de engstelige" som det står i protokollen.

Andre verdenskrig

Fra å være på offensiven før krigen ble krigsårene et voldsomt antiklimaks for RT. Den mangeårige formannen fra 30-åra, Rolf Wiborg Thune, gikk inn i tysk tjeneste, blant annet som tolk. I Ringerikes Blad står det i referatet fra foreningens ekstraordinære generalforsamling den 22.11.1945: "På grunn av formannens forhold til tyskerne var det ikke blitt utrettet noe i okkupasjonstiden. Noe samarbeid mellom formannen og styrets øvrige medlemmer hadde det ikke vært tale om, bare de mest nødvendige konferanser, og det hadde av samme grunn ikke vært noen kontakt mellom styret og medlemmene."

Ringkollen Turiststue med sin høye gjeld var kontinuerlig avhengig av inntekter, og disse sviktet i krigsårene. Først måtte Turiststuen huse evakuerte på våren 1940, og fra sept. 1944

Styret fra 100-årsjubileet i 1993, ved bautaen på Ringkollen som ble reist til 40-årsjubileet i 1933. Fra venstre: Tron M. Trondsen, Ingrid Nordgård, Liv Skretteberg, Axel J. Holt og Anders Skogstrøm. De fire første er nå æresmedlemmer.

stengte den tyske organisasjonen SS stedet. Det ble derfor vanskelig å skaffe penger til avdrag og renter på de nye lånene som begynte å forfalle fra 1943.

J. B. Grønlie hadde overtatt som fungerende formann, og "virksomheten måtte innskrenkes til det absolutt nødvendige". Han skriver videre at foreningen på høsten 1945 bare hadde 28 betalende medlemmer og 12 livsvarige. Situasjonen var prekær, og det krevdes raske og effektive tiltak for å få foreningen på fote.

Salg og reorganisering

Det første ordinære årsmøtet etter krigen ble holdt samtidig med "Jubileumsfesten" i 1946. Pga. krigen hadde nemlig foreningens 50-års jubileum i 1943 blitt utsatt. Et helt nytt styre ble valgt med Oddvar Grønlie som formann. Etter tunge okkupasjonsår fikk styret stor frihet til å velge ut de mest "nærliggende oppgavene" og om nødvendig framsette nye lovforslag.

Turiststuens gjeld var tyngende, og fra 1947 ble det klart at foreningen ikke maktet vedlikeholdsutgiftene. På et ekstraordinært årsmøte i november 1947 fikk styret, etter intens debatt, fullmakt til å selge Turiststuen. Styret ønsket å selge til Skiforeningen fordi den ville være en fortsatt garantist for

et levende turistliv, og på slutten av 1948 kunne endelig Skiforeningen overta stedet. For mange av veteranene i foreningen var dette en vemodig og smertefull avgjørelse, men med ca. kr. 34 000 i overskudd fra salget sto nå foreningen rustet til nye utfordringer.

En nedsatt lovkomite fremmet på samme årsmøte forslag til nye lover som ble vedtatt: I § 1 heter det: "Foreningens formål er å utvikle turistlivet i Ringerike og omegn, særlig å lette og fremme skiløping og fotvandring, og å utbre kjennskap til folk og land." Gjennom salget av Ringkollen Turiststue var det naturlig at satsingen på reiselivet ble nedtonet. Derimot ble det satset på skiturer, fotturer og stimerking. DNTs tilbud om billig overnatting på turistkoiene, bidro til mange nye medlemmer, og i løpet av 1948 hadde medlemstallet i RT vokst til nesten 500 medlemmer – en formidabel vekst på kort tid. Takket være et handlekraftig styre var en vellykket snuoperasjon gjennomført.

Egne RT-koier

Innen DNT hadde tanken om å merke stier og bygge hytter fra Oslo og helt inn i fjellheimen vunnet fram. Bakgrunnen var at man ønsket å få flere folk ut i skogen og opp på fjellet.

Mottoet for denne nye given var "Skauleis til fjells", et slagord som RT har adoptert. På Holleia og i Ådal/Vikerfjell-området bygde nå DNT en rekke koier: Vikerkoia (1932), Hovinkoia (1937), Grønknutkoia (1942), Tjuvenborgkoia (1942) og Ådalskoia (1942). Gjennom dette nettet av koier og stier ble det utviklet et godt og nyttig samarbeid mellom DNT og vår lokale forening. Da DNT-koiene ble etablert, betydde det at RTs turområde ble utvidet, og etter hvert fikk foreningen mer ansvar for stimerkingen.

Buvasskoia

Med penger i banken ble interessen for egne koier vakt, men meningene i styret var delte. Først kastet man øynene på Ådalskoia da DNT vurderte å selge den etter gjentatte ødeleggelse. På samme tid kjøpte RT tomt på Buvassodden av Knut Kolsrud fra Flå, og i 1951 inngikk RT og DNT en avtale om flytting av Ådalskoia til denne tomte: "RT bekoster flytting og oppsetting av koia, og eiendomsforholdet deles slik: RT og DNT eier hver 50 % av hytta, og utgifter og inntekter deles likt". RT påtok seg ansvaret for tilsyn og stier rundt den nye Buvasskoia, som ble tatt i bruk i 1952.

Storekrak

Bare to år seinere luftet formannen, Oddvar Grønlie, tanken om ei turistkoie i Vassfaret, gjerne i samarbeid med DNT som eide tomt ved Nevlingen. Ideen falt imidlertid i dårlig jord hos foreningen "Vassfarets Venner", og dessuten hadde DNT en avtale med Østlandske Naturforening om ikke å bygge eller merke løyper i Vassfaret. I stedet satset styret på ei hytte i rimelig avstand fra Buvasskoia. Av gårdbruker K. Medbøen fra Gulsvik fikk foreningen tilbud om å kjøpe Storekrak i Bogen. Styret fikk fullmakt til å gjennomføre kjøpet, men prosessen ble langvarig og vanskelig med stor uenighet om pris og konsesjoner. Bygdefolket ønsket å verne Vassfaret mot utbygging og unødig trafikk og var ikke på RTs side. Det mest spesielle angrepet kom fra Edvard Elsrud som beskyldte RT for å gjøre "Vassfaret til et Rock'n-Roll-sentrum". Kjøpet ble først godkjent i 1958, og sammen med koia fulgte setervollen og ca. 95 mål fjellskog som sikret ved til hytta.

Ringerikes Turistforenings æresmedlemmer

Kjetil Sudgarden	2013
Erik Monserud	2009
Ingrid Nordgård	2009
Tron Trondsen	2001
Jan Fredriksen	2000
Liv Skretteberg	2000
Axel Holt	2000
Tore Schulze	2000
Tov Tinnbo	1992
Oddvar Grønlie (død)	1983
Ørnulf Talmoe (død)	1980
Arne Nereng (død)	1977

Foto: Per Stubbraaten.

Utsyn fra Pershusfjellet mot Skarvvatnet og Holosetra, fra en seniortur i 2013.

1. januar 1968 inngikk RT en historisk avtale med Den Norske Turistforening. Buvasskoia, som hittil var eid i fellesskap av DNT og RT, ble vederlagsfritt overdratt til RT. Videre fikk foreningen driftsansvaret for Grønknutkoia, Hovinkoia, Tjuvenborgkoia og Vikerkkoia. Dette var litt av en jubileumsgave til foreningens 75-års jubileum, men også en stor utfordring. Ørnulf Talmoe, snekker og mangeårig styremedlem, påtok seg det ansvarsfulle vervet som hytteinspektør.

Som en krumtapp i dette konsolideringsarbeidet fra 1948 sto Oddvar Grønlie. Han satt i styret i hele perioden fra 1948-1968, halve tida som formann. Foreningen framsto nå mer demokratisk med medlemmer fra alle samfunnslag. Det var også stor enighet om foreningens praktiske formål, turer og koiedrift.

Flere turtilbud

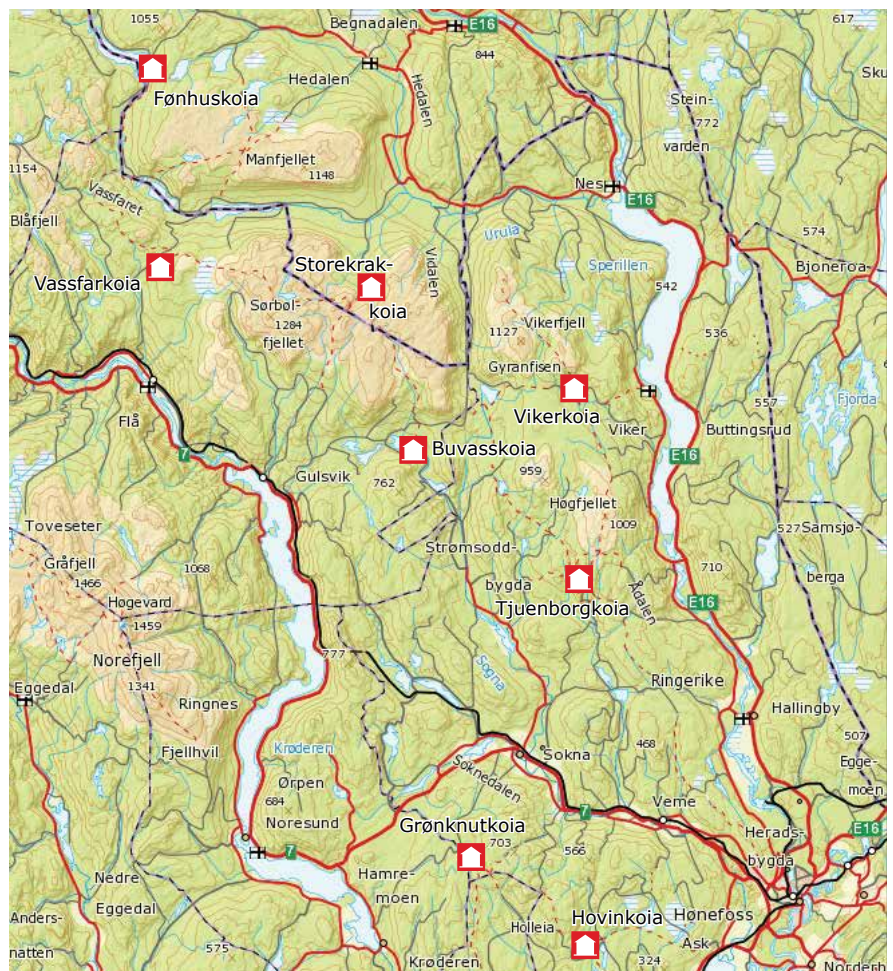
Selv om det var stor tilfredshet med å få fullt ansvar for både koier og stier i "koieområdet", betydde det samtidig økt dugnadsinnsats. Parallelt med dugnadsarbeidet ble det arrangert fellesturer, ofte med overnatting på koiene, sommer som vinter. Foreningens turprogrammer, de såkalte Skauleis-programmene, ble lagt ut i forretningene i Hønefoss, og mange lot seg friste av turene. En hyggelig årsrekord ble satt i 1993: 1350 besøk på koiene er til dags dato ikke slått. En drivkraft i Turkomiteen var den unge entusiast Axel J. Holt. Han kom inn i styret i RT i 1973, og har siden sittet uavbrutt i en eller annen

posisjon fram til i dag, hvorav 13 år som formann/leder.

Vikerkkoia

Utover i 70-åra viste Vikerkkoia klare "aldringstegn", og forslag om restaurering og påbygging kom opp. DNT Oslo og Omegn ønsket ikke å pådra seg disse utgiftene, og tilbød derfor RT å overta koia vederlagsfritt. I 1979 ble ei "ny" Vikerkkoie med ni senger og et

kombinert oppholdsrom og kjøkken åpnet. En viktig endring var at koiesjefene nå fikk mer selvstendig ansvar enn tidligere. Tre av dem som ble tilsatt på den tiden har vist en usvikelig kjærlighet til koiene "sine": Tov Tinnbo skjøttet stillingen på Storekrak fram til 2006, mens Jan Fredriksen og Ole Henrik Brekke ennå ikke har gitt fra seg ansvaret på henholdsvis Grønknutkoia og Vikerkkoia.

Kartgrunnlag: www.kartverket.no.

Ringerike Turistforenings koier.

Åpningen av Fønhuskoia 22. juni 2013.

Fra venstre byggekomiteens nestleder Marianne Aasen, DNTs æresmedlem Øystein Dahle og byggekomiteens leder Ole-Martin Høgfoss.

Medlemsøking

I 1983 passerte foreningen 1000 medlemmer, men først rundt 100-årsjubileet i 1993 eksploderte medlems-tallet. I 1994 viste medlemslistene 1926 innmeldte, en rekord som holdt seg like fram til 2012 da 2000-grensen endelig ble sprengt. En velkommen bonus ved økt medlemstall var bedre økonomi. Den egenkapitalen som nå ble akkumulert, skapte forutsetningen for byggingen av "Vassfarkoia" (2007) og "Fønhuskoia" (2012).

Kvinner inn i styret

I denne perioden ble en barriere brutt. RT hadde vært en mannsbastion, men i 1968 fikk den sitt første kvinnelige styremedlem, Esther Ruud, og på årsmøtet i 1989 ble Liv Skretteberg valgt til foreningens første kvinnelige leder.

Hundreårsjubileet 1993

Den 5. juni ble RTs 100-års-jubileum feiret med stor oppmerksomhet. Først var det mottakelse i Ringerike Rådhus med hilsmingstaler og gaver. Deretter var det festmiddag på Hotel Ringerike med 75 gjester. Festen fortsatte på Hovinkoia dagen etter. Jubileumsboka "Skauleis til fjells" ble gitt til alle RT-medlemmer, en svært populær gave.

Vassfaret erobres

Den idealistiske tanken om å gå "Skauleis til fjells" var aldri lagt død, og i slutten av 80-åra ble det merket sti fra Hønefoss og fram til Tjuvenborgen. Herfra kom man seg greit til Storekrak, men gjennom Vassfaret og videre nordover manglet egnede overnattingssteder.

Vassfarkoia

Etter mange diskusjonsrunder fant man i 2005 en egnet tomt på Veneli. Koia ble tegnet av RTs egen Kjetil Sudgarden, som også ble leder av byggekomiteen. I 2007 kunne foreningen innvie ei hytte på 84 m² og med 17 senger. Med midler fra Olav Thons Stiftelse, tippemidler samt egenkapital og stor dugnadsinnsats kunne hytta innvies den 5. september. De ca. 450 framføtte fikk oppleve et morsomt historisk friluftsteater, kalt "3 tidsbilder fra Vassfaret".

Fønhuskoia

Bare kort tid etter ferdigstillingen av Vassfarkoia ble RT utsatt for sterkt påtrykk fra entusiaster i Hedalen som ønsket ei ny koie på Valdres-sida av Vassfaret. Tanken om å ta enda et steg mot Jotunheimen var besnærende, og da foreningen ble tilbudt gratis tomt ved Strøen, var det full enighet i RT om å satse på nytt. Den 22. juni 2013 skjedde den høytidelige åpninga. Foran

300 framføtte kunne lederen i byggekomiteen, Ole-Martin Høgfoss, overlevere ei praktfull Hedda-hytte på 111 m² til styrelederen i RT, Karsten Lien. På tomta er også gjenreist et gammelt stabbur, med det ene rommet innredet som Fønhus-museum.

Året før hadde "Storekrak" fått ei ny og flott sikringsbu, Veslekrak, så nå har RT tre innbydende overnattingskoier i Vassfaret. Å gjennomføre "trekanten" til fots er en tøff utfordring, men en enestående naturopplevelse.

Driften de siste 20 årene

RT har de siste 20 årene holdt fanen høyt. Ved siden av koiebygging har fellesturene vært et hovedsatsingsområde. På det meste har det vært tilbudt 80 turer i året. Minst en lang sommertur har vært på programmet, og i 2012 arrangerte RT sin første utenlandstur, en fottur på Island. For mange er "Skauleismerket" en årlig utfordring. For å få merket må man delta i et visst antall fellesturer og/eller oppsøke spesielle poster i distriktet. Mange setter pris på at foreningen holder på tradisjoner. Årsmøtet utvikles i mars, og senhøstes arrangeres høstmøtet med foredrag og utdeling av "Skauleismerket". Gjennom kaffekoken på Grønknuten har Jan Fredriksen servert kaffe og eplekake til 3000 mennesker i 25 år, og kaffekoken ved Trollfossen har lang tradisjon.

Et trekk ved denne perioden er at antall undergrupper og komiteer har økt, og RT har nå Barnas Turlag, DNTung, Fjellsportgruppa og Seniorgruppa. Mest stabil har Seniorgruppa vært med sine populære tirsdagsturer.

Kontakten med DNT er stadig blitt tettere, ikke minst gjennom utviklingen av DNTs nettsider med lenker til alle lokalforeningene. RT's egen nettside er i dag både informativ og nyttig, og uunnværlig i driften av foreningen. Selv om DNT støtter lokalforeningene, øver den også et visst press på disse, blant annet for å få dem til å ta et større ansvar i nærmiljøet. Å ta seg av barn og ungdom, folk med helseproblemer og fremmedspråklige har vært en krevende, men hyggelig utfordring. I de seinere år har "Kom deg ut dagen" på Petersøya samlet mange. Men det mest vellykkede tiltaket har uten tvil vært "Opptur" der alle 8. klassene i

Det nåværende styret i RT.

Foran fra venstre: Daglig leder Vibeke Tjøm, styreleder Karsten Lien, nestleder Kjersti Hovland. Bak fra venstre: Erik Lunde, Erik Brenden, Finn Granum, Janne Marit Ellingsen, Erik Guldborg, Karin Solberg, sekretær Magnus Karge.

Ringerike, Hole og Jevnaker får sjansen til å gå ei merket løype på ca. 10 km i terrenget.

RT har lang tradisjon som friluftsforsamling, og som medlem av FNF Buskerud (Forum for natur og friluftsliv) og som høringsinstans i kommunale miljøspørsmål arbeider RT for å bevare attraktive naturområder mest mulig urørt.

Den respekt som RT nyter i lokalsamfunnet, er et resultat av et solid dugnadsarbeid over lang tid. Ikke noe kommer av seg sjøl, og foreningen markedsfører seg gjennom turprogrammer i "Skauleisposten", annonser i Ringerikes

Blad, egne publikasjoner som "40 trivelige turer på Ringerike" og ved å stå på stand. En effektiv kontortjeneste med daglig leder i 60 % stilling og et hardtarbeidende styre er nøkkelen til de gode resultatene foreningen har oppnådd i seinere år. At alle medlemmene er genuint interessert i friluftsliv, har gjort arbeidet lystbetont. Styret har visst å påskjønne innsatsen, og tillitsmedlemmene har derfor gjennomgående sittet lenge i sine verv.

Oppsummering

Ringerikes Turistforening er tuftet på friluftsidealer, men fram mot andre verdenskrig var reiselivspreget mest tydelig. Hovedoppgaven var å drive

Formenn/styreledere i Ringerikes Turistforening

2011–	Karsten Lien
2010–2011	Helge Stiksrud
2004–2010	Per H. Stubbraaten
2001–2004	Erik Monserud
1999–2001	Trond Olav Vassdal
1992–1999	Axel J. Holt
1991–1992	Ole Henrik Brekke
1989–1991	Liv Skretteberg
1987–1989	Jan Fredriksen
1983–1987	Rolf Solheim
1977–1983	Axel J. Holt
1971–1977	Nils Andersen
1963–1971	Oddvar Grønlie
1960–1963	Arvid Kittelsen
1958–1960	Thor Ellefsen
1954–1958	Oddvar Grønlie
1949–1953	Alb. Nilsen
1946–1948	Oddvar Grønlie
1940–1946	J. B. Grønlie (fungerende)
1932–1940	R. Wiborg Thune
1930–1932	Arne Jørstad
1929–1930	Alf Løge
1928–1929	Martin Larsen
1924–1928	Carl Sætre
1916–1924	Johann Kullerud
1914–1916	H. Olsen
1899–1914	Christian Bache
1893–1899	B. Bache

Ringkollen Turiststue. Etter nedturen under andre verdenskrig ble foreningen gjenreist etter nye ideer. Med fokus på turer, stimerking og egne koier har foreningen fram til i dag økt medlems-tallet til over 2100 medlemmer fra alle sosiale lag. Gjennom de siste 15 årene har også foreningen profilert seg som en viktig aktør i nærmiljøet.

KILDER/LITTERATURENHENVISNINGER

- Aasnæss, P. (red.) 1993: Skauleis til fjells, Ringerikes Turistforening 100 år 1893–1993. Lyche Grafisk AS.
- Den norske turistforening, Oslo og Omegn, historikk: www.dntoslo.no
- Den norske turistforening, årbøker 1893–2000.
- Hønefoss kommune 1915: Hønefoss, – byens historie.
- Hønefoss og Omegns Turistforening/Ringerikes Turistforening, 1911–1984: Styreprotokoller.
- Politidirektoratet 1945: "Liste 1", utgitt i mai 1945, Hjemmefrontmuseet.
- Ringerikes Turistforening 1988–2013: Skauleisposten.
- Ringerikes Turistforening, 1981–2012: Årsmeldinger.

FORFATTEROMTALE

Per H. Stubbraaten (f. 1944) er pensjonert lektor fra Ringerike videregående skole med undervisningsfagene norsk, historie og geografi. Hovedinteresser er idrett og friluftsliv. Han har blant annet vært leder av Ringerikes Turistforening i seks år.

Vinter i hagen.

Asle Raaen

Mennesket, kunstneren og radikaleren

Vi var nære venner gjennom et langt liv. Først gjennom studier, kulturkamp og politisk aktivitet i hovedstaden på 1960-tallet, til vi bosatte oss på Ringerike. Asle hadde en radikal politisk holdning og et livslangt engasjement i kampen for kunstnerens rettigheter og kulturens plass i vårt samfunn.

Per Kveseth

Asle Raaen begynte sin kunstnerutdannelse på toppen. Etter et kort opphold hos Bjarne Engebrets malerskole kom han inn under Per Krohgs vinger ved Statens Kunstakademi i Wergelandsveien, der de fleste andre avslutter etter en lang vei gjennom lavere utdanningstrinn. Etter årene på Akademiet ble Håndverks- og kunstindustriskolen en hospitanttid under Chrix Dahl med grafikk som hovedemne, og så gikk veien til internasjonalt anerkjente læresteder

som Ecole des Beaux-Arts og som elev av Stanley William Hayter i Atelier 17, begge i Paris. Asle var selvfølgelig med i den store kollektivutstillingen "Hayter og hans elever" i Kunstnerens Hus i 1980.

Radikaleren

Kunsten og kulturlivet var ikke bare et yrke, men et interessefelt som tok mesteparten av tid og kraft. Sammen med en ubendig livshunger hadde han et nysgjerrig og eksperimentelt forhold

til livet som rev og slet ham i mange retninger. Han var et menneske med mange sider og fasetter – som kunstner emosjonell og full av vrede og medfølelse over urett mennesker gjennom alle tider har vært offer for, en vrede han sjelden skjulte i sine malerier og grafiske bilder – i en kunst som kunne være ladet med politisk kraft og klarsyn. Og det var de store linjer han var opptatt av – derfor var Hattemakerkrigen like viktig som dagens urett og overgrep, derfor var onkelens smed-

redskaper fra den gamle hovslagsmia i Ringåsen like viktig å ta vare på som eget kunstnerverktøy.

Gjennom tidene har mange kunstnere og forfattere stått på de undertryktes side. Verdenskunstens og -litteraturens aller beste verker har skildret stadier på denne reisen gjennom undertrykkelsens tyranni. På begynnelsen av 1970-tallet engasjerte kunstnerkollektivet Gras en rekke unge kunstnere i en sterk kunstpolitisk og samfunnskritisk bevegelse som høstet mange bitre og sure kommentarer fra det gode borgerskap.

Trenden var sosialrealisme – problemorientering – politisering. Sosiale forhold mellom grupper og klasser. 1970-tallet med opprivende politiske spørsmål som medlemskapet i NATO og innmelding i EEC. Vi diskuterte Vietnamkrigen, og engasjementet i naturvern og miljødeleggelse var økende. Gras falt på plass.

Kollektivet

Da Gras-gruppa ble dannet i 1970, var Asle et selvfølgelig medlem. I dette kollektivet var det nettopp kunstnerens kår og viktige kulturspørsmål som var sentrale. Og det var en radikal gruppe kunstnere hvis aksjoner ikke alltid ble like godt mottatt av det gode borgerskap. Det er i dag vanskelig å vurdere Gras' betydning for norsk kunstliv, men vi vet at den er stor, selv om gruppa ikke eksisterte i mer enn fire år. De fleste som den gang deltok i dette fellesskapet, er i dag blant våre fremste bildekunstnere.

Og nettopp dette kollektive – dette samhandlende – var et fremtredende trekk ved Asle. Han trivdes alene i sitt atelier på Smia i Ringåsen, men han trivdes også sammen med kolleger, elever og gjerne publikum i "stunts", "happenings" og "performance art"-arrangementer. Han deltok årlig i møtene mellom publikum, kunsten og kunstnerne som KreAktiv arrangerer i Drammen der folk kunne få et innblikk i hvordan grafikerens arbeid med sitt verktøy.

Og så var det slik at den gamle radikaleren og samfunnsstormeren fra Oslo skulle bli småbruker på Ringerike, med en aldrende Gråtass for pløying og harving av fruktbar jord i Ringåsen.

Foto: Privat.

Skuespiller Wenche Foss blir tegnet av Asle Raaen, som da var formann i Unge Kunstneres Samfund.

Maleri: Asle Raaen (1982). Foto: Privat.

Beirut-massakeren i 1982. De kristne falangistene.

Der skulle det dyrkes mandelpoteter. To bikkjer ble skaffet for avl og noen høner for produksjon av egg til eget bruk og til salg. Onkelens velbrukte, atmosfærerike smie skulle bli til atelier. Drømmen om den selvforsynte småbruksfamilien varte i to år – atelieret ble etter hvert en institusjon på Ringerike.

Asle hadde aldri problemer med å utfordre småborgerlighet og uforstand. Men i felttoget mot urettferdighet og utbytting så han også blomstene i grøftekanten langs landeveien. Og hans temperament kunne veksle mellom det svarteste, selvdestruerende tungsinn til den lyseste optimisme og entusiastiske tiltakslyst.

“Gamle apaler”. Asle Raaen var opptatt av detaljer i naturen, bokstavlig talt å pensle ned finurlighetene et epletre vokste seg til – gjerne med hjelp fra gartneren.

“Frukthagen i Norderhov”. Asle Raaen var også opptatt av det store panoramaet. Få landskaper i Norge har det mangfold som Ringerikslandskapet med veksling mellom bratte fjell, åpent fjord- og kulturlandskap og fjerne horisonter. Her kjenner vi igjen motiver fra diktere som Asbjørnsen og Moe, og fra våre nasjonalromantiske malere som Peder Aadnes og I. C. Dahl, Adolph Tidemand og Hans Fr. Gude, som alle vandret i dette landskapet og gjorde sine notater og skisser.

Derfor finner vi Asle som en sentral deltager på alle nivåer i en rekke aksjoner og prosjekter fra 1960-tallet og fram til i dag – en rekke kollektivutstillinger, Gras, gallerivirksomhet på Ringerike og kulturhus i Hønefoss. I 1976 tok han initiativet til Buskerud Bildende Kunstnere, BBK, som ble stiftet samme år.

Ved Hønefoss' byjubileum i 2002 ble relieffet med episoden på brua fra Hattemakerkrigen for over 150 år siden avduket, sammen med teaterforestillingen om denne dramatiske hendelsen på Ringerike og på Bybrua. En utstilling samme år viste denne reisen i undertrykkens tyranni der urett og vold er den røde, blodige gjennomgangstråden, markert med de ukjente graver, henrettelsene, drapene og slaveleirene, og på denne måte førte Asle arven og tradisjonene videre fra 78- og 80-tallets protest og opprør – kunsten skal være samfunnsengasjert, kunstneren skal ta parti – så å si stille seg på de svakes side og kjempe deres kamp. Asle var snar til å komme seg opp på barrikadene – gjerne helt i tet som myndig leder og veiviser. Hans kunnskaper – ikke bare om kunst og kulturhistorie, var så store at han raskere enn de fleste skaffet seg oversikt og visshet om hva som skulle gjøres. Og hans evner som planlegger og strateg var forankret i grundighet, struktur og framsyn. Han var aldri i tvil om verken midler eller kurs mot målet. Dette bunnet i en selvinnsikt fullstendig blottet for jålete hensyn til andres mening om ham.

Kunstneren

Men i dette villniset av et menneske holdt også en velordnet og stringent hjerne hus. Med intellektuell konsekvens og matematisk presisjon organiserte han sin grafiske bildeverden i geometriske mønstre der elementene fant sine plasser i klart avgrensede flater i en tradisjon etter Mondrians og Van Doesburgs neoplastisisme og elementarisme – den evige kampen mellom den statiske og dynamiske likevekten. Denne dualismen og spennvidden i uttrykksform mellom den totale avstand fra å bruke figurative funksjoner til en større dynamikk og et mer variert uttrykk i bildeflaten, viser to av hans beste bilder, ”Tema” fra 1972 og ”De kristne falangistene” fra 1982.

Maleri: Asle Raaen (1972). Foto: Privat.

Tema.

Relieff: Asle Raaen, avdukket i 2002. Foto: Frank Tverran.

Kjempen Helge Gunbjørnsen Tytoden gjør rent bord på Bybrua.

En dualisme som også peker på de to sidene i kunstnernaturen – kunstneren som en del av et kollektiv og kunstneren i ensom kamp med elementene: formen, fargene og innholdet. På den ene siden Gras med håndfaste venner og kolleger, eller Bauhaus med Mondrian, Teo van Doesburg og mange flere, på den andre siden en tydelig inspirasjonskilde i kubismens Picasso og Braque.

Men så, blomstene langs grøftekanten – det realistiske friluftsmaleriet der lyset spiller en viktig rolle. Eplehagen der ute i Norderhov. Igjen et kollektiv: Skagen-malerne som på slutten av 1800-tallet møttes årlig til fest og arbeid i Skagen. Et maleri som Asle over en årrekke falt tilbake til – et pusterom fylt av drømmer, kontemplasjon og refleksjon.

Ikke minst kom evnen til strukturell orden klart til uttrykk i hans arbeid som pedagog. Det var han som bygde opp Tegning-Form-Farge ved Hønefoss videregående skole, og han var linjens eminente lærer gjennom flere år. Den tradisjonelle kunsthøgskolen var gjerne nettopp den ”originale” kunstneren og bohemen som var hentet ned fra lofts-atelieret og som tasset mellom

elevens staffelier og lagde rare lyder. Her var Asle en foregangsmann når det gjelder gymnas- og videregående skole. Han innså tidlig at også kunstneren som håndverker måtte utvikles og trenes – derfor ble det helt avgjørende å strukturere undervisningen med opplegg der den elementære og nødvendige kunnskapen og ferdigheten hadde falt på plass, som tok vare på progresjon og elevens utvikling gjennom studiet, og med den helt nødvendige overbygning – læreren som inspirator og bestemt veileder. For å dyktiggjøre seg i dette arbeidet tok han derfor utdanning ved Statens lærerskole i forming, noe som ga ham kompetanse som lektor. Det er mange elever fra TFF-linjen i Hønefoss som kan minnes Asle med stor takknemlighet.

Asle var et menneske som tok for seg av livet med begge hender – både øverst og nederst ved bordet. Men han stilte også sitt eget liv til rådighet. Han forsynte seg godt av alle retter, men han sørget for at andre gjorde det samme. Han tok det han hadde lyst på, men ga i mangfold tilbake. Han stilte høye og strenge krav til sine omgivelser, men sørget for at samfunnet rundt ham ble enda rikere og fylt av farger.

Mennesket

Et menneske med så stor livsappetitt og liten respekt for autoriteter og småborgerlighet måtte nødvendigvis skade seg selv. Og av og til andre. Asle brente ikke sitt lys i begge ender – han brente hele lyset på én gang. Men samtidig var hele hans vesen og all hans virksomhet rettet framover. Han så seg sjelden tilbake – i hvert fall ikke lenge av gangen. Det var nye prosjekter som kreftene skulle brukes på. Helt til det siste var han opptatt av å bygge opp noe i Ringerikssamfunnet. Hans innsats for samfunnshus/kulturhus med teaterscener og utstillingsrom for bildende kunst kan ikke vurderes høyt nok. Hans eget forslag til navn på dette galleriet var Bygalleriet – det bør hete Galleri Asle Raaen.

Det er vanskelig å skrive om Asle Raaen uten at det blir et kampskrift og innlegg i en samfunnsdebatt. Jeg tror han ville blitt skuffet hvis den ikke ble det. Skulle jeg med ett uttrykk si noe om hva Asle sto for i så måte, skulle det bli dette: ”Alt som tjener det gode formål er bra – sannheten er det beste!

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

Egne erindringer.

FORFATTEROMTALE

Per Andreas Kveseth (f.1937 i Fredrikstad) bor på Ringerike. Han er utdannet ved UiO i norsk, historie og kunsthistorie og i ca 30 år har han undervist på Ringeriksskolen i disse fagene. Etter studier ved Tegneskolen og Kunstakademiet i Oslo og som privatelev hos Finn Faaborg og Arne Ekeland har han hatt separat- og kollektivutstillinger. Han har også vært journalist i Aftenposten, Dagbladet og DT & BB, samt redaktør i ukeavisa ”Ukeslutt” i Hønefoss. Kveseth har utgitt en diktsamling og en rekke bøker innen historiesjangeren.

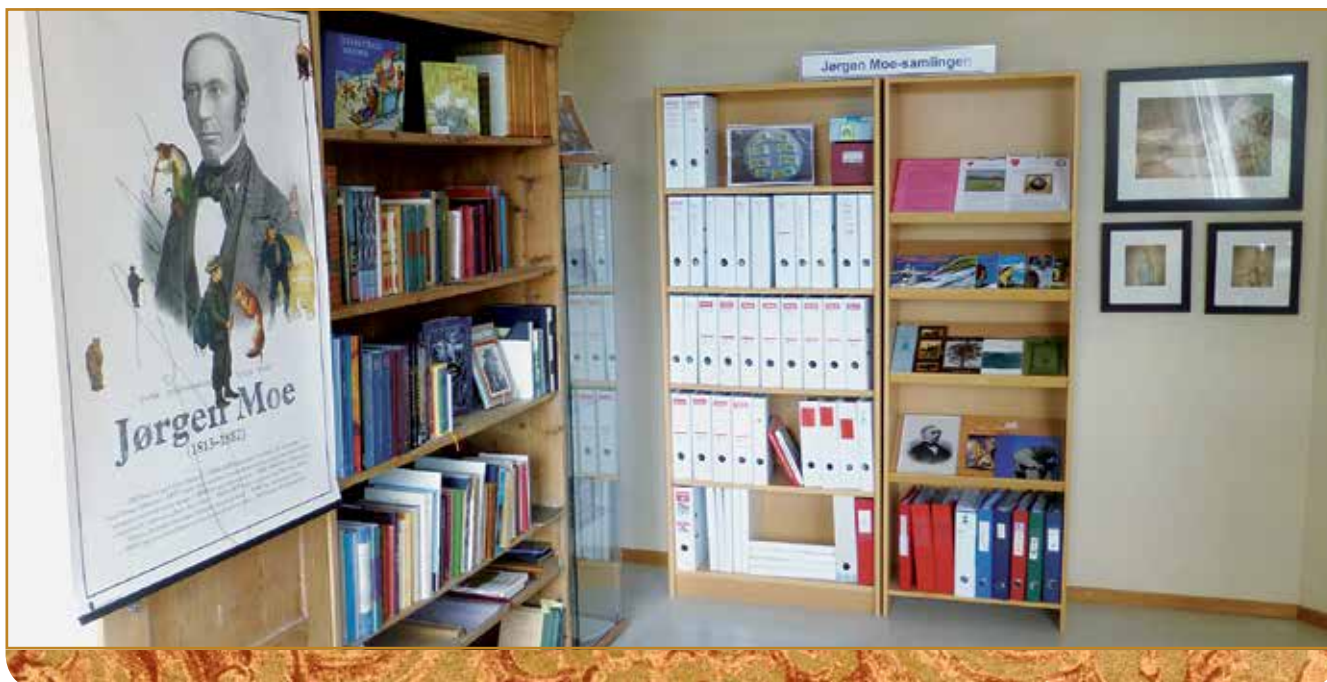

Foto: Bjørn Geirr Harsson.

Fra Jørgen Moe-rommet i Hole bibliotek. Skapet til venstre inneholder eventyrutgivelser og faglitteratur. De hvite permene inneholder blant annet artikler om Jørgen Moe. Artiklene er ordnet kronologisk etter trykkeår. Til høyre henger tre malerier av Thomas Klevjer. Motivene er «Jørgen Moes bøker» og Ivo Caprinos dukker «Prinsessen» og «Askeladden».

Jeg lagde Øret op til *Folkets Hjerte*

Om oppbygging av et «Jørgen Moe»-rom ved Hole bibliotek.

Margit Harsson

Første bind med Asbjørnsen og Moes Norske Folkeeventyr kom ut i 1843. Da var Jørgen Moe huslærer hos familien Aall på Nes jernverk ved Tvedestrand. Der var Jørgen Moe blitt svært god venn med bestefar Jacob Aall (1773–1844). Aall fikk da et eksemplar av eventyrene med dedikasjon fra Jørgen Moe, og et vers innlimt i eventyrboka, der en strofe lyder slik: *Jeg lagde Øret op til Folkets Hjerte, og lyttet anspændt til de dybe Slag.*

Uttrykket «Folkets Hjerte» står sentralt hos Jørgen Moe, og kan sies å være en ledetråd i all hans gjerning. «Jeg lagde Øret op til Folkets Hjerte» kan derfor stå som motto over vårt arbeid og vårt ønske om å fylle et rom ved Hole bibliotek med tekster av og om Jørgen Moe.

Det begynte for fire år siden, da Preben Johannessen ved Ringerikes Museum inviterte noen interesserte til et møte

for å forberede feiringen av Jørgen Moe-jubileet i 2013. Etter hvert ble det klart at vi manglet mye kunnskap om Jørgen Moe, og hvor skulle vi finne den? Var det ikke naturlig at bygda der Jørgen Moe var født og vokste opp, også hadde god tilgang til kunnskap om «bygdas store sønn»?

Dermed ble ideen min skapt, om et «Jørgen Moe»-rom som skulle inneholde alle, dvs. så mange som mulig, tekster av og om Jørgen Moe. Jeg tok kontakt med Hanne Stuve ved Hole bibliotek, og etter hvert ble det klart at møterommet i Hole bibliotek ville egne seg godt som et kunnskapsrom om Jørgen Moe.

Og slik er det blitt. I dag inneholder rommet rundt 500 tekster, i kopi eller original, av og om Jørgen Moe, og en samling av eventyrutgaver er under oppbygging. Nedenfor skal jeg derfor

informere om innholdet i «Jørgen Moe»-rommet, om det som alt er der og om det vi håper etter hvert skal bli en del av samlingen.

I denne artikkelen bruker jeg formen «vi» i stedet for «jeg», for det har vært mange gode hjelpere underveis, og jeg er sikker på at flere vil komme til etter hvert. Men så langt er det jeg som har hatt ansvar for kopiering og registrering av tekster og følgelig oppbygging av datafiler. Personalet ved Hole bibliotek har registrert nyinnkjøpte bøker til Moe-rommet i sine datafiler, og har i tillegg vært til god hjelp med mange praktiske oppgaver.

Moe-litteratur

Permen inneholder et register over all litteratur som er registrert, av og om Jørgen Moe, fra ulike skriftlige kilder. Kildene er ordnet kronologisk og deretter alfabetisk etter forfatter. Litteratur

som er merket «OK», fins i Moe-samlingen. Til nå har dette registeret rundt 1000 innførsler, og rundt 500 av disse er merket «OK» og fins dermed i Moe-samlingen, se neste punkt.

Artikler av eller om Jørgen Moe er satt i egne permer ordnet etter årstall. Artiklene er kopiert fra aviser, tidskrifter, antologier, lesebøker, litteraturhistorier, leksika, rapporter osv. Dette materialet er til nå fordelt på ca. 10 permer, et antall som vil øke etter hvert som samlingen øker.

Stikkord

Under dette arbeidet har jeg laget en datafil med stikkord og en datafil med tekster til stikkordene, alt ordnet alfabetisk. Er du for eksempel interessert i hvem som fortalte eventyr til Jørgen Moe, og slik kan regnes som en av hans informanter, så er stikkordet «eventyrfortellere». Deretter går du til teksten under samme stikkord som så forteller hvor du kan finne litteratur om eventyrfortellere som Blind-Anne, Lakoder, Spitulanus, Kari Præstedatter osv. Eksempel: Jørgen Moe skal være den første som har beskrevet et norsk juletre. Er du interessert i den beskrivelsen, slår man opp på stikkordet «juletre», som så sier hvor du kan finne Moes juletrebeskrivelse.

Til nå inneholder listen rundt 170 stikkord, men dette vil selvsagt øke etter hvert som vi får registrert nye Moe-tekster.

Personregister

Permen inneholder navn på personer som er omtalt av Jørgen Moe, eller personer som i ulike kilder er omtalt sammen med Jørgen Moe. Personregisteret inneholder f.eks. navn på familiemedlemmer, venner, kolleger, forfattere, kunstmalere osv. Etter hvert navn følger tilvisning til litteratur der den aktuelle personen er omtalt. I dag inneholder registeret rundt 450 navn, og navnene er selvsagt ordnet alfabetisk.

Av og med Jørgen Moe

Boksamlingen inneholder blant annet «Digte» 1850 og 1856, «At henge paa Juletræet» 1855, «En liden Julegave» 1860 og 1863, «Samlede Skrifter» 1877, 1914, 1924, og de fleste utgaver av barneboka «I brønnen og i tjernet»;

for mer informasjon se permen «Moe-litteratur». Boksamlingen inneholder bøker om Jørgen Moe, og bøker der ett eller flere kapitler har Jørgen Moe som hovedtema. Det er litteraturhistorier, generelle bøker om norske diktere, om Norge på 1800-tallet, nasjonalromantikken osv. Denne samlingen er i bokhylla merket «Faglitteratur».

Eventyr

Henning Østberg ga i 2011 ut en bibliografi om Asbjørnsen og Moes eventyr og sagn, og denne bibliografien omtaler 484 eventyrutgivelser; for flere detaljer se permen «Moe-litteratur» under årstallet 2011.

I dag inneholder Moe-samlingen rundt 50 eventyrutgivelser, så det er langt fram til målet med 484 utgivelser. Men tenk om vi en gang kan skryte av at eventyrbygda Hole har Norges største samling med eventyrutgivelser! Jørgen Moe skrev opp rundt 200 eventyr eller eventyrvarianter, og rundt 20 av disse er fra Ringerike. I permen finner man eventyrene omtalt alfabetisk etter tittel, og opplysninger om når, hvor og hvem som har fortalt eventyret, når slike opplysninger fins. Videre kan man lese hvor eventyret er trykket, og da oppgis hovedsakelig bøker som fins i Moe-rommet.

Barnebok

Jørgen Moe skrev én barnebok: *I brønnen og i tjernet*. Den kom ut i 1851, og vi kan med rette si at den har hatt et «eventyrlig liv». Boka er med rette kalt Norges første moderne og lengstlevende barnebok, og dermed må Jørgen Moe sies å være Norges første moderne barnebokforfatter. Barneboka har kommet i 10 opplag: 1851, 1880, 1898, 1928, 1939, 1963 (nytt opptrykk i 1964), 1972, 1973 (nytt opptrykk 1975), 1987, 2013, og boka er illustrert av flere norske kunstnere, blant annet Henrik Sørensen. Den 10. utgaven av barneboka kom ut i jubileumsåret, og den er illustrert av barnehagebarn og skolebarn i Hole. I jubileumsåret er det en utstilling av alle 10 utgavene av barneboka i «Jørgen Moe»-rommet. Permen inneholder ulike opplysninger om «I brønnen og i tjernet», litterære analyser, avisomtaler, illustrasjoner osv. Barneboka er også utgitt i England, Tyskland og USA.

Dikt

Jørgen Moe skrev rundt 160 dikt. Femten år gammel skrev han dikt til sin søster Beate, og ett av de siste diktene skrev han omkring 1880, dvs. at han det meste av livet hadde en aktiv lyrisk åre. Jørgen Moe ga ut i alt fem dikt-samlinger: «Digte» i 1850, «Digte», 2. utgave, i 1856, «At henge paa Juletræet. Nogle faa Digte» i 1855, forøkkede utgaver i 1860 og 1863 med tittelen: «En liden Julegave. Gammelt og Nyt».

Flere av diktene er såkalte leilighetsdikt skrevet på oppdrag til bestemte begivenheter. Noen eksempler: Til åpningen av Oscarshall i 1852 skrev han diktet «Oscars-hal», til åpningen av Randsfjordbanen i 1868 skrev han «Til Kongen ved Randsfjords-Banens Aabning», og til avdukingen av Karl Johan-statuen på Slottsplassen i 1875 skrev han «Ved Afsløringen af Mindesmærket for Carl Johan».

I permen er diktene ordnet alfabetisk etter tittel med opplysninger om når diktet ble skrevet og eventuelt hva slags dikt, om det er et minnedikt, leilighetsdikt, kjærlighetsdikt osv, der slike opplysninger fins. Videre kan du lese om hvor eventyret er trykket, og da oppgis hovedsakelig kilder som fins i «Jørgen Moe»-rommet.

Målet er at permen skal inneholde opplysninger om alle diktene Jørgen Moe skrev, og i tillegg kopier av hans utrykte dikt.

MÅLET er at Jørgen Moe-rommet skal kunne gi publikum, unge som eldre, svar på alle de spørsmål som kan stilles om Jørgen Moe, f. eks.:

- Hva vet vi egentlig om vennskapet mellom Asbjørnsen og Moe?
- Hva skrev avisene da barneboka «I brønnen og i tjernet» kom ut i 1851?
- Hvordan var Moe som prest og forkynner – fins noen av hans taler?
- Hva skrev avisene da Jørgen Moe døde som biskop i mars 1882?
- Fins det etterlatte brev skrevet av Jørgen Moe?
- Hvordan var Jørgen Moe som f. eks. bror, venn, ektemann, familiefar?
- Hvordan feiret de 100-årsjubileet i 1913?

Brev

Jørgen Moe har etterlatt seg bortimot 500 brev, og rundt 300 av dem befinner seg i Nasjonalbiblioteket, men en del av dem også hos private samlere.

Brevene som er registrert, spenner over et tidsrom på 53 år, fra 1828–1881, og til sammen gir brevene et enestående innsyn i Jørgen Moes kunstnersinn.

I permen vil man finne et oversyn over alle brevene ordnet etter dato. Videre er det til hvert brev knyttet opplysninger om mottager, hvor brevet er omtalt, hva det inneholder og hvor det eventuelt er trykket, når slike opplysninger fins. Målet er at "Jørgen Moe"-samlingen skal ha kopi av originalbrevene, og i tillegg en versjon av brevene oversatt til moderne norsk, da Moes håndskrift til dels er svært vanskelig å lese.

Prekener

Jørgen Moe virket som prest og forkyner i nesten 30 år. Han var kapellan i Krødsherad 1853–1863, sogneprest i Bragernes i Drammen 1863–1870, prost i Vestre Aker i Oslo 1871–1876, og til slutt biskop i Kristiansand stift fra 1876 til sin død i 1882.

Det fins i dag rundt 250 håndskrevne preken-manuskripter etter Jørgen Moe, knapt 200 av dem i Nasjonalbiblioteket. Vi arbeider med å skaffe oversikt og kopi av prekenene, og vi arbeider med å få oversatt noen prekener til mer moderne og leselig norsk. Målet er at permen skal inneholde alle Jørgen Moes bevarte prekener, i original eller kopi, og opplysninger som fins om disse.

Norsk Folkeminnesamling (NFS)

I 1865 overlot Jørgen Moe alle sine folkeminne-oppskrifter til P. Chr. Asbjørnsen. Før Asbjørnsen døde i 1885, overlot han både sine og Jørgen Moes folkeminne-oppskrifter til Moltke Moe, eldste sønnen til Jørgen Moe. Da Norsk Folkeminnesamling ved Universitetet i Oslo ble grunnlagt i 1914, ble samlingene til Moltke Moe grunnstammen i folkeminnesamlingen. En stor del av originalskriftene er

senere med skrivemaskin overført til arkivkort. Jeg har fått lov til å kopiere arkivkort med skrifter etter Jørgen Moe ved NFS, og permen inneholder følgende (oppgitt i ca. antall): 50 barneleiker, 30 sagn, 20 barneviser og regler, 20 viser og stev, 10 hekseformularer, 4 ølbolle-inskripsjoner og 3 gåter.

Støylen 1899

Jørgen Moe hadde på sine reiser skrevet ned en rekke barneleiker, se permmerket «NFS». Disse skriftene ble liggende ubrukt til sønnen Moltke Moe overlot dem til Bernt Andreas Støylen, som i 1899 ga ut boka «Norske barnerim og leikar». Boka har jeg fått låne antikvarisk og kopiert til "Jørgen Moe"-rommet.

Hodne 1978

I 1978 tok Ørnulf Hodne sin doktoravhandling over emnet: «Jørgen Moe og folkeeventyrene. Informanter og utgivelsesprinsipper». Avhandlingen inneholder mye nytt stoff om Jørgen Moes arbeid med eventyrene. Jeg har fått låne Hodnes avhandling og kopiert de 500 sidene til "Jørgen Moe"-rommet.

Marie Moes testamente

Sophie og Jørgen Moes datter Marie, født 1856, arvet mange gjenstander fra sitt barndomshjem. Da hun nærmet seg 75 år, opprettet hun et testamente der hun fordelte flere hundre gjenstander mellom ulike institusjoner og privatpersoner. Flere av gjenstandene er vakre kunstverk gitt som gave til Jørgen Moe. Permen inneholder beskrivelse og fotografier av gjenstander arvet av Drammens Museum, Norsk Folkemuseum, Folkeminnesamlingen ved Universitetet i Oslo, Nasjonalgalleriet og Ringerikes Museum, som for øvrig fikk flest gjenstander. I Ringerikes Museum oppbevares gjenstandene i Moe-minnet, et rom i 2. etasje i den gamle prestegården. Der finner vi blant annet det praktfulle sølvserviset Moe fikk som avskjedsgave av menigheten i Krødsherad.

Gater og veier

Rundt om i Norges land fins det gater og veier som er oppkalt etter Jørgen Moe. Ti «Jørgen Moes gate» og fem «Jørgen Moes vei». De fleste navnene fins i byer (Bergen, Drammen, Fredrikstad, Gjøvik, Kongsberg, Kristiansand, Oslo, Skien, Stavanger, Trondheim og Tønsberg), men også i landkommuner (Hole, Lørenskog, Sandnes og Skedsmo).

Den eldste "Jørgen Moe"-gata vi kjenner er fra 1885 og fins på Briskeby i Oslo, og den yngste fins faktisk i Hole, der riksveien fra E16 og vestover forbi Mo gård til Hole kirke, fikk navnet «Jørgen Moes vei» i 1999 i forbindelse med kommunens nyetablerte adressekart. Permen inneholder opplysninger og fotografier av alle ti gater kalt «Jørgen Moes gate» og fem veier kalt «Jørgen Moes vei».

Moe 2013

I denne permen setter vi alle avisutklipp vi kommer over, i hovedsak fra Ringerikes Blad, som omtaler "Jørgen Moe"-jubileet i 2013. Om 100 år vil dette være interessant når 300-årsjubileet skal feires.

Datafiler

Alle disse opplysningene fins som datafiler med navn i samsvar med stikkordene. Jeg håper at disse filene etter hvert skal bli tilgjengelige på Hole biblioteks nettside.

Veien videre

"Jørgen Moe"-samlingen er i høyeste grad et prosjekt under arbeid, og for at vi skal lykkes med å nå vårt ambisiøse mål: Moe-samlingen skal inneholde *alle* tekster skrevet av og om Jørgen Moe, er det nødvendig med positiv interesse og bidrag fra ulike miljøer. Veien videre kan være at vi oppretter en komite, bestående av spesielt interesserte personer som sammen kan skape det "Jørgen Moe"-rommet vi drømmer om i dag.

FORFATTEROMTALE

Margit Harsson (f. 1943 i Ål) har vært bosatt i Hole siden 1976. Hun var ansatt som navneforsker ved avdeling for Navnegransking, UiO. Der arbeidet hun blant annet med innsamling og bearbeidelse av norske stedsnavn. Hun har tidligere skrevet flere artikler for Heftet Ringerike, blant annet om gamle gårdsnavn i Hole og om Storøya i middelalderen. Margit Harsson var en av initiativtagerne ved stiftelsen av Hole historielag i 1995 og har vært leder av laget i fire år.

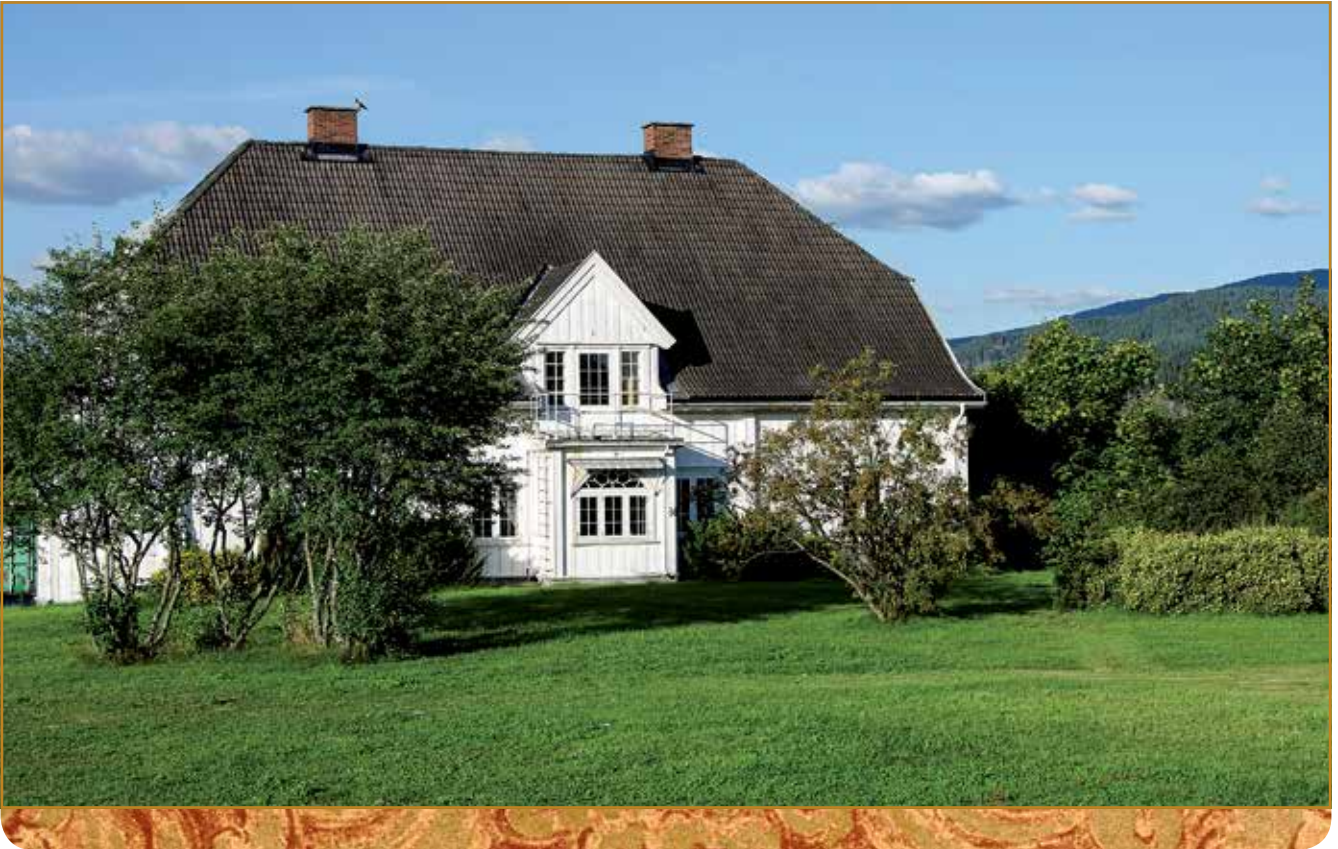

Foto: Frank Tverran.

Hønen gård.

Om bynavnet *Hønefoss*

Bynavnet Hønefoss har sin bakgrunn i garden Hønen i bydelen Ullerål.

Hønen er utvilsomt et vin-navn, men folkelig språkøkonomi fikk gjennomslag da byens navn ble Hønefoss.

Kristian Dyrdal

Tettstedet, som grodde opp på knausene i og ved "Hønenfosen" på nordsida da sagbruksvirksomheten tok til sist på 1500-tallet, fikk den folkeetymologiske dialektformen Hønefoss som offisiell navneform. Det skjedde til tross for at den lokalkjente kommisjonen i sin innstilling året før hadde tilrådd å anlegge en kjøpstad på Ringerike "under navn af Hønenfos".

Bortfall av *n* i førsteleddet er tidligst dokumentert i en jordebok fra Hadeland der navnet i 1596 er skrevet "Hønnefossen".

Dette *n*-bortfallet er åpenbart et utslag av folkelig språkøkonomi – navnet ble utvilsomt lettere å uttale.

Hønen forekommer som gardsnavn også i Norderhov. Ingen av disse to gamle storgardene er nevnt i skriftlige kilder eldre enn 1528. Da og seinere er begge med ubetydelige avvik skrevet Hønen, helt i samsvar med dagens uttale. Navnet er ikke tolket. Det som kan sies sikkert om det, er at det er sammensatt av *vin* (eng) og et for lengst utdødd ord *hon* – med ukjent betydning. Sannsynligvis er det en urnordisk form

honawinju som helt lydlovmessig er blitt til gammelnorsk *Hoenin*.

Er Hønen et minne om guddom?

De to Hønen-gårdene har det til felles at de en gang i fjern fortid har skilt ut grannegarder med navn som hen-spiller på hedensk gudsyndyrkelse – *Hov* og *Norderhov*. På grunn av det nære naboskapet med Hov-gardene kan man ha fått det for seg at navnet Hønen kanskje kunne inneholde et minne om en eller annen guddom som i sin tid har vært dyrket på den opprinnelige storgarden.

I Norske Gaardnavne V blir det således vist til et mulig tolkingsforslag, fremmet i Ringerikes Blad 13.05.1902. Etter dette skulle navnet inneholde stammeform av det norrøne gudenavnet Hoenir. Forklaringen er neppe holdbar. Gudenavn som forledd i sammensetninger har vanligvis genitivform: Ullerål, Norderhov, Frøyshov, Onsaker osv. Og "Gudenavn (have) ellers, når de findes sammensatt med *vin* regelmessig genitivform" (NG VI s.159).

Hønen er utvilsomt et *vin*-navn. Dessuten ble Høne (gammelnorsk Hoenir) nærmest sett på som en annenrangs guddom som spilte en beskjeden rolle i den norrøne mytologien. Han har følgelig ikke satt spor etter seg i gardsnavn andre steder og har neppe hatt større kultstatus på Ringerike heller, som navnet skulle tilsi. Det virker påfallende at han der skulle hatt slik betydning at han ble dyrket på ikke mindre enn to garder som om han var en hovedgud. Det er således lite trolig at det er gudenavnet Hoenir som skjuler seg som førsteleddet i gardsnavnet Hønen.

I artikkelen *Hønefoss-namnet* av Hallvard Løyland i Heftet Ringerike 1947/48 blir det hevdet at det må være Hørn, gudinna for lindyking som ligger til grunn for Hønen-navnet. Men det finnes ikke skriftlig belegg som bekrefter at Hørn har vært gjenstand for kult noen steder her i landet. Dessuten ville et antatt gammelnorsk Hornarvin normalt neppe blitt til Hønen jf. at *korn*

og *horn* blir uttalt *hønn* og *kønn* i målføret. Gudenavnet Hørn kan heller ikke av språklige grunner være opphav til gardsnavnet Hønen.

Hva har Hønen-gardene til felles?

Hva annet har disse to Hønen-gardene til felles annet enn en viss tilknytning til ordet hov; dvs. et hedensk tempel? Det som straks slår en, er at gardene ligger ved samme vassdrag, ved elva mellom Randsfjorden og Tyrifjorden. Kunne det ikke tenkes at forleddet i gardsnavna Hønen reflekterer et forhistorisk elvenavn, som nå er gått i glømmeboka?

Farbare elver har alltid vært viktige ferdselsårer, og Randselva kan i eldre tid trolig være sett på som en del av hovedvassdraget. Den var robar et langt stykke oppover fra møtet med Ådalselva og var sikkert viktig ikke minst for varetransport til og fra bygdene på Hadeland og lengre nord. Ådalselva var derimot som en bielv å regne; den fikk først sin betydning da fossekraften kunne utnyttes.

Elva mellom Randsfjorden og Tyrifjorden kan muligens en gang hatt et navn som i dag finnes bevart som førsteledd i gardsnavna Hønen. Med dette som utgangspunkt kan det trolig være mulig å finne rimelig tolking av navnet Hønen. Forleddet kan ha vært en gud Hón.

Når det gjelder Hønen i Norderhov, kan det kanskje innvendes at tunet ligger vel langt fra elva til at dette kan

ha spilt en rolle for navngivinga. Men den gang Hønen fikk sitt navn, eksisterte ennå ikke gardene Norderhov og Gussgarden. Disse er vesentlig yngre og er, som før nevnt, utskilt fra Hønen med jordene sine helt ned mot Storelva og Juveren. Jf. at Hverven, gammelnorsk Hvarfvin, også har fått navn etter sin beliggenhet i forhold til Storelva (gno. Hvarf – elvesving) til tross for at gardssenteret også i dette tilfellet ligger relativt langt fra elva!

Gammelnorske elvenavn

Ifølge Norges Gaardnavne XII må det i gammelnorsk tid ha eksistert et ord *ho* (av germansk *huhaeller hauha*) med betydning "krumming eller bukt" beslektet med gammelslavisk *kuku* – krum. I jordeboka Bjørgynjar Kalvskinn fra ca. 1360 er det registrert to gardar på Voss, skrevet Hoo og Hosase (Ho og Hosås). Ho er opphavelig navn på den digre bukta Høhølen i Vosso nedenfor Hosås.

Et gammelnorsk elvenavn Hon er i så fall dannet ved hjelp av n-suffikset, som ble meget benyttet i germansk språk til å lage elvenavn. Et postulert urnordisk elvenavn *huhno* ville regelrett bli til Hon, dvs. den krumme – "som krøker seg". Navnet skulle da sikte til de mange og karakteristiske svinger og kroker elva har hele vegen på sin ferd fra Randsfjorden til Tyrifjorden.

Hón vil i så fall føye seg inn i den lange rekken av enstavede gammelnorske elvenavn, til eksempel Lon og Sokn med bevart enstavings tonelag.

FORFATTEROMTALE

Kristian Dyrdal (1918–2010) var født i Bergen. Han bodde størstedelen av sitt yrkesaktive liv på Røyse i Hole. Dyrdal var utdannet lektor og underviste ved Ringerike gymnas fra 1960 til han gikk av med pensjon. Han skrev flere artikler om stedsnavn som er blitt publisert i Heftet Ringerike og andre publikasjoner.

*En bank med
tradisjoner....*

*En bank i
utvikling...*

Formålet med Heftet Ringerike

er å

*fremme interesse for, samle og formidle
folkeminne og lokalhistorie
med tilknytning
til Ringerike.*

ISBN 978-82-93113-04-1

9 788293 113041

Pris kr. 75,-